

İSLAM ƏLƏSGƏR

**ƏLƏSGƏR OCAĞI İLƏ
BAĞLI YARADILMIŞ
DASTAN-RƏVAYƏTLƏR
HAQQINDA**

İSLAM ƏLƏSGƏR

**ƏLƏSGƏR OCAĞI İLƏ
BAĞLI YARADILMIŞ
DASTAN-RƏVAYƏTLƏR
HAQQINDA**

Bakı - 2007

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutu Elmi Şurasının
qərarı ilə çap olunur

REDAKTORU: Hüseyn İSMAYILOV
filologiya elmləri doktoru, professor

RƏYÇİ: Oruc ƏLİYEV
filologiya elmləri namizədi

NƏŞRİNƏ MƏSUL: Əziz ƏLƏKBƏRLİ
filologiya elmləri namizədi

İslam Ələsgər. Ələsgər ocağı ilə bağlı yaradılmış
dastan-rəvayətlər haqqında, Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı,
2007, 188 səh.

4603000000

Ə ----- Qrifli nəşr

N – 098 – 2007

©Folklor İnstitutu, 2007

BİR NEÇƏ SÖZ

Bizim bu mövzuya müraciət eləməyimiz təsadüfi deyildir; bu, zərurətdən yaranmışdır.

Aşıq Ələsgərin həyatı və yaradıcılığı ilə əlaqədar xalq arasında müxtəlif məzmunlu söz-söhbətlər mövcuddur. Aşıqlarımız bunların bir çoxunu şənlik məclislərində söyləyir, şeirləri sazın müşaiyəti ilə oxuyaraq, dinləyicilərə dastan kimi təqdim edirlər. Bunların bir qismi Ələsgərin həyatında baş vermiş olan hadisələr və bu hadisələr səbəbilə deyilmiş şeirlərdən ibarətdir. Dastan söyləyən aşığın bir az bəzək-düzəyi olsa da, bunlar ulu sənətkarın həyat və yaradıcılığını öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, bu qəbildən olan söyləmələri yazıya alıb, kitablarda sabitləşdirmək ədəbiyyatımızın bu sahəsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin borcudur.

Biz də öz növbəmizdə, Aşığın tədqiqatçılarından biri kimi, belə söyləmələri yazıya alıb 1963-cü ildən başlayaraq onun kitablarında nəşr etdirmişik.

Bu əhvalatlar Aşığın gənclik illərindən başlayaraq, xronoloji ardıcılıqla ömrünün son illərinə qədər onun həyatının müəyyən məqamlarını əks etdirir.

Aşığın həyatı ilə əlaqələndirilərək söylənilən hadisələrin bir qismi isə reallıqdan çox uzaqdır. Burada nağıllanan əhvalatlar ağılasıgmayan uydurmалardan quraşdırılmışdır. Bunların bir çoxunda hamıya məlum olan hadisələr bilərəkdən təhrif edilmişdir.

Təəssüf ki, belə qəbuledilməz söyləmələrdən bir çoxu müxtəlif mətbuat səhifələrində özünə yer tapmışdır.

Beləliklə, Aşığın həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı yaranmış söyləmələri iki qismə ayırmaq olar:

1. Real həyat hadisələri əsasında yaradılmış dastan-rəvayətlər.

2. Xəyalən yaradılmış dastanlar.

İkincidən söhbət açarkən "dastan" sözünü hər yerdə dırnaq arasında işlətməyi lazım bilməmişik. Çünki onlar bu ada layiq deyil.

Aşiq Ələsgər özü dastan yaratmışdır mı?

Çoxlarını maraqlandıran bu suala cavab verməzdən əvvəl, Ələsgərin oğlu Aşiq Talibin, qardaşı oğlu Aşiq Nəcəfin bu məsələ ilə əlaqədar olan xatirələrini yada salmaq lazım gəlir. Aşiq Nəcəf deyirdi: "Bir gün belə oturmuşduq. Tufarqanlı Abbasdan, Qurbanidən, Aşiq Valehdən, Kərəmdən söz düşdü. Onların dəstənnarı haqqında söhbət getdi. Bir azdan sonra Ələsgər əməmdən soruşdum ki, ay Dədə (Ağkilsə kəndinin adamlarının çoxu Ələsgərə "Dədə" deyirmiş - İ.Ə.), sən Abbasdan, Qurbanidən əysik aşiq ha deyilsən; sən niyə bir dəstənanı bağlamadın? İrəhmətlik gülüb dedi ki, o dəstənnarın çoxu uydurmadı, yalandı. Adam bir aylıq yolu bir göz qırpımında gedə bilərmimi?! adam öz-özünə alışıb yanarmı?!.. Mən dəstənanı düzəldərdim, yalan danışmaq istəmədim. Mənim başıma gələn hadisələri düzgün danışsanız, sözlərimi düzgün oxusanız, elə hərəsi bir dastandı" (1, 315).

Aşiq Ələsgər dastan yaratdığını etiraf eləmir. Amma yaradıcılığını nəzərdən keçirdikdə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Aşiq dastan yaratmaq təşəbbüsündə olmuşdur. İstər Zöhrənin, istər Qozqara kötüyünün, istərsə də Həcər xanımın dilindən şeirlər qoşub öz şeirlərinə deyişmə yaratması dastan xüsusiyyətidir. İndi əlimizdə olan "Ələsgərlə Səhnəbanı", "Aşiq Ələsgər Yanşaqda" dastan-rəvayətlərinin bir hissəsini təşkil edən Kötüklə deyişmə epizodu Aşığın deyişmə kimi yaratdığı şeirlər əsasında dastan şəklinə düşmüşdür. Hələ ustadın sağlığında aşıqlar, eləcə də Ələsgərin özü bu dediklərimizi şənlik məclislərində dastan şəklində söyləyirmiş.

Ələsgərin şayırdı Aşiq Ağayarın danışdığı bir xatirədə qeyd olunub: "Dedilər ki, Aşiq Ələsgər, o ku sən bir söhbətini eşitmişik; dedi, darı əkifsən, nə iş görülsən: oncuğazı bizə söhbət elə, maşın gələjək. Bu, Aşiq Ələsgərin darı əkdüyü əhvalatı söhbət elədi:" (1, 491).

Xatırladığımız bu bir-iki cümlə yuxarıda dediyimizi bir daha təsdiq edir.

Dünyasını dəyişmiş aşıqlarımızın çoxu dastanları "das-

tan" yox, "nağıl" adlandırırdılar ("Abbasın nağılı", "Qurbaninin nağılı", "Valehin nağılı" və sair). Aşiq Ələsgərlə əlaqədar yaranmış şeirli söhbətlərə isə ya "hekayət", ya da "əhvalat" deyirdilər ("Həcər xanımın hekayəti", "Dəli Alının əhvalatı" və s.).

Aşığın kitablarında isə bunlar "dastan-rəvayət" adlandırılmışdır.

Adını şərti olaraq "dastan-rəvayət" kimi qəbul elədiyimiz belə söz-söhbətləri yazıya alarkən qələm sahibləri məsuliyyətli olmalıdırlar.

Aşiq Ələsgər o qədər də uzaq keçmişin adamı deyil. Onun barəsində söylənilənlərin həqiqəti ilə yalanını bir-birindən asanlıqla ayırmaq mümkündür. Unudulmamalıdır ki, bizim yazılarımız bu gündəndən daha çox gələcək nəsillər üçündür. Gələcək nəsilləri isə bu günün həqiqətləri daha çox maraqlandıracaq. Başqa böyük şəxsiyyətlər kimi, Aşiq Ələsgər haqqında olan yazılardan ulu sənətkarı əhatəli şəkildə öyrənmək üçün istifadə edəcəklər. Odur ki, həqiqətləri bir kənara qoyub, Aşiq haqqında yalan söz-söhbətləri yazıya almaq Ələsgərin ruhu qarşısında böyük günah olduğu kimi, həm də elmi cinayətdir. Təəssüf ki, bir çoxları Aşiq haqqında belə yalan və böhtanları xalq arasından toplamayıb, evində, kabinetində uydurur, hətta Aşığın dilindən şeir "yaratmaqdan" da çəkinmir.

Belə hallar gələcəkdə böyük dolaşılığa səbəb ola bilər və olacaqdır. Atalarımız yaxşı deyib ki, "ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir".

Belə yazılara son qoymaq lazımdır!

M Ü Q Ə D D Ə S O C A Q

Bəşər tarixində özünün fəaliyyəti ilə dünya şöhrəti qazanan çox böyük şəxsiyyətlər olmuşdur. Bunlar bir ulduz kimi parlamış, bu parlaqlığı indiyə qədər saxlamış və dünya durduqca saxlayacaqdır. Firdovsi, Nizami, Füzuli kimi şairlər ədəbiyyat sahəsində tarixin insanlığa bəxş etdiyi nadir simalardandırlar. Neçə yüz illərdir ki, onların yazıb-yaratdığı əsərlər cəmiyyətimizə yoldaşlıq edir, xalq onları sevir, əzizləyir, onlardan çox şey öyrənir, onların vasitəsi ilə tərbiyələnilir, kamilləşir. Bu ədəbi-bədii abidələrin müəllifləri bir şəxsiyyət kimi də hamını maraqlandırır, onların əsli-nəslisi, soy kökü barədə də bilik əldə etmək istəyirlər.

Aşıq Ələsgər aşıq şeiri, aşıq sənəti tarixində belə ulu şəxslərdən biridir. Odur ki, biz mövzu ilə əlaqədar geniş söhbətə başlamazdan əvvəl Aşığın məlum olan ulu babaları barədə eşitdiklərimizdən, bu ocağın müqəddəsliyi haqqında gəzən söz-söhbətlərdən, möcüzəli xüsusiyyətlərə malik olan bir şəxsiyyət kimi Ələsgərin özündən və ondan sonra bu ocağın bəzi davamçılarından söhbət açacağıq.

Aşığın ulu babaları haqqında heç bir yazılı mənbə əldə edilməmişdir. Ancaq onların bəzisinin barəsində qocalarımız bir çox əfsanələr söyləyirdilər. Ona görə "əfsanə" deyirik ki, o əhvalatlara heç cür inanılması deyil. Buna baxmayaraq, onu söyləyən nənə-babalarımız özləri inana-inana nağıllayırdılar. Belə əfsanə və rəvayətlərin sayı o qədər də çox deyildir. Biz bunları Ələsgərin qardaşı qızı Zinyət nənənin dilindən eşitməmişik (o, 2000-ci ildə 96 yaşında vəfat etmişdir). Əlbəttə, belə əfsanələri o da öz böyüklərindən, nənə-babalarından eşitmişdir. Bu söyləmələr folklor materialı kimi dildən-dilə keçdikcə, artır-əysiltmələrə məruz qalmamış deyildir.

Oxucularımızı intizarda qoymamaq üçün xalq arasında mövcud olan əfsanələrdən bir-ikisini qısa şəkildə qeyd etməyi lazım bilirik.

Zinyət nənənin söyləməsinə görə, Aşıq Ələsgərin babala-

rından olan Talıbxan cavan vaxtında "Daşlıgüney" adlanan dağın ətəyindəki komda (qoyun sürüsü saxlanılan tövləyə "kom" deyirlər) qoyun saxlayırmış. Qış fəslisi imiş. Talıbxan gündüzlər özü kimi cavan bir oğlanla qoyunları otarar, axşam düşəndə gətirib koma dolduraraq özləri üçün xörək hazırlayar, yeyib-içəndən sonra rahat olarmışlar. Cavanlar paltarlarını dəyişmək üçün növbə ilə evə gələr, sabah yenə lazım olan şeyləri götürüb iş yerinə qayıdarmışlar.

Bir gün axşam Talıbxan komda tək olan vaxtı özü üçün xörək hazırlayır. Yeməyə başlamaq istəyəndə görür ki, taxçadan bir əl uzandı və səs gəlirdi:

– Talıbxan, ölülərinizin ehsanında olsun, o xörəkdən bir az da mənə ver!

Bu əcəyib varlıqdan vahiməyə düşməyən Talıbxan xörəkdən bir qədər uzanmış əlin ovcuna qoyan kimi əl yoxa çıxır. Talıbxan bu sirri nə çoban yoldaşına, nə də evdə heç kimə bildirmir. Bir neçə gündən sonra Talıbxan yenə komda tək olan vaxtı axşam xörək yemək istəyəndə, həmin əl uzanır və xörək istəyir. Talıbxan yenə əli boş qaytarmır. Bu qəribə əhvalat bir neçə dəfə təkrar olduqdan sonra Talıbxan başına gələni anasına danışır. Anası ona bir iynə verir və deyir:

– Bala, qorxma, ondan sənə ziyan dəyməz. Tək qalanda, yəni xörək bişir, əl uzananda iynəni onun paltarına sanc. O, cindir. İynə onu tilsimləyəcək və o gəlib sənənin yanında dayanacaq, nə desən, onu yerinə yetirəcək.

Talıbxan tək qalanda halva bişirir və gözləyir. Çox keçməmiş əl yenə taxçadan uzanır. Talıbxan iynəni onun paltarına sancır. Bu zaman ağ geyimli bir qadın onun yanında peyda olur: Həmin günün səhəri Talıbxan evə gələndə həmin qadın da onunla bərabər gəlir və bu ailənin qulu olduğunu bildirir:

Əfsanədə deyildiyinə görə, cin ona verilən tapşırıqları əksinə yerinə yetirmiş. Deyəndə ki, get, tez gəl, gedib çox gec gəlirmiş: Odur ki, tapşırıqları tərsinə verirmişlər.

Bu cin (bəzən "hal" da deyirlər) hamının gözüne görünürmüş. Arada bir qızlardan, gəlinlərdən xahiş edirmiş ki, iynənin onun paltarından çıxarsınlar. Bu sirri bilənlər onun xahişini qəbul etməmiş. Bir müddət keçir.

Əfsanədə deyildiyinə görə, kənddən dağa (Çalmalı dağına) gedən adamlar komun yanına çatanda yuxarıdakı qayalardan belə bir səs eşidmişlər:

– Qızlarağasına deyin, tez gəlsin. Uşaqları ağlaşır, xəmiri də daşdı töküldü. Deməli, cinin adı “Qızlarağası” imiş.

Qızlarağası tilsimdən xilas olması üçün çox darıxırmış. Heç kəs də iynəni onun paltarından çıxarmaq istəməmiş.

Qızlarağası bir gün bulağa su gətirməyə gedəndə, ağılkəsməz balaca bir qıza rast gəlir və iynəni göstərərək ona deyir:

– Bu iynəni çıxart, sənin olsun.

Qız iynəni çıxaran kimi Qızlarağası qeybə çəkilir.

Talıbxangilin ailəsi evin bacasından Qızlarağasının səsini eşidirlər. O, Talıbxanın atasına belə deyir:

– Mən gedirəm. İndiyə qədər bir-birimizdən inciməmişik. Neçə ildir çörəyinizi yemişəm, zəhmətimi çəkibsiniz. Mən də sizin qulluğunuzda durmuşam. Mən çəkdiyim əməyi sizə halal eləyirəm. Siz də çörəyinizi mənə hala eləyin.

Talıbxanın atası deyir:

– Onda gerek üç dəfə tövbə eləyəsən ki, sizdən bizim nəslə heç zaman ziyan dəyməyəcək.

– Tövbə, tövbə, tövbə, sizin nəslin yeddiarxa dönəninə bizdən ziyan dəyməyəcək!

– Mən də çörəyimi halal eləyirəm.

Cin yenə deyir:

– Mən nəyinizə bərəkət deyim?

– Sən zibilimizə bərəkət de.

– Zibilinizə bərəkət!

Bundan sonra cin yoxa çıxır və dağdakı qayalardan onu çağırən səs daha eşidilmir.

Əfsanəyə görə, evdəkilərin bəziləri, ən çox qadınlar Talıbxanın atasına etiraz ediblər ki, gerek “zibilimizə bərəkət” yox, “süfrəmizə bərəkət” istəyəydin. Evin zibilli olmasının nə xeyiri var?!

Talıbxanın atası deyib ki, zibilin bərəkətli olması daha xeyirlidir. Bu, o deməkdir ki, evlərimiz qonaq-qarası olsun, gəlib-gedən çox olsun, ailədə uşaq çox olsun, nəsil böyük olsun.

Talıbxanın atasının bu sözlərindən sonra onun istəyinin

düzgün olmasından razı qalıblar.

Talıbxanın babaları haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Deyilənlərə görə, Təhməz, Heydər adlı babaları da olmuşdur. Aşıq Talıbın deməsinə görə, Aşıq Ələsgər deyirmiş ki, bizim nəslin kökü Şah Əbdüləzimə gedib çıxır.

Aşıq Talıbın və Aşıq Nəcəfin (Ələsgərin qardaşı oğlu) söyləmələrinə görə, Aşıq Ələsgərin ulu babaları “Arazın o tayından” gəlmiş, bir müddət “Üləşik” adlanan yerdə yaşadıqdan sonra, Göyçədə məskunlaşmışlar.

Əfsanəyə əsaslanaraq, güman etmək olar ki, Talıbxan Göyçədə doğulmuşdur.

Talıbxanın atasının adı məlum deyil. Talıbxanın qardaş-bacıları barədə də düzgün fikir söyləyə bilmirik.

Deyilənlərə görə, Allahverdi və Haqverdi adlı qardaşlar Talıbxanın övladları imiş.

Aşıq Ələsgərin atası Alməmməd Allahverdinin oğludur. Alməmmədin Ələsgər, Salah, Xəlil, Məhəmməd adlı dörd oğlu, Fatma və Qızxanım adlı iki qızı olmuşdur.

Alməmmədin övladlarından biri olan Ələsgərin on uşağı (4 oğul, 6 qız), 42 nəvəsi, 170-dən çox nəticəsi, 300-ə yaxın kö-tücəsi dünyaya gəlmişdir. Kötücələrin və ondan sonrakıların sayı artmaqda davam edir.

Təxmini hesablamaya görə, Alməmməddən törəyənlərin sayı mindən artıqdır.

Talıbxandan sonra bu nəslin şaxələnilib böyüməsinə və bu ocağın qonaq-qaralı olmasına bir çoxları, xüsusən əfsanəyə inanlar “zibilimizə bərəkət”in nəticəsi kimi baxırlar; Alməmmədliləri (Alməmməddən sonra bu tayfa onun adı ilə “Alməmmədli” adlandırılmışdır) başqaları ilə müqayisə edərkən “onlarla heç kəs bacarmaz, onlar cini tutub yeddi il işlədiblər”, - deyirdilər. Bu sətirlərin müəllifi də həmin ifadəni bir çox qocaların dilindən dəfələrlə eşitmişdir.

Talıbxanın atasının cinə tövbələtmə verməsinə əfsanəyə inananların həmişə etiqadı olmuşdur, indi də vardır.

Bəzən qadınlar dünyaya uşaq gətirərkən ölür. Uşaqdan azad olanların eləsinə də təsadüf edilir ki, özünü bilmir və onu da həyata qaytarmaq mümkün olmur. Göyçədə belə ölənlərə “hal

apardı” deyirlər. Talıbxandan bəri Alməmmədli tayfasından belə ölümlə dünyasını dəyişən heç bir qadın olmamışdır. Əfsanəyə inananların qənaətinə, bu da cinə verilən tövbələtmənin nəticəsidir. Göyçədə, xüsusən Ağkilsə kəndində yaşayanlarda belə bir inam əmələ gəlmişdi ki, dünyaya uşaq gətirməkdə olan qadının yatağının baş tərəfində Alməmmədli ocağından olan bir kişinin papağı, ya da paltarı olarsa, cin (hal) həmin qadına toxunmaz. Odur ki, belə xəstələrin təhlükədən xilas olması üçün bu ocaqdan papaq, ya da paltar aparırdılar. Bu adət 1988-ci ilə - türklərin Ermənistandan qovulduğu vaxta qədər davam eləmişdir.

Zinyət nənənin söylədiyi əfsanələrdən biri Talıbxanın müqəddəsliyindən, onun möcüzəli bir ocaq - pir olmasından xəbər verir.

Əfsanədə deyildiyinə görə, Talıbxanın vaxtında Göyçə mahalı meşə ilə örtülü imiş. Meşədə hər cür heyvan, o cümlədən maral da yaşayırmış (indi Göyçə gölündən tapılan nəhəng maral buynuzları bunu təsdiq edir - İ.Ə.). Çox mərhəmətli olan Talıbxan evin ətrafındakı daşların üzərinə duz tökərmış. Marallar heç bir qorxu hiss etmədən buraya gələr, Talıbxanı görəndə, ona yaxınlaşıb əl-ayağını yalayar, Talıbxan da onların üz-gözünü sığallayarmış. Marallar duzdan yedikdən sonra meşəyə çəkilərmişlər.

Kənd adamlarının bir çoxu da Talıbxanın etdiyi kimi, evlərinin ətrafındakı daşların üzərinə duz tökmüş, maralların gəlməsi üçün nə qədər cəhd göstərmişlərsə də, marallar oraya yaxınlaşmamışdır. Bundan təəccüblənən camaat Talıbxana qeyri-adi, möcüzəli bir şəxsiyyət kimi baxmağa başlamışdır. Bundan sonrakı hadisələr Talıbxanan müqəddəsləşməsinə, onun ocağa-pirə çevrilməsinə səbəb olmuşlar.

Əfsanədə deyildiyinə görə, payız fəslinin birində, maralların kök vaxtı Talıbxan görür ki, marallar duz yalayıb qayıdanda, bunlardan biri gedə bilmədi, bir qədər dayandıqdan sonra yığıldı. Talıbxan istəyir ki, qaldırsın, görür qalxası deyil, ölüm ayağındadır. O, bıçağını çıxarır, yönü qibləyə yığılmış maralın başını kəsir. Maralın ətinə qovurub qış yavanlığı edirlər. Bir il keçir. Yenə payız vaxtı Talıbxan görür ki, duz yalayandan sonra marallardan biri meşəyə qayıda bilmədi, bir az dayandıqdan

sonra yığıldı. Talıbxan yaxınlaşanda görür ki, maral yenə yönü qibləyə yığılıb, durası deyil. Talıbxan bunun da başını kəsir, ətinə qovurma edirlər. Üçüncü il də bu iş təkrar olunanda, camaat xəstəliyi olmayan kök bir maralın öz ayağı ilə gəlib Talıbxanın qapısında ölməsinə çox təəccüb edir və maralı bu müqəddəs şəxsə haqq tərəfindən göndərilən bir pay kimi qiymətləndirir. Əfsanəyə görə, Talıbxanın sağlığında hər il payız vaxtı ona haqq tərəfindən belə bir pay göndərilirmiş. Odur ki, xalq Talıbxana müqəddəs bir şəxs, ocağına çox kərəmətli pir kimi sitayiş eləmiş, böyük inam bəsləmişdir. Zinyət nənənin deməsinə görə, birisi dediyinə qarşdakını inandırmaq üçün “Talıbxanın maralgələn ocağına and olsun ki, bu işdən xəbərrim yoxdur”, “Talıbxanın maralgələn ocağı haqqı, düz deyirəm”, “əgər məndə günah varsa, Talıbxanın maralgələn ocağı mənə qənim olsun” kimi ifadələri o, qocaların dilindən dəfələrlə eşitmişdir. Bir sözlə, “Talıbxanın maralgələn ocağı” Göyçə camaatının, xüsusən Talıbxanın kəndində yaşayanların uzun müddət and yeri olmuşdur.

Talıbxan haqqında olan əfsanələrdən birində deyildiyinə görə, onun bir sehirli bıçağı varmış. Bıçağı piyə vuranda bıçaq alışarmış. Talıbxan axşamlar çırağı (şamı) həmin bıçaqla yandırarmış. Evdəkilərin hamısı bunu bilirmiş, amma bu sirri camaatdan gizli saxlayırmışlar.

Talıbxanın evinə təzə bir gəlin gətiriblərmış. Bir müddət o çırağın necə yandırılmasına əhəmiyyət vermir. Bir gün görür ki, Talıbxan taxçadan bükülü xırda bir şey götürdü, açdı, bıçağı ona çəkən kimi bıçaq alışdı, bıçaqla çırağı yandırdı. Gəlin çox təəccüblənir və özündən asılı olmayaraq səslənir:

– Boy! Ay əmi, necə oldu ki, bıçaq alışdı?!

Talıbxan ancaq bunu deyir:

– Qızım, niyə “boy!” çəkdin?! Allah sənə təb versin!

Talıbxanın bu sözlərindən sonra həmin gəlinə haqq tərəfindən qeyri-adi fitri qabiliyyət bəxş olunur; o ürəkdən keçənləri bilirmiş, uzaqda törənən hadisələrdən xəbər verirmiş, alqışı və qarğışı tuturmuş:

Əfsanədə deyildiyinə görə, qurbanlıqda heyvan kəsiblərmiş. Qurban payı çıxıldıqdan sonra ətin qalanını qovurma edib-

lərmiş. Qovurmanı taxçadakı ağac təknənin (tabağın) içində saxlayırmışlar. Ət lazım olanda, evdəki uşaqlar ət istəyəndə, oradan götürürmüşlər. Evdəki uşaqlardan biri ətin cızdağını çox xoşlayırmış.

Bir gün toyuq-cücə kəsib bişirirmişlər. Cızdaq xoşlayan uşaq cızdaq istəyir. Həmin gəlin tavadakı əti qarışdırır və xırda tikələrdən iki-üçünü çıxarıb uşağa verir. Uşaq ətin tamına baxanda yemir, deyir ki, bu cızdaq deyil. Gəlin onu razı salmaq üçün deyir ki, bu da cızdaqdı, toyuq ətinin cızdağı belə olur, ye! Uşaq israr edib deyir ki, mən bu cızdağı yemirəm, mənə qurban ətinin cızdağından ver!

Gəlin narazı halda gedib taxçadan təknəni endirmək istəyəndə, təknə düşüb sınır. Gəlin bundan bir qədər də əsəbiləşərək deyir:

– Görək qurban ətinin cızdağı ola, ay səni qurbanlığa qalma!

Gəlin belə qarğış edəndən sonra elə bil, yatmışdı, yuxudan ayılır. Yadına düşür ki, bunun qarğıışı tutur. Gəlin iki əlli öz başına vurub deyir:

– Uşağa niyə qarğadım?! Ay mənim qolum qurusun!

Deyilənə görə, həmin uşaq gələn qurban bayramına qədər yaşamır və gəlinin qolu quruyur.

Zinyət nənənin söylədiyi bir əfsanədə deyilir ki, Talıbxanın mal-heyvanını otarmaq lazım olmurmuş; səhər tezdən qapıdan ötürərmişlər, axşam özləri qapıya gələrmiş. Bir gün Sarı madyan deyilən atı axşam qayıtmır. Bir neçə gün gözləyirlər, madyan qapıya gəlmir. Bir il keçir, gəlmir, iki il keçir gəlmir: Madyan itəndən yeddi il sonra Talıbxan bir gün bikef halda oturub fikirləşirmiş. Arvadı ona deyir:

– A kişi, nə fikir eləyirsən?

– Arvad, madyanın fikrini eləyirəm.

– A kişi, bir at nədir ki, ondan ötrü qəmlənirsən. Piyada ha qalmayıbsan, atın ki, var.

– Arvad, düz deyirsən, atım var. Amma fikirləşirəm ki, görəsən, ocaqda nə qat-qarış oldu ki, halal malım öz ayağı ilə qapımdan getdi?! Mən bunun fikrini eləyirəm. Talıbxan belə deyəndə, arvadı da bir qədər səssiz dayanır. Birdən qapıda at kiş-

nəməsi eşidilir. Bayıra çıxıb görürlər ki, Sarı madyan gəlib, yanında da irili-xırdalı dörd-beş at var. Səndemə, bu atlar yeddi ildə Sarı madyandan törəyibləmiş. Bunu belə görəndə, Talıbxanın arvadı deyir:

– A kişi, Allaha çox şükür ki, ocağa haram qarışmayıb!

Talıbxan haqqında söylənilən bu əfsanələrə inansaq da, inanmasaq da, bunları bu müqəddəs, möcüzəli şəxsə xalqın böyük inamının və ehtiramının ifadəsi kimi baxmaq lazımdır.

Talıbxandan sonra da yadda qalan babalardan birinin adı Allahverdidir. Ola bilər ki, Talıbxanla Allahverdi arasında adı unudulmuş babalardan yaşayarı olmuşdur. Amma Allahverdinin Talıbxanın oğlu olduğunu ehtimal edənlər də vardır. Odur ki, biz də Aşıq Ələsgərin nəsil şəcərəsində bunu şərti olaraq belə göstərmişik.

Allahverdinin möcüzələri haqqında xalq arasında elə bir söz-söhbət mövcud deyil. Amma onun el şairi olduğunu çoxları etiraf eləyir. Təəssüf ki, şeirləri unudulmuşdur. Allahverdinin yaradıcılığında yalnız bir təcni əldə edilmişdir. Biz “Ayə mündəndir” adlı bu yeganə şeiri 1950-ci ildə Gəncədə Aşıq Qara Mövlayevin hafizəsindən yazıya almışdıq. Göyçənin Bala Mərzə kəndindən olan, sonralar isə gəlib Gəncədə məskunlaşan Aşıq Qara heç kəsdə olmayan çox şeir bilirdi və şeirin müəllifinin kim olduğuna hamını inandırır. Biz həmin təcnisi Aşıq Qaradan yazdıqdan sonra ayrı-ayrılıqda bir çox aşıqlarla (Aşıq Əsəd, Aşıq İslam, Aşıq Talıb, Aşıq Nəcəf və b.) söhbət elədik. Hamısı Aşıq Ələsgərin babası Allahverdinin belə bir rədifdə təcnisi olduğunu təsdiq etdilər. Odur ki, biz 1971-ci ildə yazıb 1973-cü ildə müdafiə etdiyimiz dissertasiyada Allahverdidən söhbət açmışıq və həmin təcnisi tərəddüd etmədən onun yaradıcılığı kimi göstərmişik.

Nədənsə, dissertasiyaya bələd olanlar həmin təcnisi bir qədər sonra Aşıq Alının (11), daha sonra isə Ağ Aşığın (12) yaradıcılığı kimi onların şeir kitablarına daxil etmişlər.

Bu gün seyruqubdan bir söz eşitdim,
Bu söz səndən deyil, ayə, mündəndi.
Dedim: nədi, sədrin üstə bəslərsən,
Dedi ki, tifillər ay əməndəndi.

Sevdiciyim geyinibdi bu xara,
Qönçə güllər layıqdirmi bu xara?!
Gəşt elədim Bəsrə, Bağdad, Buxara,
İndi də gəlişim a Yəməndəndi.

Allahverdi qırxdan içdi nə camı?!
Nə axunddu, nə molladı, nə camı (?)
Nə Firdovsi, nə Füzuli, nə Cami!
Təcnis sinədəftər, ayə məndəndi (10,27).

Şeirdə olan sənətkarlıq göstərir ki, təcnisin müəllifi çox zəngin yaradıcılığı olan el şairi imiş.

Biz bu haqsızlığa qarşı olan etirazımızı bildirmişik (5,9).

Bu ocaqda el şairi kimi hörmətlə yad edilən söz sənətkarlarından ilk dəfə Allahverdinin oğlu (Aşıq Ələsgərin atası) Alməmməd (əslində: Əliməhəmməddir. Xalqın dilində sövti dəyişikliyə uğrayaraq "Alməmməd" şəklinə düşmüşdür) diqqəti cəlb edir.

İndiyə qədərki yazılarımızda, yeri gəldikcə, Alməmməd barədə söhbət açmışıq və şeirlərindən nümunələr vermişik. Odur ki, burada geniş danışmağa ehtiyac duymuruq. Qısaca olaraq onu bir də xatırladaq ki, Alməmməd sazı-sözü qiymətləndirən, eşqin, məhəbbətin incəliklərini duyan, hər şeyin yerini bilən, özünün rəftarı ilə xalq arasında nüfuz qazanmış olan bir el şairi imiş. Onun şeirlərindən əldə edilmiş 5-6 nümunədəki sənətkarlıq göstərir ki, Alməmmədin yaradıcılığı çox zəngin imiş. Onun özündən sonrakılara, xüsusən oğlu Ələsgərə və Məhəmmədə böyük təsiri olmuşdur. Deyilənlərə görə, şairin dastanı da varmış (5.10-13).

Alməmmədin ailəsində olanların hamısı sazı-sözü qiymətləndirməyi bacarırdılar. Yox ki, bacarırdılar, onlar da şeirin, sənətin vurğunu idilər. Bunların içərisində Ələsgər öz müqəddəs sənəti ilə müqəddəs ocağın şöhrətini daha da artırdı.

Sanki, təbiət Ələsgəri bəşəriyyətə görk üçün, öz qüdrətinin nəyə qadir olduğunu sübut etmək üçün yaratmışdı. Yaradan ona, hər şeydən əvvəl, sağlam can, yüz ildən artıq ömür vermişdi. Bu xüsusiyyət çoxlarında ola bilər və vardır. Təbiət Ələsgərə bunlarla yanaşı, bədahətən şeir söyləmək, qarşısında olanların fikrindən keçənləri "oxumaq", başqa yerdə cərəyan

edən hadisələrdən, eləcə də gələcəkdən xəbr vermək; gündüz baş verəcək bir əhvalatı gecə yuxuda görmək kimi qeyri-adi fitri qabiliyyətlər bəxş etmişdi. Təbiət ona çox kəskin hafizə vermişdi. O, bircə dəfə eşitdiyi bir dastanı, bir şeiri, bir hədisi və hər hansı digər bir söhbəti uzun müddət yadda saxlayırmış. Odur ki, yazı-pozu bilməyən bu qüdrəti el sənətkarının bu qədər zəngin biliyinə, heç bir sual qarşısında aciz qalmamasına, hətta müqəddəs dini kitabımız olan Qurandakı bəzi məsələlər ətrafındakı mübahisələr zamanı mollaları, axundları, şeyxləri susdurmasına adi bir hal kimi baxmaq lazım gəlir.

Biz Aşıqda olan belə qeyri-adi, möcüzəli hadisələri əks etdirən bir çox əhvalatları Sovet hakimiyyəti illərində, məlum səbəbə görə, mətbuat səhifələrinə çıxara bilməmişdik. 1990-cı ildən sonra belə bir imkan əldə edildi. Aşığın qeyri-adi fitri qabiliyyətləri ilə əlaqədar olaraq ayrı-ayrı qəzet və jurnallarda bir sıra məqalələr çap olundu. Bunların əksəri Aşığın 175 illik yubileyi ilə əlaqədar hazırladığımız "Aşıq Ələsgər" (1999) adlı kitabda özünə yer tapdı. Yubiley münasibətilə yazmış olduğumuz monoqrafiyanı biz təsadüfən "Haqq aşığı Ələsgər" (1999) adlandırمامışdıq. Qüdrətli sənətkar bu ada tam layıqdır. Aşıq Ələsgər özünün biliciliyi və görücülüüyü ilə bir sıra xalq dastanlarımızın qəhrəmanları olan aşıqların belə keyfiyyətlərini əks etdirən epizodlardakı hadisələrin doğruluğuna bizi inandırır.

Türk xalqlarının tarixində və ədəbiyyatında ilk "Dədə" kimi Qorqudu tanıyırsaq, ikinci "Dədə" kimi Ələsgəri tanımağa haqqımız var. Çünki, Dədə Qorqudda olan xüsusiyyətlər Ələsgərdə də özünü göstərmişdir. Dədə Qorqud kimi, Ələsgərin də alqışı və qarğıışı tuturmuş. Bu barədə bir əhvalatı xatırlatmaq yerinə düşərdi.

Aşıq Ələsgərin Qaramusalı kəndində (Goranboy rayonu) Əsəd, Molla Qasım, Bayramxan, Məşədi Məhəmməd adlı dostları varmış. Qardaşlardan Bayramxanla Qasımın oğul uşağı yox imiş. Bundan qardaşların özləri kimi, onların dostu olan Aşıq Ələsgər də narahat imiş.

Goranboyun Qarasuçu kəndindən olan məşur qaçaq Dəli Alı bacısı oğlu Zeynalabdına toy edən vaxtı Aşıq Ələsgəri çağırıbmış. Toyda cərgələnib əyləşən qonaqlar arasında adları çəkilən qardaşlar da varmış. Aşıq Ələsgər bunları görəndə, on-

ların oğul həsrəti çəkdikləri yadına düşür. Odur ki, toy münasibəti ilə söylədiyi tərifin bir bəndində deyir:

Hər məclisə duaçıyam,
Günbəgün ucalır səsim,
Barıldahım, irəhm eylə,
Yerə düşməsin nəfəsim.
Oğul ver iki qardaşa,
Bir qurban da özüm kəsim.
Mən deyirdim çox iyiddi,
Əsəd ilə Molla Qəsim,
Köhnə kişilər deyirlər:
“İyid Bayramxana deyini!” (1,461).

Aşıq Ələsgərin bu xeyir-duasından sonra qardaşların oğul uşağı olmuşdur.

Mən Aşıq Ələsgərin şeirlərini onun oğlu Aşıq Talıbın hifizəsindən yazıya alan vaxtı soruşdum:

- Bu xeyir-duadan sonra onların oğlu oldumu?
- Bəs necə! Dədəmin alqışı həmişə tutulurdu. Onların hə-rəsinin bir yox, bir neçə oğlu oldu.
- Oğlanların adlarını bilirsenmi?
- Adlarını bilmirəm. Amma oğlanları olduğu gerçəkdi. Də-dəm qurban da kəsdi (5,33).

Aşıq Ələsgərlə əlaqədar xalq arasında mövcud olan belə möcüzəli söz-söhbətlər onun bir ocağa (pirə) çevrilməsinə sə-bəb olmuşdur. Aşığın ulu babaları ilə bağlı əfsanələrdəki bir çox möcüzələr onun zamanında və onun şəxsində bir daha özünü büruzə vermişdir. Odur ki, Aşığın vəfatından sonra onun qəbri də ziyarətgaha çevrilmişdi. İşləri çətinə düşən bir çoxla-rına Aşığın yuxuda məsləhət verməsi halları da az olmamışdır. Belə adamlardan indi yaşayanları da vardır.

Aşıq Ələsgər haqqında çox deyilmiş, çox yazılmışdır amma bu deyilənlər dənizdən bir damladır.

Aşıq Ələsgər Azərbaycan aşıq poeziyası və aşıq sənəti sə-masında parlayan günəşdir. Bundan sonra da tarixin belə bir qüdrətli saz-söz ustadı yetirəcəyinə inanmaq çətindir.

Aşıq Ələsgərdən sonra bu ocaqda özünün qeyri-adiliyi ilə başqalarından seçilənlərdən biri onun böyük oğlu Bəşir idi.

Bəşir xasiyyətcə dəlisov idi. O, mollaxanada oxuyarkən mollanı təhqir etmiş və başqa bir mollaxanada təhsilini davam etdirməli olmuşdu.

Bəşir heç sözgötürən deyildi, bir deyənə beş deməsə, ürəyi so-yumazdı. At minməyi xoşlayan Bəşir həm də çox sərrast gülləatan olmuşdur. Onun qeyri-adiliyi də elə onun güllə atmağında idi. Ata-sı “Özüm aşıq oldum, oğlum - gülləçi” deyəndə, onu təsadüfən “gülləçi” adlandırmamışdı. Onun atdığı güllənin heç biri hədəfdən yayınmamışdır. Bəşir gülləçi kimi tanınandan sonra onu dəfələrlə sınaqdan keçirmişlər. Bu barədə bəzi əhvalatlar da mövcuddur.

Qocaların söyləməsinə görə, Bəşirlə yarışmaq üçün üç nəfər si-lahlı onlara qonaq gəlmiş, yemək-içməkdən sonra bayıra çıxmışlar və Bəşirin bir nişangaha güllə atmasını xahiş eləmişlər. Qonaqla-rın nə məqsədlə gəldiklərini bilən Bəşir güclə seçilən məsafədə bir yumurta qoydurmuş və ilk atəşi ilə onu vurmuşdur. Bəşirin at-dığı güllədən sonra, qonaqlar yarışmaq fikrindən əl çəkmiş və hey-rətlənərək demişlər: “Bu qədər uzaqdan yumurtanı düzgün nişan almaq mümkün deyil. Güllə azıb, yumurtaya dəyib”.

Deyənlərə görə, bir dəfə də Bəşir Yanşaqda qonaq olan za-man axşam çöldə ocaq çatıblarmış. Yarasalar tonqalın ətrafında hər-lənirmiş. Kim isə “yarasanı güllə ilə vurmaq olarmı?” sualı-nı ortaya atır. Bəşir tufəngi üzünə götürməsi ilə tətiiyi çəkdiyi bir olur. Kimi güllənin dəydiyini, kimi isə dəymədiyini söylə-yir. Bəşir bir kolun dibini göstərərək, yarasanın oraya düşdüyü-nü deyir. Axtaranda, yarasanın ölüsünü oradan tapırlar.

Orada olanlar və sonra bu hadisəni eşidənlər Bəşirin yara-sanı güllə ilə vurmasını bir möcüzə kimi qiymətləndirmişlər.

Qış fəslində, Göyçə qarlı örtülü olanda Bəşir ov etməyə də meyl göstərirdi. Amma o, uzaq məsafələrə getməz, axşam-tə-rəfi ya öz evlərinin damının üstündən ya da kəndə yaxın olan hündür bir yerdə dayanar, tülkülərin yuvadan çıxmağını gözlə-yərmiş. İki kilometrə qədər uzaqda hərəkət edən tülkünü Bə-şirin birinci gülləsi yıxarmış.

Bəşirin dayısı Kalvayı Zeynal da çox mahir, bacarıqlı bir ovçu olmuşdur. O barədə burada geniş söhbət açmağa ehtiyac yoxdur.

Qarlı qış aylarının birində Kalvayı Zeynal Ağkilsəyə qonaq gəlmiş. Qış olsa da, hava xoş imiş. Bayırda söhbət etdikləri

vaxtı uzaqda qaçan bir tülkü görünür. Həmişə tufəngi yanında olan Bəşir tülküyə güllə atmaq istəyəndə, oradakılar etiraz edirlər ki, çox uzaqdır, güllə dəyməz. Bəşir deyilənə məhəl qoymadan qaçmaqda olan tülküyə güllə atır. Tülkü burxulur, yenə qaçmağa davam edir. Bəşir ikinci gülləni atanda tülkü yığılır, cavanlar gedib onu götürürlər. Bəşirin bu qədər uzaqlıqda hərəkət edən tülkünü güllə ilə vurması hamını, o cümlədən Kalvayı Zeynalı da heyretləndirir. Tülkünün dərisini soyanda, güllənin açdığı üç deşik aşkar olunur, dördüncünü tapa bilmirlər, təəccüblənirlər. Kalvayı Zeynal dəsmalını çıxarıb gözünün yaşını silir və deyir: “axtarmayın, güllənin ikisi də bir yerdən dəyib, çıxdığı yer ayrıdır”.

Oradakılar Kalvayı Zeynalın nə səbəbə ağladığını soruşanda, o deyir: “Bəşirin atdığı güllələr Bəşirin deyil, onun bəxtinin atdığı güllələrdir, belə bir tərəqqinin sonradan ola biləcək tənəzzülündən qorxuram”.

Ağkilsə kəndində Heydər adlı bir kişi vardı. O, 1960-cı illərə qədər yaşadı. Bəşir Heydər xətrini çox istəyirdi. Qocaların söyləmələrinə görə, Heydər on addımlıqda dayanar, qolunu havada saxlayar, fındığı açıq vəziyyətdə olan əlinin ortasına qoyarmış. Bəşirin atdığı güllə fındığı Heydər əlindən götürərərmiş. Tamaşaçıları heyretləndirən bu qorxulu sınaq dəfələrlə təkrar olunmuşdur.

Bəşirin belə güllə atmağını bəziləri onun vərdişinin nəticəsi kimi izah edirdi, amma çoxları bu qabiliyyəti ona haqq tərəfindən bəxş edilən vergi kimi qiymətləndirirdilər.

Bəşirin gülləçiliyi xalqımıza gərəkdir. 1918-ci ildə erməni daşnaqları Göyçədə milli qırğın törəyəndə, Bəşir saysız-zəsabsız erməni cəhənnəmə vasil olmuşdu. Onun atdığı güllənin biri də hədə getməmişdi (1,474).

Ermənilər bunu yaxşı bilirdilər, bu heyfi ondan çıxmaq üçün məqam gözləyirdilər. Ermənistanda Şura hakimiyyəti qurulanda ermənilər Bəşiri bu hakimiyyətin qurulmasına müqavimət göstərən bir cinayətkar kimi qələmə verib onu həbs etdirlsələr də, məqsədlərinə nail ola bilmədilər; o zaman İrəvanda çoxluq təşkil edən türklərin ziyahları Ələsgərin xatirinə Bəşiri azad etdirdilər.

Ələsgər ocağında özünün qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edənlərdən biri də Aşığın qızı Bəstidir.

Bəsti həmin Bəstidir ki, ona elçi gələn vaxtı Aşıq Ələsgər bu gözəl-göyçək, ağıllı, qabiliyyətli, mərifətli qızını verməmək üçün

Uzaq vilayətdən qız sevən oğlan,

Yaxın qonşusundan soruş halını.

– misraları ilə başlayan həcəvində onu “pisləmiş” və elçiləri razı yola salmışdı.

Bəstini Ağkilsə kəndində Abdulla adlı bir oğlana ərə vermişdilər. Bədbəxtlikdən, Abdulla tez öldü. Bir az keçəndən sonra Bəstiyə elçi düşənlər çox oldu. Nəhayət, Aşıq Ələsgər onu Göyçənin Sarıyaqub kəndində yaşayan, Misgin Abdal ocağından olan Hüseyn adlı mərifətli bir oğlana layiq bildi. Hüseyn həm də yaraşlıq idi, iri gözləri vardı. Zarafatca ona “Kor Hüseyn” deyirdilər. Dini təhsil almışdı.

Bu sətirlərin müəllifi Hüseyni də yaxşı xatırlayır. O, Bəstiyə müraciət edəndə “Aşığın qızı” deyir və bu sözdən qürur hissi keçirirdi. O, Böyük Vətən müharibəsindən əvvəl vəfat elədi. Bəsti isə ondan çox sonra, 1970-ci ildə dünyasını dəyişdi.

Ömrünün sonuncu on ilində Bəstidə hamını heyretləndirən qeyri-adi xüsusiyyətlər özünü göstərirdi; o da qarşıdakı adamın fikrindən keçənləri bilir, kənardan baş vermiş hadisələri söyləyir, ola biləcək faciələrdən xəbər verirdi. Bəsti çox zaman bunları yuxuda görürdü.

O, İlyasın (Aşıq Ələsgərin qardaşı Xəlilin nəvəsi) suya düşüb öləcəyini və belə bir bədbəxtliyin qarşısının alınması üçün hansı tədbirin icra edilməsini yuxuda görmüşdü. O, Sarıyaqub kəndindən Ağkilsəyə piyada gəlib yuxusunu İlyasın ata-anasına söyləmişdi. Lakin onlar Bəstinin dediklərinə əhəmiyyət verməmiş, tədbirinə əməl etməmişdilər. İki gün keçəndən sonra, bədbəxt hadisə baş verdi. Bostanı suvarmaq üçün su hovuzunun yanındakı elektrik matoruna yaxınlaşıb onu qurdalayanda cərəyan İlyası vurdu, o, suya düşdü, onu ölümdən xilas etmək mümkün olmadı.

Bir gün Bəsti nənə səhər yuxudan ayılanda ağlamağa başlayır. Ağlamağının səbəbini soruşanda o deyir: yuxuda gördüm ki, Həşimin qapısına bir cənazə gətirdilər. Məni tez Ağkilsəyə aparın, görüm bu nə müsibətdi.

Həşim Bəşirin oğlu idi. Həşimin oğlu Mahir Sovet Ordusu

sıralarında qulluq eləyirdi.

Bəsti nənənin yuxusunu özgə cür yozub, onu sakitləşdirdilər.

İki gün keçəndən sonra hərbi hissədən Həşimə onun oğlunun ölümünü bildirən bir teleqram gəldi. Gedib meyiti götürdik, Ağkilsə kəndinin qəbiristanlığında dəfn elədik.

Bəsti nənə Aşıq Ələsgərlə Məhəmməd peyğəmbəri bir yerdə yuxuda tez-tez gördüyünü söyləyirdi.

Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu Novrəs İmanda da qeyri-adi xüsusiyyətlər özünü göstərmişdi. O da həmsöhbətlərinin fikrindən keçənləri "oxuyur", kənardə baş verən hadisələri görür, gələcəkdən xəbər verirdi. Bu barədə qocalarımız bir çox xatirələr söyləyirlər.

Novrəs İman haqqında xalq arasında müxtəlif məzmunlu sözlər dolaşmaqdadır. Xüsusən saz götürüb, aşıqlıq edəndən sonra onda olan qeyri-adi xüsusiyyətlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərməyə başlamışdı. Onun hazır cavablığı hamını heyrətləndirirdi. Aşıq Talib xatirələrinin birində bu barədə deyirdi: "Kəlbəcərin Qamışlı kəndində toy var idi. Toyun aşıqları Şəmşir ilə İman idi. Bir az çalıb-oxuyandan sonra "Aşıq Valehlə Zərniyarın nağılı"nı başladılar. Nağılın danışığını İman aparırdı. Valehlə Zərniyarın deyişməsində Zərniyarın sözlərini Şəmşir oxuyurdu, Valehin sözlərini də İman. Şəmşir Zərniyarın bir bağlamasını oxumağa, İman da ona cavab verməyə başladı. Sözlər tapşırma bəndinə çatanda Şəmşir mənə yaxınlaşdı və qulağıma pıçıldadı: "Əmoğlu, istəyirəm, bir bənd qatam, nə deyirsən?" İmanın cavab verə biləcəyinə arxayın idim. Odur ki, dedim: "Nə deyirəm, qatırsan, qat" Şəmşir Zərniyarın bağlamasına bir bənd artırıb oxudu. İman gülümsündü. Şəmşirin bağlamaya artırdığı bəndi dilcavabı dedi, sazı sinəsinə sıxdı, bu bəndin də cavabını verdi. Sözlər tamam olandan sonra Şəmşir yenə mənə yaxınlaşdıb astadan dedi: "Əyə, Allah adama nə qabiliyyət verərmiş! Pəh, pəh, pəh!"

Deyilənlərə görə, İman saz götürüb, aşıqlıq eləməyə təzə başlayan vaxtı şənlik məclisinin birində məclisdəki ağsaqqallar ondan hansı nağılları bildiyini soruşur (adətən belədir ki, məclisin iştirakçılarının könlündən dastan eşitmək keçirsə, bildiyi dastanların adını aşıqdan soruşurlar. Onun bildiklərindən birini söyləməyi xahiş edirlər). İman bildiyi nağılları sadalayır.

"Qurbani"nin adın çəkmir. Çünki, onu bilmirmiş. Ağsaqqallardan biri deyir ki, "Qurbani"ni bilirsən? Bu sual İmanın əhvalını dəyişdirir, "bilmirəm" demək ona çox ağır gəlir, "bilirəm" deyir. Qurbaninin dastanından çox fərqli olan bir dastan başlayır, həm əhvalatı, həm də şeirləri bu məclisdə yarada-yarada söyləyir. Dastana çox maraqla qulaq asanlar söhbət bitəndən sonra deyirlər: "Aşıq, bu nağılı biz hələ eşitməmişdik, bu o birisindən yaxşıdır, sağ ol!"

İman hələ 1930-cu ildən qabaq yazdığı "Batin göstərişi" adlandırdığı "Deyərsiz" rədifli qoşmasında xalqımızın gələcəkdə nə müsibətlərlə qarşılaşacağını xəbər vermişdi:

Hələ qəflətdəsiz, yatmışız belə,
Sayıb məni bir "divanə" deyərsiz.
Cafanız çox olar yəqin il-ilə,
Dərdinizi ruhi-cana deyərsiz (13,36).

Şeirin o biri bəndində "cəfanın", "dərdin" nədən ibarət olduğu açıqlanır:

Sərsəri fanidə qırılar canlar,
Tökülər yaxında çox nahaq qanlar,
Seçilməz haq-nahaq yolu qananlar,
"Məəttəl bu divana", - deyərsiz.

Şair-aşığın "tökülər yaxında çox nahaq qanlar", "qırılar canlar" deməsi oxucuda belə fikir oyadır ki, İman 37-ci ilin repressiya faciəsini və 1941-45-ci il müharibəsini görürmüş. Xüsusən 37-ci ildə tökülən qanlar nahaq idi; günahsız adamların məhv edilməsi hamını çaş-baş salmışdı, iqtidarın belə bir "divanına" "məəttəl" qoymuşdu.

Şeirin o biri bəndlərində "Ucalar dillərdə ah ilə fəryad", "Yanmaz, gecə çox çıraqlar qaralar", "Pozular bağçalar, güllər saralar" kimi misralar da baş verəcək faciənin dəhşətlərini göstərirdi.

Bu ictimai quruluşla heç cür razılaşmayan şair-aşıq "Bər-həm olsun bu dövrənin əsası", - deyərək, ona qarşı açıq şəkildə üsyan etmişdi.

"Hələ qəflətdəsiz, yatmışız" sözləri ilə gələcəkdən xəbərsiz olanlara, onu dəli-divanə hesab edənlərə belə dəhşətli hadisələri bildirən İman baş götürüb, bu ölkədən getmək fikrinə düşməkdə haqlı imiş.

II FƏSİL

REAL HƏYAT HADİSƏLƏRİ ƏSASINDA YARADILMIŞ DASTAN-RƏVAYƏTLƏR

Mötəbər mənbədən (Aşığın şeyirdlərinin hafizəsindən) yazıya alınan bu söyləmələri “dastan-rəvayət” adlandırmaq o qədər də doğru deyildir. Əslində, bunların böyük bir qismi tarixdir, Aşığın həyatının müəyyən məqamlarıdır, Dədə Ələsgərin şərəfli ömür kitabının səhifələridir. Odur ki, bunları xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Biz Aşıq Ələsgərin kitablarını nəşr etdirərkən bu prinsipə riayət eləmişik.

Bu dastan-rəvayətlərdən “Ələsgərlə Səhnəbanı” əvvəlcə diqqəti cəlb edir. Məhəbbət dastanlarımızın çoxundan fərqli olaraq, burada aşiqə haqq tərəfindən bədə içirilmir, ona buta verilmir. Bir varlığın evində nöker işləyən Ələsgər onun qızı Səhnəbanıya vurulur. Qızın ata-anası bu işə razı olsalar da, əmisi Ələsgəri nökerlikdən qovdurur və Səhnəbanını ağılada-ağılada öz oğluna alır.

Sevgililərin pak məhəbbətinin belə uğursuzluqla nəticələnməsi dinləyicinin (oxucunun) qəlbinə sıxır, onda zamanın bu ədalətsiz hökmünə qarşı kəskin bir etiraz yaradır.

Dastan-rəvayətdə kənd həyatı, xalqın adət-ənənəsi, keçirilən toy mərasimi, bu zaman iki sevgilinin aralıdan görüşməsi, Ələsgərin Səhnəbanıya xitabən söylədiyi şeirlər dinləyicilərin yaddaşında silinməz izlər buraxır.

Səhnəbanıdan ümidini üzən Ələsgər qüssədən xəstələnib yağa düşür. Yanına gəlib-gedənə dərini sazla deyir. Əlbəttə, burada dastan-rəvayətə aşıqların verdiyi bəzək-düzək də hiss olunur. Eləcə də düzüb-qoşanlar Ələsgərin Aşıq Alıya şeyird olmasını kənddə toy zamanı Alının Ələsgəri görməsi ilə əlaqələndirirlər. Guya toydan sonra Aşıq Alı Alməmməd kişinin evinə gəlmiş və xahiş etmişdir ki, Ələsgəri ona şeyird versin. Əslində isə, Alməmməd kişi oğlunun yaxşı bir aşiq olması üçün onu Göyçənin Qızılwəng kəndində yaşayan Aşıq Alının yanına aparmış və şeyirdliyə qəbul eləməsinə ondan xahiş etmişdir.

Eləcə də dastan-rəvayəti yaradanların Aşığın məşhur “Gə-

rəkdi” rədifli ustadnaməsinin Aşıq Alı ilə bu görüşü zamanı deyildiyini göstərmələri həqiqətdən uzaqdır. Şeirdə olan ideya və bədii dəyər onun kamala çatmış, zəngin həyat təcrübəsi olan böyük bir el sənətkarının əsəri olduğundan xəbər verir.

“Ələsgərlə Səhnəbanı” dastan-rəvayətini “dastan” adlandırmaq da olar. Əvvəlcə qeyd etdiyimiz kimi, burada Zöhrə ilə Səhnəbanının dilindən qarşı-qarşıya deyişmə kimi yaradılmış qoşmalar və bunun səbəbləri barədə göstərilən epizod dastan parçasıdır.

Əsərin əsas qəhrəmanları Ələsgər və Səhnəbanıdır. Bunlar kəndin sakit şəraitində boy atan gənclərdir. Başqa dastanlarımızın bir çoxundan fərqli olaraq bu aşiq-məşuq eyni kəndin sakinləridir. 3-4 il ömür-günləri bir evdə keçmişdir. Ələsgər nöker olsa da, sevgilisinin gözündə hamıdan ucadır. Sevgililərin bir-birinə qovuşmaması oxucuda (dinləyicidə) dərin bir təəssüf hissi yaradır.

Bu gənclərin bir-birinə könül vermələri təsadüfi deyildir. Onlar bir evdə yaşadığı müddətdə öz davranışları, mərifət-qanacaqları, qabiliyyətləri ilə biri digərinin rəğbətini qazanmışdır.

Ələsgər nöker işlədiyi zaman özünün səliqəsi, tərbiyəsi, işgüzarlığı ilə hamının, xüsusən də Kərbəlayı Qarbangilin diqqətini cəlb edirdi. Odur ki, onlar Ələsgəri öz oğulları kimi sevirdilər.

Dastanda qeyd olunur:

“Ələsgərin Kalvayı Qurbana nöker olması üç ilini atıb, dördüncü ilinə ayaq qoymuşdu. Bu vaxta qədər Kalvayı Qurban Ələsgərə güldən ağır bir söz deməmişdi. Kalvayı Qurbannın arvadı deyirdilər ki, nə olaydı, nə olaydı, Alməmməd kişi Ələsgəri burdan aparmaydı” (1,317).

Kərbəlayı Qurban və arvadı Ələsgəri o qədər sevirdilər ki, Səhnəbanını ona vermək və həmişəlik öz evlərində saxlamaq fikrinə düşmüşdülər.

Tay-tuşları arasında öz ağı, mərifət-qanacağı ilə seçilən Ələsgəri hamı sevirdi, ona hörmət göstərirdi. Onun özündən şeir qoşması, aşıqların üç gecələrlə davam edən dastanlarına qulaq asmaqdan böyük zövq alması, kəskin hafizəsi bu gəncin parlaq gələcəyindən xəbər verirdi.

Dastanın əsas qəhrəmanı olan Ələsgər həssas qəlbə malikdir, hər şeyin yerini biləndir. Onun bədahətən şeir söyləməsi isə ona haqq tərəfindən bəxş olunan qeyri-adi fitri qabiliyyətdir. Onun davranışı, özünü yaxşı aparması, xüsusən də bədahətən qiymətli şeirlər söyləməsi Aşıq Alının diqqətini cəlb edir. O inanır ki, Ələsgər yaxşı aşıq olar. Odur ki, məclisdən sonra Alməmməd kişinin evinə gəlir, Ələsgəri şeyirdliyə götürür və özü ilə aparır.

Ələsgər öz sevgilisinə sadıq olan, onu sonsuz məhəbbətlə sevən, pak məhəbbətli bir aşıqdır. Dastanın sonunda göstəriləyinə görə, “Ələsgər 40 yaşına qədər öylənmədi, məclislərdə, qanan adamların yanında öz dərdindən danışdı, nalə çəkdi” (1,331).

Dastanın digər qəhrəmanı olan Səhnəbanının taleyinə hamı acıyır. O, Ələsgəri sonsuz məhəbbətlə sevir. Ələsgər “Köynəyinə” və “İncimərəm” rədifli qoşmalarını ona xitabən söyləyib ona eşq elan edəndə, “İzin versən, yar, başına dolanam” “Qazdır məzarımı çeşmə başında, Sal sinəm üstündən yol incimərəm” deyəndə, Səhnəbanı Ələsgərin pak məhəbbətinə belə cavab verir:

“- Ələsgər, sana gələn ölüm mana gəlsin, sən mənim qəbrimin üstündən yol sal! Sən ki, mana “yar” dedin, mən də sana “yar” deyirəm. Öldüm - qara torpağınam, qaldım - sənin yarınam” (1,318-319).

Lakin Səhnəbanı əhdinə vəfa eliyə bilmir. Onu ağılada-ağılada ərə verirlər. O nə qədər üsyan edirsə də, səsini eşitmirlər. Zöhrə Səhnəbanıdan Ələsgərə gətirdiyi xəbərdə məsum qızın ah-naləsi adamın qəlbini göynədir. O, “Viran qalsın belə zəmanə”, - deyərək, əvvəlcə zəmanədən şikayətlənir.

“Seyraqublar aralığı qatdılar,
Zülm ilə boynuma kəmənd atdılar;
Atam-anam məni pula satdılar,
Onlar yetişməsin imana, - dedi” (1,324).

Sevgilisindən ayrılmağı “zülm” adlandıran Səhnəbanı bu işdə var-dövlətə aldanan ata-anasını da günahkar bilir, onlara qarşı olan qəzəbini də gizlətmir. Əmisi Pullu Məhərrəm haqqında daha kəskin sözlər söyləyir:

“Nakəs, müxənnətin boynu vurulsun,
Vay düşsün evinə siven qurulsun.

Məhərrəmin oğlanları qırılsın,

Qalmasın yurdunda nişana, - dedi” (1,324).

“Məhərrəmin oğlanları qırılsın”, - deyərkən aydındır ki, bu oğlanların arasında Mustafa da vardır. “- Ələsgər, sana gələn ölüm mana gəlsin”, - deyən Səhnəbanı Mustafanın ölümü üçün ona qarşı eləyir.

Heç bir yerdən köməyi olmayan, “dünyada ədalət, haqq-divan” görməyən Səhnəbanı zülmə boyun əyməyə məcbur olur. Səhnəbanının belə bir əmrə tabe olmasını onun vəfasızlığı kimi qiymətləndirmək doğru olmazdı.

Dastanda diqqəti çəkən surətlərdən biri də Pullu Məhərrəmdir. O, əzazilliyi, vicdansızlığı ilə yadda qalan, iki sevgilini bir-birinə qovuşmağa qoymayan ən mənfi bir surətdir. Ailədə, məhəllədə ondan qorxurlar. O, nə desə, sözünü çevirən olmur.

Dastanda qeyd edilir: “Kalvayı Qurban onnan elə qorxurdu ki, əyər desəydi ki, üç gün çörək yemə, yəməzdi” (1,319).

Pullu Məhərrəm Ələsgərlə Səhnəbanının bir-birinə məhəbbət bağladığını və Kərbəlayı Qurbanın gəncləri xoşbəxt etmək fikrini biləndə, onu yanına çağırtdırıb əmr edir: “Ələsgəri bu saat qov getsin, özgə adam tap işlət. Qaldı ki, Səhnəbanı, qızımız varsa, oğlumuz da var. Öz daşımız, öz tufarımız; Səhnəbanını oğlum Mustafaya alajam. Di durma, get, Ələsgərin şələsini ver qoltuğuna” (1,320).

Bununla da Ələsgərlə Səhnəbanının ülvi məhəbbətləri uğursuzluqla sona çatmış olur.

Diqqəti cəlb edən surətlərdən biri də Kərbəlayı Qurbandır. Qardaşı Pullu Məhərrəmdən fərqli olaraq bu, həlim təbiətliidir. Dastanda göstərilir: “Kalvayı Qurban qonum-qonşuyun çox mehriban dolanan bir yaxşı adamıydı. Bu vaxta kimi heç kəs onnan zərrə qədər inciməmişdi” (1,316).

Alməmməd kişi də Kərbəlayı Qurbanın belə bir adam olmasına görə Ələsgəri ona nökr verməyə razı olmuşdu.

Kərbəlayı Qurban Ələsgərə ata münasibəti göstərir, xətrinə dəymir, onun aşıq məclislərinə getməsinə mane olmur. Bir qədər keçəndən sonra isə qızı Səhnəbanını ona ərə vermək və həmişəlik öz evində saxlamaq fikrinə düşür. Bu kimi xüsusiyyətləri ilə yanaşı, onun qorxaqlığı, fikrindən dönməsi, yalan

danışmağı bizdə təəssüf doğurur. Pullu Məhərrəm onun Ələsgərlə Səhnəbanını evləndirmək fikrinə düşdüyünü bilib, bu barədə ondan soruşanda deyir:

“- Məhərrəm, Ələsgər üzüyola, tərbiyəli, qoçaq bir oğlandı. Əgər o olmasa, bizim mal-heyvan dolanmaz. Alməmməd kişi gəlmişdi ki, onu apara, mən Ələsgəri bir-iki il də işlətməkdən ötrü yalan bir sözüydü dedim. Onun da ağı kəsdi, aparmadı” (1,320).

Bununla belə, biz Kərbəlayı Qurbana mənfi surət kimi baxmırıq.

Dastanda Alməmməd kişi də bir sıra müsbət keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. O öz halal əməyi ilə böyük bir ailəni dolandıran, hər cür zəhmətə qatlaşan, heç kəslə alı-qalı olmayan, hamı ilə mülayim rəftar edən incə qəlbli, şair təbiətli bir adamdır. Mömin müsəlman olan “Alməmməd kişi çətinliklərə düşsə də, ürəyini sıxmazdı, yeri gələndə “Danalı darıxmaz”, “Allah kərimdi”, - deyərdi” (1,316).

Alməmməd kişi Ələsgəri nökrə verdiyinə görə biz onu qınamırıq. Ehtiyac onu məcbur eləyir. Varlılardan bir çoxu Ələsgəri nökrə işlətmək üçün Alməmməd kişiyyə ağız açmış, lakin o razı olmamışdı. Kərbəlayı Qurbanın sözünü yerə salmamasının səbəbi isə Kərbəlayı Qurbanın xoşxasiyyətli olması idi. Bilirdi ki, Ələsgər burada zəhmət çəksə də, əziyyət çəkməyəcəkdi.

Ələsgər nökrəlikdən qovulandan sonra fikirdən xəstələnib yatağa düşür. Alməmməd kişi onun üstünə həkim gətirmir, davadərman elətdirmir. Dastanda deyilir:

“Alməmməd kişi eşqin məhəbbətin nə olduğunu bilirdi, fikir elədi ki, Ələsgərə bir saz tapsın, bəlkə, çalıb-oxuya, dərdi-qəmi dağıla. Getdi Qannıkənd kəndindən bir saz gətirdi. Ələsgər meylini saza saldı, az bir müddətdə əli saza yatdı, çalıb-oxumağı örgəndi” (1,320).

Alməmməd kişi bununla işini bitmiş hesab eləmir. Aşıq Alının Ağkilsə kəndinə, toy şənliyinə gəlməsi fürsətindən istifadə edərək, Ələsgəri ona şəyird verir və Ələsgərin həyatında yeni, parlaq səhifənin açılmasına səbəb olur.

Elə burada Aşıq Alı surəti barədə də bizdə aydın təsəvvür yaranır. Dastanda göstərilir: “: Aşıq Alı söhbəti başlamamış

biri dedi ki, Alməmməd kişinin oğlu özünən yaman söz deyir. Paşayı göndərdilər, gəldi Ələsgəri çağırdı, Aşıq Alının yanına gətirdi. Aşıq Alı Ələsgəri danışdırıb gördü ki, çox mərifətli, qanacaxlı oğlandı” (1,328).

Bu toy şənliyi zamanı Ələsgərin bədahətən şeir söyləməsinin şahidi olan Aşıq Alı toydan sonra Ələsgərlə bərabər Alməmməd kişinin evinə gedir və deyir: “Alməmməd, Ələsgərdən yaxşı aşıq olar. Əgər irazılaşsanız, onu yanımcax aparif örgədərəm”. Elə oradaca qeyd edilir: “Alməmməd kişi cannanbaşnan irazı oldu” (1,330).

Burada Aşıq Alının uzaqqörənliyi və qayğıkeşliyi diqqətdən yayınmır.

Dastanda epizodik surətlərdən biri olan Zöhrə də rəğbətlə qarşılır. O, əlləri bir-birinə çatmayan, görüşmək imkanlarından məhrum olan iki sevgilinin - Ələsgərlə Səhnəbanının qayğısını çəkir, onların dərdlərinə şərik olur, birindən digərinə xəbər çatdırır.

Tədqiqatçıların ağına gəlir ki, bəlkə bu dastanın yaranmasında Ələsgərlə Zöhrənin deyişməsi kimi göstərilən şeirlər səbəb olmuşdur. Bu şeirlər məhz Ələsgərlə Səhnəbanının məhəbbəti ilə əlaqədardır. Dastandakı digər şeirləri, bəlkə də, Aşıq başqa münasibətlə demiş, dastanı düzüb-qoşanlar buraya yaraşdırmışdır. Məşhur folklorçu M.H.Təhmasibə görə, isə “Ələsgərlə Səhnəbanı” dastan-rəvayətinin yaradıcısı Ələsgərin özüdür (13).

Dastanda Səhnəbanının Ələsgərə olan məhəbbətinin uğursuz nəticəsi oxuculara (dinləyicilərə) məlum oldu; Pullu Məhərrəm onu oğlu Mustafaya aldı. Ələsgərin ailə həyatının necə nəticələndiyi barədə isə dastanın sonunda deyilir: “Ələsgər 40 yaşına qədər öylənmədi, məclislərdə, qanan adamların yanında öz dərindən danışdı, nalə çəkdi. Axırda Cavanşir mahalının Yanşaq kəndindən Nəbinin qızı Anaxanımnan öyləndi; ömrünün axırına qədər onnan yaşadı” (1,331).

Əlbəttə, bu deyilənlər Ələsgərin ailə taleyi ilə maraqlanan oxucuları (dinləyiciləri) intizardan qurtarmaq üçün dastan söyləyənin sonradan dastana etdiyi əlavədir. Bu barədə dastan şəklində söylənen geniş məlumat “Aşıq Ələsgər Yanşaqda” adlı dastan-rəvayətdə özünün bədii əksini tapmışdır.

Bu dastan-rəvayət “Ələsgərlə Səhnəbanı”nın davamı kimi görünür. Çünki oxucu (dinləyici) Ələsgərin bu uğursuz məhəbbətindən sonra onun kimlə ailə həyatı quracağı ilə maraqlanır, narahatlıq keçirirdi. O, sualının cavabını burada tapır.

Dastan üç əhvalatın birləşməsindən təşəkkül tapmışdır:

Pişiklə bağlı hadisə, Ələsgərin ailə qurması və Aşığın Qozqara kötüyü ilə deyişməsi. Bu əhvalatların hər üçü bir-birinin ardınca Yanşaqda cərəyan elədiyinə görə dastan-rəvayət “Aşıq Ələsgər Yanşaqda” adlandırılmışdır.

Aşıqlarımız bəzən dinləyicilərin arzusunu, məclisin vəziyyətini, vaxtı nəzərə alaraq, bu əhvalatların hər birini ayrı-ayrılıqda dastan kimi söyləyirlər.

Bu üç əhvalatın içərisində Ələsgərlə Anaxanımın ailə həyatı qurması ön planda dayanır.

Əvvəlcə deyildiyi kimi, Ələsgər ata-ananın, qohum-qonşunun və başqa xeyirxah adamların məsləhətinə, öyüd-nəsihətinə, danlamasına baxmayaraq, inadkarlıq göstərdi, uzun müddət evlənmədi. Bəs necə oldu ki, inadından döndü?

Ələsgər hələ ilk gənclik illərindən özünün mərifət-qanaçağı, xoş rəftarı, boy-buxunu, yaraşığı ilə hamının diqqətini cəlb edirdi. Kərbəlayı Qurbanın onu öz evində həmişəlik saxlamaq fikrinə düşməsi də bununla bağlı idi. O, aşıq olduqdan sonra isə səs-sorağı hər yana yayılmış, millətimiz arasında böyük nüfuz qazanmışdı. Böyük mənəb sahibləri, xanlar, ağalar, bəylər, var-dövləti ilə çox məşhur olan adamlar Ələsgərlə qohum olmağı özlərinə şərəf hesab edirdilər. Ələsgər bunu biliblə evlənmək istəmirdi. Amma birdən-birə Anaxanımla ailə həyatı qurdu və ömrünün sonuna qədər onunla yaşadı.

Aşıq Ələsgər gördüyü gözəlləri, eləcə də təbiətdəki gözəllikləri vəsf etməkdən doymurdu. O, həqiqi mənada gözəllik aşığı idi. Yanşaqda toy şənliyi zamanı Anaxanımlı görünəndə, onun da gözəlliyi Ələsgərin diqqətindən yayınmır. Xüsusən onun abır-həyalı duruşu, geyimi Ələsgərə xoş təsir bağışlayır.

Bu barədə dastanda qeyd olunur: “Sabah çay-çörəkdən sonra Aşıq Ələsgər Söyün bəyə dedi:

– Söyün bəy, maşallah, Yanşağın da qız-gəlinləri çox gözəldirlər.

– Aşıq Ələsgər, bunlar ki, gözəldirlər, bəs niyə birini tərifləmədin? Yoxsa, tərifə layiq olanı yoxdu?

– Niyə yoxdu, var. Çoxusu tərifə layiqdi. Axşamkı məclisdə dirəyin yanında əyləşən gözələ də ki, heç söz ola bilməz. Duruşu, tərpenişi də xoşuma gəldi. Saza-söhbətə qulaq asmağından da gördüm ki, həm də əhli-dildi.

Aşıq Ələsgərlə Söyün bəyin danışıqına qulaq verən Xırda xanım söhbətə qarışdı, üzünü Söyün bəyə tutub dedi:

– Anaxanımlı deyir.

Söyün bəy də Xırda xanımın sözünü təsdiqlədi, sonra dedi:

– Anaxanımlı bu tərəflərdə bir gözəldi. Hayıf ki, yazığım baxtı gətirmədi.

– Nə olub?

– Bədbaxtı bir gözəl, qoçaq oğlana vermişdilər. Bir il çək-mədi, oğlan Allahın rəhmətinə getdi. Ondan bəri də 3-4 ildir ki, neçə yerdən istəyirlər, baxtıdan küsüb, ərə getmək istəmir. Qardaşları, ata-anası nə qədər öyüd-nəsihət eləyirlərsə də, qız elə dediyini deyir.

Söyün bəy belə deyəndə, Aşıq Ələsgərin öz baxtıdan küsdüyü yadına düşdü. Ata-anasının öyüd-nəsihətləri, yalvarışları gəldi durdu gözünün qavağında. Bircə bunu dedi:

– Söyün bəy, Anaxanımlı qınama.

Bu söhbətdən sonra Anaxanımlı Aşıq Ələsgərin gözündə ucaldı, daha da gözəlləşdi” (1,377).

Böyük mənəb sahibləri ilə qohum olmağa heç məhəl qoymayan, onların gözəl qızlarını min dillə vəsf eləsə də, evlənmək fikrinə düşməyən Ələsgərin qəlbində Anaxanımlı məhəbbət hissi ilə yanaşı, bir mərhəmət hissi də oyanır. Öz bədbəxtliyi ilə qızın bədbəxtliyi arasında bir oxşarlıq da görür, ona meyl eləyir.

Toy şənliyinin ikinci gecəsində Anaxanımlı görünən Ələsgər fikrini ona bildirmək üçün “Sana qurban” şeirini söyləyir. Ələsgərə diqqətlə qulaq asan Anaxanımlı “Bivəfa qızlardan əlim üzüldü,

Eylərəm canımı, dul, sana qurban” (1,337)

misralarından başa düşür ki, Ələsgər şeiri buna xitabən deyir. Anaxanımlı qəlbində də Ələsgərə bir məhəbbət hissi oyanır.

Şeirir son “Leyli kimi vədə versən bulağa, Məcnun tək gözlər-
rəm il, sana qurban” (1,337) beytini eşidəndə, yaqin eləyir ki,
Ələsgər onu sevir və vəfali olacağına söz verir.

Bu barədə dastanda yenə qeyd edilir:

“Bir müddət keçəndən sonra Alməmməd kişi bir neçə
adamla Yanşağa getdi. Söyün bəyi də götürdü, özünü Anaxanı-
nın atası Nəbi kişinin qapısına yetirdi.

Qonaqları çox yaxşı qarşılədılar, Anaxanının “hə”sini ver-
dilər.

Alməmməd kişi hazırlıq gördü, toy çaldırmasa da, “pey-
ğəmbəri” qaydada yaxşı toy elədi, Anaxanını Aşıq Ələsgərə
gətirdi” (1,339).

Burada incə bir məsələ diqqəti cəlb edir: nə üçün toy çal-
dırmırlar?

Xalqımızın adət-ənəsinə görə, dul qadın ərə gedəndə toy
çaldırmırlar (buna əməl eləməyənlər də çoxdur). Anaxanının
atası evində onun ailə qurması münasibətilə olan şənlikdə na-
ğara vurdurmaması adət-ənə ilə bağlıdır. Bəs, Alməmməd ilk
uşağı olan Ələsgəri evləndirərkən nağara vurdurub tənənəli
şənlik keçirməməsini nə ilə izah etmək olar? Bizə belə gəlir
ki, buna evlənenələrin özləri razılıq verməmişlər. Hər ikisinin
ilk məhəbbətindəki uğursuzluqlar və bunun acı nəticələrinin
onların qəlbini hələ də göynətməsi belə bir şənliklə uzlaşmır-
dı. Hər halda, Ələsgərlə Anaxanının ailə qurması oxucunu in-
tizardan qurtarır. Görünür, Səhnəbanının taleyinə elə, Ələsgə-
rin də taleyinə belə yazılıbmış.

Aşığın Qozqara kötüyü ilə deyişmə əhvalatı dastanın dava-
mı kimi diqqəti cəlb edir.

Orada göstərilir ki, Ələsgərlə Anaxanım ailə qurduqdan 3-4 il
sonra müəyyən səbəblə Ağkilsədən köçüb Yanşağa gəlirlər. Hə-
mişə fiziki əməyə çox meyl göstərən Ələsgər burada da yer
əkib-becərmək fikrinə düşür. Bunu bilən qayın Rütəm ona deyir:

“- Allaha şükür, gül kimi sənətin var, əkin sənənin nəyinə la-
zımdır?! Taxıl əkməsən, dolana bilməyəcəksən?!”

– Əkinsiz də yaxşı dolanaram, amma bir məsələ var ki, iş-
ləməsəm, dura bilmirəm.

– Axı taxıl əkininin vaxtı keçibdi, onda gərək darı əkəsən.

Darı əkininin vaxtına hələ var.

– Darı əkərəm.

– İndi boş yer hardadı ki, əkəsən?! Hamısını şumlayıb sə-
piblər.

– Özüm əkiləsi yer tapıb, orada qurdalanaram.

Rütəm gördü ki, hardan deyir, Ələsgər ordan kəsir, daha
söz güləşdirmək istəmədi. Bircə bunu dedi ki, özün bilərsən”
(1,340).

Ələsgər axtarır, bir yer tapır, bir ay müddətində oranı ayaq-
la belləyir, su arxı çəkir, darını səpir, malalayır, sulayır. Guya
darını sahənin içində olan bir kötüyə tapşırır.

Ələsgəri yaylağa xeyir işlərə çağırırlar. Arada bir darıya baş
çəkir, yetişmədiyini biləndə, bir qədər də gözləməli olur. Nə-
hayət, bir də gələndə görür ki, darını mal-heyvan yeyib. Ələ-
gələnini biçib döyür, məhsulu lap az olur. Ələsgər bu münasi-
bətlə “Olsun” rədifli şeirini Qozqara Kötüyünə xitabən söylə-
yir, o da Aşığa “cavab verir”.

Dastanın ən maraqlı olan yeri bu deyişmə səhnəsidir. Aşıq
şikayətlənir, Kötük isə öz cavabında bu şikayətləri əsassız he-
sab eləyir:

“Aşıq, nə meydanı yalnız alıbsan,

Söz deyim, sözüne barabar olsun.

Nahaq qaldı ortalığa salıbsan,

Elə iş tut, ondan xeyir kar olsun” (1,343).

O biri bəndlərin birində Kötük Aşığa faydalı məsləhət verir:

“Eşidənlər qınamasın bizləri,

Sən də sal bordağa kəl-öküzləri,

Qoş kotanı, çevirginən düzləri,

Günlüyün birindən bir anbar olsun” (1,344).

Bu deyilən sözlər Qozqara Kötüyünün Aşığamı məsləhəti-
dirmi? Yox, bu, Aşığın əkinçiliklə məşğul olanlara tövsiyyəsi-
dir. Əlbəttə, ayaqla bellənmiş daş-qayalı xırda bir sahəyə yüz
qram darı səpib, ondan 600 kiloqram məhsul gözləmək gü-
lünədür. Gərək kotan qoşub, böyük bir sahəni şumlayıb, key-
fiyyətli toxum səpib becərəsən ki, oradan əldə edilən məhsul
da “bir anbar olsun”.

Aşıq şeirini bu misralarla bitirir:

“Sazı bas sinənə, təcnisdən döşə,
Yığ ruzunu, verən ellər var olsun” (1,344).

Buradan belə bir nəticə əldə etmək mümkündür ki, Ələsgərin zamanında istifadə edilən şeir şəkilləri içərisində təcniyə daha yüksək qiymət vermişlər. Ustadın təcni yaratmağa həvəsi bununla izah oluna bilər.

Dastanda Ələsgərin xalq arasında qazandığı hörmət və şöhrətini də görürük. Çoxları xeyir işlərini Aşığın iştirakı ilə keçirmək üçün aylarla növbə gözləməli olmuşlar. Dastanda qeyd edilir: “Xeyir işlər bir-birinin dalınca olurdu. Aşıq Ələsgər vaxt tapıb, evlərinə baş çəkə bilmirdi” (1,340).

Dastanın əvvəlində də görürük ki, Söyün bəy qohumuna toy eləmək üçün Ələsgəri iki gün əvvəl Göyçədən Yanşağa aparır. O, ərazidə aşıqımı yox idi? Əlbəttə, var idi, həm də bir yox, bir neçəsi. Amma onun məqsədi o idi ki, toy şurlu keçsin və hamı bilsin ki, toyun aşığı Aşıq Ələsgər olub.

Dastanın bir hissəsini təşkil edən “pişik əhvalatı” da toydan iki gün əvvəl Söyün bəyin evində baş vermişdir.

Dastanda göstərilətinə görə, Aşıq Ələsgərin gəldiyini eşidən Yanşaqılılar Söyün bəyin evinə yığılır. Aşıq Ələsgər gecədən xeyli keçənə qədər onlara söhbət eləyir. Adamlar evlərinə gedəndən az sonra Söyün bəy, Ələsgər və arvadı Xırda xanım görürlər ki, evin içində siçanlar o tərəf bu tərəfə qaçırsın. Siçanlardan şikayətlənməyə başlayırlar. “Birdən Aşıq Ələsgər gözünü gəzdirəndə gördü ki, pişik bir qədər aralıda oturub bunlara tamaşa eləyir. Dedi:

– Sizin bu pişiyiniz, bəs, nə iş görür ki, siçan bu qədər artıb?!

Söyün bəy dedi:

– Pişik gündə bir-ikisini öldürməklə başamı gələr?! Çöllərdə qarışqa kimidi. Bu il taxılın yarısı da ələ gəlmədi” (1,333).

Bu söhbətdən sonra gecədən xeyli keçmiş o biri evdə Aşıq Ələsgərə yer düzəldirlər ki, yatsın.

“O bir çimir almışdı-almamışdı, baxdı ki, saqqıltı gəlir. Fikir verəndə gördü ki, pişikdi. Burdan vurur, ordan çıxır, ordan vurur, burdan çıxır, o evə gedir, bu evə qayıdır: Xülasə, pişiyin şıqqıltısı-tıqqıltısı Aşıq Ələsgəri yatmağa qoymadı” (1,333).

Sabah açılarda görürlər ki, pişik 18 siçan öldürüb və gətirib

Aşıq Ələsgərin yatağının ayaq tərəfinə cərgə ilə düzüb. Qonuşular da bunu eşidib, gəlib baxırlar və çox təəccüb edirlər. Orada yenə qeyd edilir: “Onlar pişiyin bu qədər siçan öldürməyinə təəccüblənmirdilər, ona təəccüb eləyirdilər ki, niyə cərgə ilə düzüb? Bir də niyə Aşıq Ələsgərin yerinin ayaq tərəfinə düzüb?”

Söyün bəy dedi:

– Aşıq Ələsgər, indiyə qədər pişik niyə belə hünər göstərmirdi? Öldürdüyü siçanları sən ayaq tərəfinə düzməkdə onun məqsədi var.

Hamı gülüşdü” (1,333).

Bu söhbətdən sonra Aşıq Ələsgər sazı götürüb, pişiyi tərifləməyə başlayır.

Pişiyin hərəkətləri bizi də təəccübləndirir. Adam belə bir hadisənin olduğuna inanmaq istəmir. Aşıq Talıbın söyləməsinə görə, Aşıq özü israrla deyilmiş ki, siçanlardan şikayətləndiyi zaman pişiyin bir tərəfdə dayanıb bizi “dinləməsi”, 18 siçanı öldürüb, mənim yatağının ayaq tərəfində düzməsi olmuş hadisədir.

Bunu necə izah etmək olar? Elmi cəhətdən aydınlaşdırmaq mümkündürmü? Pişikdə söhbətin nə barədə getdiyini başa düşmək qabiliyyəti olarmı? O, Ələsgəri orada olan adamlardan necə fərqləndirib ki, öldürdüyü siçanları məhz onun yatağının ayaq tərəfində düzübür? Söyün bəy demişkən, yoxsa Ələsgərdən tərif istəyib? Bu suallara cavab vermək çox çətinidir.

“Aşıq Ələsgərlə Şəmkirli Aşıq Hüseynin görüşü” dastan-rəvayətinin maraqlı bir məzmunu vardır. Aşıq Ələsgər məşhurlaşandan sonra onun səs-sorağı bütün Azərbaycana yayılır. Onun şeirlərini başqa aşıqların dilindən eşidən Aşıq Hüseyn Ələsgərin dodaqdəyməz təcnişlərini dinləyəndə, oradakı sənətkarlığa heyran qalır. Çünki, bu şəkildə şeiri hələ heç bir aşıqda görməmişdi. O, Aşıq Ələsgəri görmək arzusunda olur. Amma Ələsgərin yönü Şəmkir tərəflərə düşmür ki, görüşələr.

Aşıq Hüseynin şeyirdi olan Aşıq Mıqıç bir məclisdə göyçəli Aşıq Mikayılı bağlayır. Mikayıl bağlamasını yazıb Aşıq Ələsgərin yanına gəlir. Ələsgər bağlamasını açır və Aşıq Hüseyni bir ustad kimi, onun şeirini isə “ləl”, “mərcan” kimi qiymətləndirir. Bu hadisə Aşıq Hüseynə Ələsgərə qarşı bir rəğbət hissi

yaradır və onun görüşmək arzusunu daha da qüvvətləndirir. Nəhayət, səbri tükənir, atını minir, Aşıq Ələsgərlə görüşmək üçün Göyçəyə yola düşür. Gecə Ağbulaqda qalır.

Aşıq Ələsgər Aşıq Hüseynin onlara qonaq gələcəyini yuxuda görür və işə getmir. Arvadı Anaxanım onun yanına gəlib deyir:

“- A kişi, camaat biçinə getdi, sən niyə yubanırsan?”

- Arvad, mən bu gün getməyəcəm.

- Niyə?

- Bu gün Şəmkirli Aşıq Hüseyn bizə qonaq gələcək.

Anaxanım daha bir söz soruşmadı. Başladı ev-eşiyi səliqəyə salmağa.

Aşıq Ələsgər qardaşı Məhəmmədi yanına çağırıb dedi:

- Məhəmməd, durma, get yaylaqdan heyvan gətir.

- Ay qağa, xeyirdimi?

- Bu gün Şəmkirli Aşıq Hüseyn bizə qonaq gələcək.

- Ay qağa, kim dedi?

- Yuxuda görmüşəm” (1,352).

Aşıq Ələsgər damın üstündə əyləşib, qonağın yolunu gözləməyə başlayır. Görür ki, Zod yolu ilə bir atlı gəlir. Ağ atlı bu adam kəndə yaxınlaşanda, bir kişi ilə görüşüb, yoluna davam eləyir. Aşıq Ələsgər bilir ki, bu Aşıq Hüseynidir. Damın üstündən aşağı enib, onu qarşılamağa gedir. Bunlar bir-birinə çatanda, “Aşıq Hüseyn dilləndi:

- Salaməleyküm, ay Aşıq Ələsgər!

- Əleykəssalam, ay Aşıq Hüseyn, xoş gəlibsən!

- Əyə, xalası göyçək, sən nə bildin ki, mən Aşıq Hüseynəm?

- Bacısı göyçək, bəs sən nə bildin ki, mən Aşıq Ələsgərəm?

- Mən iki gündür, soraqlaşa-soraqlaşa gəlirəm. İndi də o yer sulayan qonşundan soruşdum, dedi ki, o ev Aşıq Ələsgərin evidir, damın üstündəki də Aşıq Ələsgərdir.

- Hüseyn əmi, sən də gələcəyini mənə demişdilər.

Aşıq Hüseyn təəccübləndi. Ağbulaqla Ağkilsənin arası bir günlük yoldur. Bəs, bu xəbəri kim gətirmiş olar?

Aşıq Hüseyn atdan düşdü. Görüşdülər, öpüşdülər.

Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyn danışa-danışa evə tərəf gəlməyə başladılar. Bunlar qapıya çatanda Məhəmməd də çatdı. Məhəmməd əlini Aşıq Hüseynə uzatdı:

- Hüseyn əmi, xoş gəlibsən!

- Xoşbəxt olasan! A bala, sən mənə “Hüseyn əmi” olduğumu haradan bildin?

- Vallah, Hüseyn əmi, qağam dedi ki, Şəmkirli Aşıq Hüseyni yuxuda görmüşəm, bizə qonaq gələcək. Bu heyvanı da ona görə gətirtirdi.

Aşıq Hüseyn şübhədən çıxdı, daha bir söz demədi” (1,353).

Dastanda özünün bədii ifadəsini tapan bu yuxu əhvalatı dinləyiciləri (oxucuları) maraqlandıran əsas məsələdir. Həqiqətənmi belə bir şey olub, yoxsa aşıqların uydurmasıdır? Aşığın şeyirdlərinin, yaxın qohumlarının və digər qocaların söyləmələrinə görə, bu möcüzə də həqiqətdir. Aşıq Ələsgərdə qeyri-adi fitri qabiliyyətlərdən biri olan bu xüsusiyyət barədə biz bir məqalə ilə də mətbuatda çıxış eləmişdik (14).

Dastanda hər iki ustadın bir-birinə olan hörmət və məhəbbəti əsas yer tutur. Aşıq Ələsgəri hələ görməmişdən ona hüsn-rəğbət bəsləyən Aşıq Hüseyn özündən yaşca kiçik olan aşığın görüşünə gəlir. Bu gəlişdə onun iki məqsədi var; biri, dodaqdəyməz yaradan bir aşıqla görüşmək, biri də onu sınağa çəkib yoxlamaq. Aşıq Ələsgəri yoxlamaq üçün əvvəlcədən hazırlaşan Aşıq Hüseynin söylədiyi şeirlərə Ələsgərin bədahətən cavab verməsi sınağın uğurla keçdiyini göstərir və bu da Aşıq Hüseynə paxıllıq hissi yox, fərəh hissi doğurur.

Sazı götürüb qabağa düşən Aşıq Hüseyn oxuduğu hər şeirin birinci bəndindən sonra Aşıq Ələsgərə üzünü tutub soruşur ki, sən də bu qafiyə, bu rədifdə şeirin varmı? Ələsgər “yox” demir; Aşıq Hüseynin şeirlərinin müqabilində elə oradaca o qafiyə və o rədifdə bədahətən şeirlər söyləyir. Bunu Aşıq Hüseyn də yəqin eləyir. Onu bir daha sınağa çəkmək üçün deyir:

“- Aşıq Ələsgər, sən də dodaqdəyməz sözlərini də eşitmişəm. İndiyə qədər heç bir aşıqda belə sözlər yoxdur. Söz deyəndə dodaqların bir-birinə dəyməməsi çox çətin işdir. Mən də belə bir söz düzəltmişəm. Gör xoşuna gəlirmi?”

- Hüseyn əmi, bizim üçün çox xoşdur, buyur” (1,336).

Aşıq Hüseyn indiyə qədər heç kəsin yanında oxumadığı “Ay eylər qıj-qıj” dodaqdəyməz tənisini oxuyur və yenə Ələsgərdən soruşur:

“- Aşıq Ələsgər, buna oxşar sözün yoxdur ki?”

– Hüseyn əmi, bu sözünü də aşıqlardan eşitmişəm. Çox xoşuma gəldi. İstəmədim ki, tək oxuna, bunu da cütləmişəm. İcazə versən, oxuyaram.

Aşıq Hüseyn az qaldı ki, Aşıq Ələsgərin yalanının üstünü açsın. Deyə ki, bu söz hələ heç kəsə məlum deyil. Bir təhər özünü saxladı” (1,356).

Aşığın şeyirdlərinin, eləcə də onun keçirdiyi şənlik məclislərinin iştirakçısı olan qocaların söyləməsinə görə, Aşıq Ələsgərdə bədahətən şeir demək qabiliyyət də çox güclü imiş. Odur ki, dastan-rəvayətdə bu barədə deyilənlərə də inanırıq.

Dastan-rəvayətdə Aşıq Hüseynin Ələsgərə hörmət və məhəbbəti ifadə olunduğu kimi, Aşıq Ələsgərin də Aşıq Hüseynə eyni dərəcədə ehtiramı özünə yer tapmışdır. Onlar “Mərd” rədifli divanilərini oxuyub qurtardıqdan sonra Aşıq Hüseyn deyir: “- Sağ ol, Aşıq Ələsgər! Sözün çox xoşuma gəldi. Çox qiymətli sözdür.

– Hüseyn əmi, sənin sözünün heç əvəzi yoxdur. Mənim sözüm hara, sənin sözün hara. Mənim sözüm mollalardan eşitdiyim hədisdir, amma səninki ustadnamədir, nəsihətdir” (1,355).

Aşıq Ələsgərin Aşıq Hüseynə olan hörmətini bir də onda görürük ki, Aşıq Hüseynlə qarşı-qarşıya şeir oxuyarkən heç vaxt qabağa düşmür. Həmişə Aşıq Hüseyn oxumağa başlayır, Ələsgər ona cavab verir.

Bu görüşdən sonra onların bir-birinə olan məhəbbətləri daha da artır. Dastan-rəvayətdə qeyd olunur:

“Aşıq Ələsgər Aşıq Hüseyni bir neçə gün də qonaq saxladı, yaxşı hörmət elədi. Onu yola salanda, qucaqlaşdı öpüşdülər:

Aşıq Hüseyn gəlib Ağbulağa çatanda gördü ki, camaat onu gözləyir. Molla Əli soruşdu:

– Aşıq Ələsgərlə görüşə bildinmi, necə aşıqdır?”

– Aşıq Ələsgər kimi aşıq hələ dünyaya gəlməyib, indən belə də gəlməyinə inanmıram, o, haqq aşığıdır:

Aşıq Hüseynin belə deməyi onun hörmətini daha da artırdı, o gecə Ağbulaqda saxladılar, məclis qurdular, çox razı yola saldılar.

Bu əhvalatdan sonra harada söz düşdüsə, Aşıq Hüseyn Aşıq

Ələsgəri, Aşıq Ələsgər də Aşıq Hüseyni təriflədi” (1,359-360).

Dastanda diqqəti cəlb edən bir sıra başqa məsələlərə də toxunulmuşdur. Bunlardan biri xalqın saz sənətinə, aşıqlara olan münasibətidir. Xalq sənətkarını qiymətləndirməyi bacırır. Ustad aşıqlarımızın şeirlərindən faydalanır. Bu səbəbdəndir ki, onlar hər yerdə hörmətlə qarşılanırlar. Biz bunu Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseynin qarşı-qarşıya saz çalıb oxuduqları zaman daha aydın görürük.

Aşıqların görüşü yay fəslində baş vermişdir. Camaat Aşıq Hüseynin Aşıq Ələsgərə qonaq gəldiyini eşitmiş, aşıqların çalib-oxumalarından feyziyab olmaq üçün işdən sonra Aşıq Ələsgərin evinə toplaşmışdır. Adını eşidib üzünü görmədikləri Aşıq Hüseynin Ağkilsəyə tərif buyurması onlar üçün bir bayramdır. Onlar aşıqların oxuduğu şeirləri məftunluqla dinləyir, qiymətli kalamlardan böyük zövq alırlar. Dastanda deyilir: “Sözlər tamam yetişəndən sonra Aşıq Hüseyn üzünü camaata tutub dedi:

– Camaat, icazə versəniz, söhbətimizi qurtarıq. Siz də işdən gəlibsiniz, sabah da işə gedəcəksiniz. Sabah açılmağa bir şey qalmayıb.

Ağsaqqallardan biri dilləndi:

– Bəs, Aşıq Hüseynlə Aşıq Ələsgərin söhbətindən doymaq olar?”

Aşıq Hüseyn gördü ki, camaat yerindən tərpənmək istəmir, dedi:

– Yaxşı, oxu deyirsiniz, oxuyaq.

Aşıqlar bu dəfə başqa ustadların şeirlərindən oxumağa başladılar. Bir neçə qatar oxumuşdular, xoruz banladı.

Aşıq Hüseyn gülümsünüb dedi:

– Yenə oxuyacağımı?”

Bayaqkı kişi gülə-gülə cavab verdi:

– Çox sağ olun! Xoruzun əmrinə tabe olmaq gərəkdir” (1,359).

Bu kiçik epizodlarda xalqın aşıq sənətinə, ustad aşıqlara göstərdiyi hörmət və məhəbbətin şahidi oluruq.

Aşıq sənətindən söhbət düşmüşkən, dastanda özünə yer tapan bir məsələyə də toxunmaq istəyirik. Orada qeyd olunur: “O vaxt Göyçə mahalında Alı, Ələsgər, Məhərrəm, Musa, Alı-

şan, Qəhrəman, Qasım, Mehdi, Qulu, Qurban, Nəcəf, Əsəd, Yunis kimi adlı aşıqlar var idi. Bunların hamısı ustada qulluq eləmiş, aşılıq elmini tamam-kamal öyrənmişdilər. Amma Göyçədə elələri də var idi ki, öz-özünə saz çalmağı öyrənmişdi, bir neçə qatar da söz əzbərləyib düşmüşdü ortalığa ki, mən də aşığam. Belə “aşıq”lardan biri də Hüseynqulağalı Aşiq Mikayıl idi” (1,346).

Aşiq Hüseynin şeyirdi Mıqıç Gədəbəydə bir məclisdə aşiq Hüseynin bir bağlaması ilə Mikayılı bağlayıb, sazını əlindən alır və deyir ki, bağlamanı açanda, gəlib sazını apararsan. Mikayıl çox fikirləşir, bir şey çıxmır, axırda Ələsgərin yanına gəlir aşiq Ələsgər bağlamanı açır.

“Haydı Kola, xıncır oğlu. Şimdi durma qarşıda. Paşol, malçı, idi duraq” kimi sözlərlə onu söyür, şeirin son bəndində isə deyir:

“Soruşur Aşiq Ələsgər:

Dərsi kimdən almırsız?

Əbəs yerə saz götürüb,

Elə qovğa salmırsız.

Üç kəlmə sözdən ötəri

Siz ki, mətəl qalmırsız.

Nahaqdı qürbət vilayət

Sizlərə dövrən verir” (1,349).

Dastanda qeyd olunur: “Bəli, mənim əzizlərim, elə ki, söz tamama yetişdi. Mikayıl söyüşdü, hədə-qorxunu eşitməzliyə vurdu. Sözüün üzünü köçürtdürüb cibinə qoydu. Elə bil ki, dünyanı buna bağışlamışdılar.

Aşiq Ələsgər soruşdu:

– Mikayıl, bu sözü götürüb nə edəcəksən?

– Aparıb Mıqıça verib, sazımı alacam.

– Bundan sonra yenə aşılıq edəcəksən?

– Bəli, edəcəm.

– Yox, sənin aşiq olmağına hələ çox var. Get bir ustada qulluq elə, bilmədiklərini öyrən, kəm-kəsirini düzəlt.

– Kimin yanına getdim, şeyird götürmədi.

Aşiq Ələsgər bir az yumşaldı.

– Səndə ki, aşılığa həvəs var, mən öyrədərəm. Get sazını al, qayıdandan yanıma gələrsən” (1,350).

Aşığın Mikayıla olan qəzəbini ümumiyyətlə aşılıq sənətinə tam yiyələnmədən xalq arasına çıxıb bu sənətə ləkə gətirənlərə aid etmək lazımdır. Ulu ustad belələrinə qəzəblənmək, onları söyməklə kifaətlənmir. O həm də aşılıq sənətinə marağı olanlara kömək etmək, onları yenidən şeyirdliyə götürüb bu müqəddəs sənətin sirrlərinə yiyələndirmək üçün ustad aşıqların himayədarlığını vacib hesab edir. Məhz bu səbəbə görədir ki, o, Mikayılı şeyird götürməyə söz verir.

Dastanda diqqəti o qədər də cəlb etməyən bir məsələnin də üstündən sükutla keçmək olmaz. Bu, Aşiq Mıqıçın Mikayılı bağlayıb, onun sazını əlindən almasıdır.

Mıqıç Şəmki Aşiq Hüseynin şeyirdidir, milliyyətçə ermənidir. Buna görə biz Aşiq Hüseyni qınamırıq. O, aşiq sənətinə yiyələnmək istəyənlərin hamısına qayğı ilə yanaşır. Amma erməni erməniliyini bildirir. Aşiq Hüseyn kimi ustaddan dərs alan bu erməni onun qıfılbandı ilə türk aşığını bağlayıb sazını alır. Bağlamının cavabını gətirəndən sonra da sazını qaytarmaq istəmir. Budur torpağımızda yer verib, özümüzə qonşu etdiyimiz xain millətin mənfur siması.

Maraqlı söhbətlərdən biri “Aşiq Ələsgər qarabağlıların yaylağında” adı ilə tanınır. Bu dastan-rəvayətdə deyilir ki, qarabağlılar yaylağa toy tədarükü ilə çıxırlar. Toy sahibləri növbə qoyurlar. Onlar istəyirlər ki, toy şənliklərinin aşığı Ələsgər olsun.

Qarabağlılardan Mədinə oğlu Kürd oğluna toy eləyərkən Ələsgərin siğə qardaşı Zamanxan oğlu Məşədi Qaranı Göyçəyə göndərir ki, Ələsgəri gətirsin. Məhərrəmlik çıxmadığına görə, Ələsgər getmək istəmir. Qara güc-bəla ilə onu aparır. Yolda Ələsgər yenə tərəddüd edir. Nəfslə mərifətin deyişməsi kimi görünən “Eyləməynən” şeirini deyir. Sonra yollarına davam edirlər. Söyüdlü yaylağına çatanda, qəbiristanlıqda dəfn mərasiminə rast olurlar. Aşiq burada “Dünyada” qoşmasını söyləyir. Sonra Alağalı yaylağına yola düşürlər. Hacı Ələmşahın körpüsünə çatanda toya gedən bir dəstə qız-gəlin onların qabağını körpünün üstündə kəsib, Aşiq Ələsgərdən tərif istəyir. Aşiq “Gözəllər”, “Sarı köynək”, “Getmə göz önündən ay Şəkər xanım” şeirlərini burada söyləyir. Sonra toy mağarına gəlirlər. Aşiq burada gördüyü bir gözəli “Gəlibdi” rədifli şeiri

ilə tərifləyir. Qız toyundan sonra gəlini də götürüb Göllər yaylağına gəlirlər. Aşıq havada böyük bir şənlik məclisi qururlar. Aşıq Ələsgərə çay gətirirlər. O sazını bir tərəfə qoyur. Bir də görürlər ki, Ələm ağacından bir dəstə qız-gəlin toya gəlir. Aşıq Ələsgər bunların arasında öz gözəlliyi ilə seçilən bir gəlini görür, təbi çuşə gəlir. Sazı əlinə götürəndə, yanında əyləşmiş olan Dəmirçidamlı Kalvayı Ocaqqulu Ələsgərə deyir:

– Ələsgər, çayın soyuyur, sonra çalarsan.

Aşıq Ələsgər Kalvayı Ocaqquluya xitabən “Kalvayı fəhm elə gör, bu gələm insandı, nədi” misraları ilə başlanan “Nədi” rədifli şeirini söyləyir.

Dastan-rəvayətin qısa məzmunu belədir.

Dastan-rəvayətin əvvəlində bir məsələ diqqətimizi cəlb edir. Qarabağlıların çoxusu toy məclislərini yaylaqda keçirirlər. Bunun əsas səbəbi odur ki, kəndə nisbətən yaylaqda meydan genişdir, hava-su təmizdir, təbiət əlvan çiçəkləri ilə hər tərəfə min cür naxış vurur. Bu mənzərəni görənlərin könlü açılır: Bizcə digər səbəbi isə onlar şənlik məclislərində Aşıq Ələsgəri görmək istəmələridir. Toy məclisini Aşıq Ələsgərin keçirməsi toy sahibi üçün böyük şərəfədir. O, uzun zaman yeri düşəndə deyəcəkdir ki, mənim oğlumun (qızımın) toyunu Aşıq Ələsgər etmişdir. Dastanda bu barədə qeyd olunur:

“Buranın camaatı Aşıq Ələsgəri çox yaxşı tanıyırdı. İstər aranda, istərsə də yaylaqda toy eləyəndə çox zaman Aşıq Ələsgəri aparırdılar. Əgər Aşıq Ələsgəri tapa bilməsələr, özgə aşıq çağırırdılar” (1,361).

Dastanda yenə qeyd olunur: “Camaatın köçü gəlib yaylağa toxtayan kimi, toy eləyəsi adamlar bir yerə yığışdılar, toylara vaxt qoydular. Əvvəldə Mədinə oğlu Kürd oğlunun toyunu başlamalı oldu” (1,361).

Hamı kimi, Mədinə oğlu Kürdün də ən böyük arzularından biri odur ki, oğlunun toy aşığı Aşıq Ələsgər olsun. Aşıq Ələsgəri gətirmək üçün bir cavan oğlanı göndərmək istəyirlər. Kürd razılaşmır. O, Məşədi Qaranın yanına gəlib deyir:

“- A Məşədi, Aşıq Ələsgərin dalınca özün get! Əgər evdə olmasa, yerini öyrən, harda olsa, tap gətir” (1,361).

Kürd Aşıq Ələsgərlə Məşədi Qaranın siğə qardaş olduğunu

bildirdi. Ona yəqin idi ki, Aşıq Ələsgər onun sözünü yerə salmaz.

Qara Ağkilsəyə gəlir. Aşıq Ələsgərlə görüşürlər, bu görüş bir bayrama çevrilir, gecədən xeyli keçənə qədər söhbət eləyirlər. Qara macal tapıb nə məqsədlə gəldiyini deyə bilmir. Gecə başlayan neysan yağışı gündüz də davam eləyir. Bir gecə də belə keçir. Üçüncü gün gözəl bir hava olur, Qara gəlişinin məqsədini bildirmək üçün Ələsgərə deyir:

“- Qardaş, xeyir işimiz var, sazını götür gedək!

– A Qara, bəs bilmirsən, mən məhərrəmlikdə bir yana getmirəm.

– Məhərrəmlik çoxdan çıxıb ki.

– Yox, hələ məhərrəmliyin qırxı çıxmağına üç gün var. Üç gündən sonra gedərik.

– Əşi, qırxına bənd olma. Mədinə oğlu Kürd də, Əhməd bəy də nəməri paylayıb. Mən gələndə qonaqları da bir ucdan gəlirdi. Toy sənə məəttəldi. Görək biz dünəndən orda olaydıq.

– A Qara, onda sən get, bu toyu başqa aşıqla yola salın, mən üç gündən sonra gələrəm, o biri toyları mən eləyəyəm” (1,362).

Burada Aşığın bir xüsusiyyəti ilə də tanış oluruq. Allahın varlığına inanan, peyğəmbərin dediklərinə əməl edən, orucnamazının vaxtını heç zaman keçirməyən, öz şeirləri ilə dinimizi təbliğ və təşviq edən Aşıq Ələsgər dinimiz uğrunda şəhadətə yetən imamlarımızın təziyəsini saxlayır, məhərrəmlikdə sazını köynəkdən çıxarmaq istəmir.

Amma hadisələrin sonrakı gedişi çox çətin, çıxılmaz vəziyyət yaradır. Ələsgər toya getmək istəməyəndə, Qara deyir “əgər, mənimlə getməsən, bu mənə ölümdən bətərdi. Qarabağ camaatı bilir ki, biz siğə qardaşıq. Odur ki, nə cür olsa, səni aparmaq üçün məni göndəriblər. Ya görək gedək, ya da qardaşlıq ipini kəsirəm” (1,362).

Aşıq Ələsgər qalır iki suyun arasında. Getsin, necə getsin. Getməsin necə getməsin. Aşıq Ələsgər gördü ki, yamanca yer-də axşamlayıb, qardaşlıqdan keçmək olmaz, yola düşürlər.

Burada Aşığın dostluqda nə qədər möhkəm olduğunu, axıra qədər ona sadıq qaldığını görürük. Ələsgər Qaranın qəlbinə toxunmamaq, onun sözünü sındırmamaq üçün getməyə razılıq

verir. amma atını minib yola düşürsə də, onun ürəyi bu gedişə razılıq vermir. Bir mənzil gedəndən sonra atdan düşür, bu gedişini mühakimə eyləyir. Nəfslə mərifətin qoşmasını söyləyir. Məhərrəmlikdə şənlik keçirilməsini günah sayır. Günahkarların o dünyada da cəhənnəm əzabına düşərəcəyini xatırladır. Bununla belə, o yenə də qardaşlıqdan keçə bilmir, atlarını minib yollarına davam eləyirlər. Söyüdlü qəbiristanlığında yığıncaq görürlər. Bu yığıncaq təzəcə toy olmuş bir oğlanla bir qızın dəfn mərasimi idi. Keçən gecəki yağış zamanı onları sel aparmışdı. Burada ağılımıza gəlir ki, bəlkə, məhərrəmlikdə toy elədiyinə görə belə bir hadisə baş vermişdir. Odur ki, aşiq Ələsgərin məhərrəmlikdə toy şənliyi keçirmək istəməməsinə bəraət qazandırmaq olar.

Qız-gəlinlərin körpü üstündə Aşiq Ələsgərin yolunu kəsb, ondan tərif istəmələri dastanın maraqlı epizodlarından biridir. Bu, dastan söyləyənin uydurması kimi görünə bilər, bir təbiilik də vardır.

Aşiq Ələsgərə burada rast gələn qız-gəlinlər onu yaxşı tanıyırlar. Aşiq Ələsgər onların kəndində şənlik məclisləri keçirib. Bəzilərinin valideynlərinin qonağı olub, qız ona süfrə açıb, çay-çörək gətirib. Odur ki, Aşiq Ələsgər də onların çoxunu yaxşı tanıyır, bəzilərinin adlarını da bilir.

Qızların Aşıqdan tərif istəmələri, Aşığın saz götürüb, onların arzularını yerinə yetirməsi təəccüb yox, maraq doğurur. Körpünün üstü məclis yeri olmasa da, Aşiq bu cavanların qəlbini sındırmamaq üçün tərifə başlayır. Adları tərifləmələrdə çəkilmədiyinə görə kəsən Salatına və Şəkərə ayrıca təriflər söyləyir, onların da könlünü alır, şad-xürrəm yollarına davam eləyirlər.

Belə qısa bir zamanda Aşığın dalbadal bədahətən bir neçə şeir söyləməsi o qədər də təəccüblü deyildir. Aşıqda belə bir qeyri-adi fitri qabiliyyət var idi.

Aşiq Ələsgərlə bağlı yaranmış dastan-rəvayətlərdən biri də "Anaxanımın küsməyi"dir. Güman etmək olar ki, bu dastanda göstərilən hadisələr həyat həqiqətləri deyildir, aşıqlar Ələsgərin şeirlərinə, xüsusən "Xəbərin varmı" gəraylisinə əsasən belə bir dastan düzəldiblər. Şeirdə sadalanan çirkinliklər Anaxanımda olmamışdır. Qohumlarının, qonşularının, gəlinlərinin söyləmələrinə görə, Anaxanım evi çox təmiz saxlayan, öz üst-

başına fikir verən, səliqəli, qabiliyyətli, qonşularla mehriban dolanan, qaynanaya, qaynataya öz ata-anası kimi baxan ağıllı, mərifətli bir qadın imiş. Qohum-qonşu, eləcə də kəndin adamları Aşiq Ələsgərə "Dədə" dedikləri kimi, ona da "Ana" deyərək müraciət edirmişlər. Elə başa düşülməsin ki, bu söz "Anaxanım" sözünün bir hissəsi, onun ixtisar şəklidir. Yox, bu söz Anaxanıma tanıyanlar tərəfindən, hörmət əlaməti olaraq, ona verilən fəxri addır.

"Aşiq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri" (1963-cü il çapı) "dastan"ında Anaxanımın pinti, ev-çşiyi təmiz saxlamaması, neçə günlərlə evi süpürməməsi, aylarla başını, üz-gözünü yumaması, evində su tapılmaması, günortaya qədər yatması, Aşiq Ələsgəri "bayquş" adlandırması, ona qarşı tökməsi kimi mənfi xüsusiyyətlərinin göstərilməsi onun haqqında insafsızcasına uydurulmuş iftira və böhtanlardır.

"Anaxanımın küsməyi" dastan-rəvayətində göstərilir ki, Aşiq Ələsgər Eldar yaylağından qayıdanda camaat, adəti üzrə, onun yanına gəlir. Aşığın şeyirdi Aşiq Usuf bu səfərdə nə əhvalat baş vermişdi, Ələsgər qız-gəlinlərə hansı tərifləri demişdi danışır və sazla oxuyur. Bu söz-söhbətə diqqətlə qulaq asan Anaxanımdan tərif istəyir. Güya, Ələsgər də tərif əvəzinə, onu "Xəbərin varmı" rədifli gəraylısı ilə həcv edir. Bundan inciyən Anaxanımdan qardaşı Kalvayı Zeynal bunlara qonaq gələndə, onunla birlikdə Yanşağa - dədəsi evinə yollanır. Ələsgər evə gələndə, məsələdən halı olur, sazını da götürüb onların dalınca Yanşağa tərəf yol başlayır. Kəlbəcər rayonunun Arıqallar deyilən yerində bunlara çatır. Nə qədər minnət edirsə, Anaxanıma yola gəlmir. Ələsgər sazını köynəkdən çıxarır "Getmə, amandı" şeirini söyləyir, bunun da təsiri olmur. Anaxanımla Kalvayı Zeynal Yanşağa gedirlər, Ələsgər Qanlıkənd kəndinə qayıdır. Gecəni orada keçirir, səhər tezdən yenə Yanşağa yola düşür. Yanşağa çatanda, onu yaxşı qarşılayırlar. Məsələdən halı olanda, Anaxanıma danlayıb, ona öyüd-nəsihət edirlərsə də, xeyiri olmur. Ələsgər yenə sazı köynəkdən çıxarır. "Dönübdü" qoşması ilə öz bəxtindən şikayətlənir. Bu müddətdə Ələsgərin üzünə baxmayan Anaxanıma şeirin son "Ya baxt yatıb, ya zamana dönübdü" misrası elə təsir eyləyir ki, o ağlayır və Ələsgər-

lə barışır. Yanşaqdan Göyçəyə yol başlayırlar. Söyüdlü yaylağına çatanda Ələsgərin siğə qardaşı Zamanxan oğlu Məşədi Qara bunlara rast olur, məcburən öz alaçıqlarına aparır, yaxşı hörmət eləyir. Gecə qoca bir kişinin cavan və çox mərifətli olan arvadını döyməsi Ələsgərin sazı köynəkdən çıxarmasına səbəb olur. “Kamil ovçu ölməyincə usanmaz” misrası ilə başlanan qoşmasını söyləyir. Buradakı şit ifadələrdən inciyan Anaxanım Yanşağa qayıtmaq istəyir. Güya, bu dəfə Ələsgər “Eyləmişəm” rədifli qoşmasını söyləyib, Anaxanımdan üzr istəyəndən sonra Anaxanım sakitləşir, Ağkilsəyə gəlirlər.

Ələsgərin zarafatından inciyan, evdən gedən Anaxanımın qayıtmağını bilən qohum-qonşular Ələsgərin evinə toplaşırlar, danışib-gülüşürlər. Anaxanıma da yəqin olur ki, Ələsgər o şeiri zarafatla deyib. Bu dəfə Ələsgər sazı götürüb əvvəlkindən daha çox acı kəlmələri olan “Düşmüşəm” rədifli qoşmasını zarafatla oxuyur. Söz Anaxanıma təsir eləmir, bilir ki, Ələsgər yenə də zarafat eləyir.

Dastanın qısa məzmunu bundan ibarətdir. Dastanda iki əsas surət diqqəti cəlb edir: bunların biri Aşıq Ələsgər, digəri isə onun ömür-gün yoldaşı Anaxanımdır.

“Aşıq Ələsgər Yanşaqda” adlı dastandan bizə məlumdur ki, Ələsgər Anaxanımla təsadüfən evlənmemişdir. Məclisdə onun oturuşu, duruşu, özünü abır-həyalı aparması, Hüseyin bəyin arvadı Xırda xanımın onun haqqında Ələsgərə uzun-uzadı xoş sözlər söyləməsi Ələsgəri Anaxanıma meyilləndirdiyi kimi, 40 yaşına kimi subay qalan, “qız-gəlinləri ana-bacı bilən”, “təmiz ad ilə ellər dolanan” Ələsgərə də Anaxanım təmiz qəlble meyl göstərmiş, beləliklə, ailə qarşılıqlı məhəbbət əsasında qurulmuş, ailədə olan məhəbbət, səmimiyyət ömürlərinin sonuna qədər onları tərk etməmişdir.

Başqaları tərəfindən düzəldilmiş olsa da, bu dastanda bu ailənin səmimiyyətli, məhraban olması aydın görünməkdədir. Elə Anaxanımın küsməsi də bununla izah edilə bilər.

Ailələr var ki, gündə ər-arvad arasında dava-dalaşdır. Kişi arvadını döyür, qol-qabırğasını sındırır, bədənini tuluğa döndərir, ölümcül hala salır, iyrənc sözlərlə ata-ana söyüşləri yağdırır. Belə vəziyyət bir dəfə yox, tez-tez baş verəndən bu bədbəxt ai-

lə buna öyrəşir, əgər belə demək mümkündürsə, belə bir rəftar ailədə adət şəklini alır. Başqa günlərdə kişinin hirsələnib arvadına təhqiramiz acı sözlər deməsinə bəzən arvad etinasızlıq göstərir, onları qulaq ardına vurur və incidiyini biruzə vermir.

Ələsgərin ailəsində isə heç zaman belə hal baş vermədiyinə görə, Anaxanım bu zarafatdan bərk inciməmişdir. Anaxanımın inciməyinə haqq qazandırmaq olar. O, tərifə layıqdır. Tərif əvəzinə, həcv olunanda, əlbəttə ki, inciməliydi. Ələsgərlə Anaxanım bu vaxta kimi çox məhraban dolanmışdılar. Ələsgər bu şeirini də ona gülər üzlə söyləmişdi. Bu zarafatdan inciyan küsən, hətta qəzəblənən Anaxanımın həm də qəlbi kövrəkdir, güzəştə getməyi də onun məziyyətlərindəndir.

Ələsgər onun yoldan qayıtması üçün nə qədər minnət edərsə, qayıtmaq istəmir, inadından dönmür. Ələsgər sazı köynəkdən çıxarır, “Dönübdü” rədifli qoşması ilə müraciət etməli olur. Şeirin son misraları onun incə qəlbinə təsir eləyir, onu inadından döndərir. Bu barədə dastanda qeyd olunur:

“Bu sözləri eşidəndən sonra, Anaxanım ağladı. Doğrudan da, bu vaxta qədər Aşıq Ələsgərlə Anaxanım çox məhəbbətli dolanmışdılar. Aşıq Ələsgərin “üz döndəribən”, “baxt yatıb” deməyi Anaxanımla ağladır” (1,377).

Bir az öncə qoca və zalım bir kişinin cavan və mərifətli arvadını döyməsini və Ələsgərin bu münasibətlə “Kamil ovçu ölməyincə usanmaz” misrası ilə başlanan bir qoşma söyləməsini qeyd etmişdik. Qoşmada kişiyyə və Anaxanıma da qarşıq olunmuşdu. Bu səbəbdən Anaxanım yoldan geri qayıtmaq istəmişdi. Bu barədə dastan-rəvayətdə yazılır:

“Aşıq Ələsgər gördü ki, ayrı nə desə, qayıdası deyil, bircə çarəsi qalıb ki, o da günahını boynuna alıb, üzr istəməkdir. Aldı görək bu dəfə Anaxanıma nə dedi:

Ala gözlüm, səndən ayrı düşəli,

Hicranın qəmiylə kef eyləmişəm.

Ah-vay ilə günüm keçib dünyada,

Qəm satıb, dərd alıb, nəf eyləmişəm” (1,380).

O biri bəndlərdə “Keçən sözü çəkmə üzə amandı, Hədyan danışmışam, laf eyləmişəm” deyib, günahını boynuna alması və “Bağışla təqsirim, səf eyləmişəm” sözləri ilə ondan üzr is-

təməsinə Anaxanım biganə qala bilmir, onu “əfv eləyir”.

Dastanda Anaxanım bir ana kimi də diqqəti cəlb edir. Anaxanım Yanşağda Aşıq Ələsgərlə barışandan sonra onun Ələsgərə ilk sualı belə olur:

“- Görəsən, uşaq necə oldu?!

– Nə bilim, mən də sənə bərabər evdən çıxmışam. Mən evə gələndə gördüm ki, ağlayır. Evdən çıxanda da çır-çır çığırdı.

Bu dəfə Anaxanım Aşıq Ələsgərdən bərk tələsməyə başladı. Camaat dağılan kimi Anaxanımla Aşıq Ələsgər Yanşağdan Göyçəyə yol başladılar” (1,377).

Yolda bir çox əngəllərdən sonra Anaxanımla Ələsgər Ağkilsəyə yetişirlər. Dastanda qeyd olunur: “Gəlib evə çatanda Anaxanımın gözü uşağı axtardı. Gördü ki, nənəyə yatıb. Qıyıb qaldırmadı” (1,381).

Dastanda epizodik surət kimi Kərbəlayı Zeynal da diqqətdən yayınmır. O, Anaxanımın qardaşdır. O, həssasdır, işin səmtini biləndir, tədbirlidir.

Anaxanım Ələsgərdən kəsülü olan vaxtı Kərbəlayı Zeynal onlara gəlir. Ona xoş sifət göstərilir. Anaxanımın kəsülü olduğunu bilmir. O, Yanşağa yola düşmək istəyəndə, Anaxanım onunla gedəcəyini israrla bildirir. Bu zaman Kərbəlayı Zeynal başa düşür ki, Anaxanım Ələsgərdən inciyib.

Dastan-rəvayətdə qeyd olunur:

“Sual-cavabdan Kərbəlayı Zeynal məsələni başa düşdü, bacısını çox danladı, öyüd-nəsihət verdi, olmadı. Qəsdən yubandı ki, bəlkə, Aşıq Ələsgər gələ. Amma Aşıq Ələsgər gəlmədi ki, gəlmədi. Əlacı kəsildi, yola çıxmalı oldular” (1,375).

Buradan aydın olur ki, Kərbəlayı Zeynal çox səbirlidir, ağır təbiətlidir. Onun yerinə başqa bir cırtqoz adam olsaydı, atılıb düşərdi, Ələsgərlə cəhl çəkərdi. Amma o, təmkinini pozmur, Ələsgərin gəlməsi üçün qəsdən yubanır. Bacısını danlayır, öyüd-nəsihət verir. bununla belə, o, bacısının xətrinə dəymək də istəmir, nələc qalıb, onu da özü ilə aparmalı olur. Aşıq Ələsgər Kərbəlayı Zeynalgilə yetişib, ona məzəmmət edəndə, Kərbəlayı Zeynal Anaxanımdan xəlvət Ələsgərə “işarə elədi ki, gör özün yola gətirə bilərsənmi?” (1,375).

Görünür ki, Kərbəlayı Zeynal nə də onların ailə üzvləri, o

biri qardaşları heç zaman, Anaxanım atası evində olanda da onun xətrinə dəyməmişlər. Onların evində də həmişə mehri-bançılıq olmuşdur.

“Aşıq Ələsgər Yanşağda” adlı dastan-rəvayətdə gördük ki, Kərbəlayı Zeynal, eləcə də onların ailə üzvləri bir qohum kimi də təqdirə layiqdir.

Aşıq Ələsgərlə bağlı yaradılmış dastan-rəvayətlərin hamısında olduğu kimi, burada da hadisələr onun ətrafında cərəyan edir.

Aşıq hər dəfə səfərdən qaydında qohum-qardaş onun ətrafına toplaşır. Onun şirin söhbətlərini, dediyi yeni şeirlərini dinləyir. Şənlik məclisi toy-bayrama çevrilir. Bu dastanda da onun şahidi oluruq.

Yeri gələndə kimi, Aşıq bədahətən şeir söyləyir. Adi söhbətdə söylənən bir söz, edilən bir xahiş nəticə verməyəndə, Aşığın şeirləri kara gəlir.

“Aşıq Ələsgərin Şınıq səfəri” dastan-rəvayəti də Aşığın həyatında baş vermiş hadisə ilə əlaqədar yaradılmışdır. Aşıq Ələsgərin şeyirdlərindən olan Nağının Ələsgərin razılığı olmadan və hələ püxtələşməmiş ondan ayrılıb, müstəqil aşıqlığa başlaması, bir məclisdə Tiflis aşıqlarının onu bağlayıb sazını almaları, bu hadisədən qəzəblənən Ələsgərin həmin aşıqları tapıb onları məğlub etməsi tarixi həqiqətdir. Amma dastan söyləyən aşıqların bu hadisəyə vurduqları bəzək-düzək də çoxdur. Bu bəzək-düzək oxucuların (dinləyicilərin) dastana olan marağını daha da artırmışdır.

Dastan-rəvayətin məzmununda deyilir ki, Aşıq Ələsgərin şeyirdi Nağı Ələsgərdən ayrılıb müstəqil aşıqlıq eləmək fikrinə düşür. Ələsgər bunu biləndə, onun hələ aşıq kimi yetişmədiyini deyir. Nağının ayrılacağını yəqin edəndə, ona tapşır ki, “getmək öz işindir, amma heç yerdə demə ki, mən Aşıq Ələsgərə şeyird olmuşam” (1,383).

Nağı gedir. Bir qədər hərhlənir, yaxşı qazancı olur. Özünü danlayır ki, niyə bir qədər tez ayrılmayıb. Bir gün Qarayazıya gəlir. Burada toy var imiş. Toyun aşıqları Tiflisli Aşıq Əsədullahla Aşıq Cəfərqulu imiş. Şənlik məclisi düzəlir, amma aşıqlar hələ gəlib çıxmır.

Birisi deyir ki, filankəsin evinə bir cavan aşıq gəlib. Gedib

Nağını gətirirlər. Nağı söhbəti başlayır. Bu zaman aşıqlar gəlir. Nağıya acıqları tutur. Nağını bozardıb, sazını alırlar. Ağsaqqallar minnət eləyib, sazı alıb verirlər. Nağı pisikmiş halda məclisi tərək eləyir, evlərinə gəlir. Bir neçə gündən sonra Aşiq Ələsgərin yanına gəlir. Sual-cavab başlanır. Nağı görür ki, bunu danmaq olmaz, əhvalatı olduğu kimi danışır. Aşiq Ələsgər Nağını bir qədər danlayır, sonra aşıqları tapmaq üçün yola düşürlər. Aşağı Ayıblı kəndində olduqları zaman öyrənirlər ki, Aşiq Əsədullahgil Şınıq mahalındadırlar. Oradan Şınığa gəlməli olurlar. Güclü yağış yağmağa başlayır. Aşiq Ələsgərə çarxıq düzəldirlər və bir çoban papağı tapıb verirlər ki, ayaqqabısı və papağı islanmasın.

Aşiq Ələsgərgil Şınıqda Nağının qonaqçısının evinə gəlirlər. Nağı Ələsgəri özünə şeyird kimi göstərir. Ələsgər özünü naşılığa vurur. Ayağı palçıqlı halda xalının üstü ilə yeriyir. Güya dünyada çox şeylərdən xəbəri yoxdur, qarpız, samovar görməyib, çay içməyi də bilmir.

Təsadüfən bu zaman Şınıqda toy varmış. Toyun aşıqları da Ələsgərin axtardığı Aşiq Əsədullahgilmiş.

Nağının qonaqçısının arvadı Fatma “naşı”, “avam” olan Ələsgər barədə qonşulara danışır. Onlar da gəlib “aşiq olmaq fikrinə düşən” bu yekə kişiye qapıdan tamaşa edirlər. Xəbər qonşudan-qonşuya toy evinə çatır. Nağını və “şeyirdi” Ələsgəri məcburən toya aparırlar.

Aşiq Əsədullah Nağının üstünə qəzəblənir. Cəfərqulu sazı götürüb meydana çıxır, Ələsgər ona cavab verməli olur. Bu zaman Qazax bəyləri gəlir. Ələsgərin işarəsi ilə Nağı çölə çıxıb onlara deyir ki, tanışlıq verməsinlər. Belə də olur. Söhbət uzun çəkir. Nəhayət, Aşiq Ələsgər aşıqların ikisini də məğlub edir. Onların sazlarını özlərinə qaytarır və yığılan pulu da onlara verir.

Bu əhvalatdan sonra Nağı iki il də Ələsgərə şeyirdlik eləyir.

Dastanın qısa məzmunundan da görüldüyü kimi, həddindən artıq təvazökar olan Ələsgəri bu səfərə çıxmağa məcbur edən onun böyük və şərəfli adıdır. Onun şeyirdlərinin hər bir hərəkəti, qələbəsi və məğlubiyyəti də onun adı ilə bağlıdır. Odur ki, şeyirdlərini, həqiqi mənada aşiq kimi püxtələşdirmiyibse, onların müstəqil olaraq el-el, oba-oba ayrıca gəzməsinə icazə

vermir. Aşiq, bu sənətin çox məsuliyyətli olduğunu bilir. Aşiq öz biliyi, mərifət-qanacağı, qiymətli danışığı, pak dolanmağı, nəfsinə qalib gəlməsi ilə xalq arasında seçilməli, həm də müqəddəs saz sənətinin sirlərinə yiyələnəməlidir. Odur ki, bir neçə şeir əzbərləyib, bir neçə hava çalanları, ustaddan mükəmməl dərs alıb püxtələşməyənləri həmişə məzəmmətləmişdir. Belələrindən biri “Aşiq Ələsgərlə Şəmkirli Aşiq Hüseynin görüşü” dastan-rəvayətdə Hüseynqulaqalı Aşiq Mikayıl, bu dastan-rəvayətdə isə Aşiq Nağıdır. Bunların arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, Mikayıl heç bir ustada qulluq eləmədən öz-özünə saz çalıb-oxumağı öyrənmiş, Nağı isə Ələsgərə altı il şeyird olandan sonra bu sənətə hələ tamamilə yiyələnəmədən və ustadının icazəsi olmadan müstəqil aşıqlığa başlamışdı.

Aşiq Ələsgər bunları danlayanda Mikayıl bəhanə gətirir ki, kimin yanına getdimsə, mənə şeyird götürmədi. Ələsgər ona deyir ki, gəl mənim yanıma. Burada Aşığın nə qədər qayğıkeş, humanist olduğu aydın görünür. Onu şeyird götürməsi bir bunnla əlaqədardır, bir də onun bu sənətə olan hörməti ilə bağlıdır. Onun belə bir kalamı var: “Aşıqlıq çox çətin peşədir. Aşığın dilində “bilmirəm” sözü olmamalıdır” (1,383). Aşiq adını çox uca tutan ustad aşiq adı daşıyanların da hərtərəfli müsbət keyfiyyətlərə malik olmasının vacibliyini də qeyd edirdi. Məhz bu səbədən o şeyirdlərini ləyaqətli aşiq kimi yetişdirməyincə yanından getməyə icazə vermirdi. Şeyirdlərinin aşiq kimi yetişməsi isə onların qabiliyyətlərindən asılı idi. Bəziləri bu sənətə beş ilə yiyələnirdisə, bir çoxları on ildən artıq ustaddan dərs almalı olurdu. Əvvəllərdə dediyimiz kimi, məşhur Aşiq Əsəd bir şeirində “On il qulluq etdim mən Ələsgərə” - deməklə, özünün kamil bir aşiq kimi yetişdiyini fəxrlə bildirmişdir.

Bu dastanda isə Nağının altı il müddətində bu sənətə layiqincə yiyələnəmədiyini görürürük. Ona görə ustadı onun müstəqil aşıqlıq eləməsinə razılıq vermir.

Aşiq Ələsgərə görə, şeyirdlərinin uğurları da, nöqsanları, kəm-kəsirləri də onun adı ilə bağlıdır. Aşiq bu məsuliyyəti hiss elədiyinə görə ki, öz şeyirdlərinin, eləcə də aşiq kimi el içində fəaliyyət göstərənlərin hamısını yüksək səviyyəli görmək istəyirdi.

Aşıq Nağı da məğlubiyyətdən sonra aşıqlıq məsuliyyətini hiss edir və yenə iki il ustasına qulluq etməli olur.

Qalan dastanlarda olduğu kimi, burada da Aşıq Ələsgəri çox səbirli və təmkinli görürük.

Aşıq Ələsgərin əvəzinə başqa ustad aşıq olsaydı, Nağının ondan ayrılmaq fikrini biləndə, bəlkə də, “haraya gedirsən, get”, “açıl başımdan” kimi təhqiramiz sözlərlə onu qovardı. Amma Aşıq Ələsgər belə demir. Dastan-rəvayətdə qeyd edilir:

“Toyların birindən qayıdanda Aşıq Ələsgər gördü ki, Nağı bikefdir, soruşdu:

– Oğul, nə fikir eləyirsən?

– Ələsgər əmi, atam-anam yadıma düşüb. Bu gecə də yuxumu qarışdırmışam. Evə getmək istəyirəm.

– Oğul, evinizə getsən, Allah qoysa, nə zaman qayıdacaqsan?

– Evin işini nə bilmək olar; qayıdam, ya da qayıtmayam.

Aşıq Ələsgər Nağının fikrini başa düşdü, dedi:

– Qayıdıb-qayıtmamaq öz işindir, amma onu bil ki, mən sənə “aşiq” deməmişəm, sən hələ aşiq deyilsən” (1,383).

Nağı müstəqil aşıqlığa başlayır, məğlubiyyətdən sonra Ələsgərin yanına qayıdır. Dastan-rəvayətdə deyilir: “Aşıq Ələsgər Nağıgilin evlərinin vəziyyətini xəbər aldı, sonra soruşdu:

– Oğul, niyə bu qədər ləngidirsən?

Nağı bir qədər key dilləndi:

– Nə bilim, oldu da.

– Oğul, yoxsa bir yana aşıqlığa getmişdin?

Nağı gördü ki, əvvəl-axır bu məsələ açılacaq, başına gələnləri olduğu kimi Aşıq Ələsgərə danışdı. Aşıq Ələsgər Nağının bir qədər danladı, sonra dedi:

– Oğul, keçib. İndi getsək, onları harada taparıq?

– Qazaxda, Tovuzda-zadda olurlar” (1,385).

Aşıq təmkinli, səbirli olduğu kimi, həm də tədbirlidir. Onun əvəzinə başqa Ələsgər olsaydı, deyişmə meydanına Aşıq Ələsgər kimi çıxar, Aşıq Əsədullahgilə rəcəz oxuyar, onlara hədə-qorxu gələrdi. O isə belə etmir. Bilir ki, özünün kim olduğunu nişan versə, aşıqlar onun meydanına çıxmayacaq, bu da istədiyinə nail olmayacaq, rəsmi şəkildə onları məğlub etməyəcək. Odur ki, hələ bir gün əvvəl qiyafəsini dəyişir, özünü şeyird ki-

mi tanıdır və “avamlığını” sübut eləyən hərəkətlər edir. Aşıqları məğlub edəndən, öz məqsədinə nail olandan sonra Aşıq Ələsgər olduğunu bildirir.

Qazax bəyləri gələndə vaxtı guya Ələsgəri tanımamaları da onun tədbiri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əgər belə olmasaydı, bəylər məclisə daxil olan kimi Ələsgərlə görüşərdi və işin üstü açılardı.

Dastanda görürük ki, Aşığın bu səfərdə ancaq bir məqsədi var: Nağını pisikdirən Aşıqları tapıb onların “dərsini vermək”. Çünki, Nağı onun şeyirdidir, şeyirdin məğlubiyyətdən ustasına da pay düşür. Heç zaman və heç yerdə məğlub olmayan böyük sənətkar bunu qəbul etməz.

Aşıq Ələsgər Aşıq Əsədullahgili məğlub edəndən və Nağı onların sazlarını alıb bir tərəfə qoyandan sonra Aşıq Ələsgər deyir:

“– Aşıq Əsədullah, siz bir bayatı ilə mənim şeyirdimi bağlayıbsınız. Amma bilin ki, bağlamaq elə olmur, belə olur. Gəlin sazlarınızı da götürün, pulunuzu da. Bir də siz olun, qatırçının qatırını hürküdü!” (1,399).

Həqiqətən də, tapmaca kimi olan bir bayatıda söhbətin nədən getdiyini bilməyən aşıq məğlub hesab eləmək insafsızlıqdır. Aşıq həтта deyişmə zamanı qıfilbəndə cavab verməyən aşığın da bağlandığını düzgün saymır. Bizim bu dediklərimiz oxuculara qəribə görünə bilər. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün “Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım” dastan-rəvayətində ustadın bu barədə dediklərini yada salaq. Aşıq Ələsgərlə Həcər xanımın deyişmələri sona çatanda, “Aşıq Ələsgər sazını yerə qoydu, üzünü camaata tutub dedi:

– Mən bu yaşa gəlmişəm, hələ belə tutarlı cavab eşitməmişəm. Həcər xanım məni bağladı.

Həcər xanım yerindən dilləndi:

– Yox, ay Aşıq Ələsgər, səni heç kim bağlaya bilməz. Mən qıfilbənd deyib səni aciz qoymuşam ha.

– Həcər xanım, mən qıfilbəndlə bağlamağı bağlamaq hesab eləmirəm. Ola bilər ki, biri yerdən, göydən, cənnətdən, cəhənnəmdən sual versə, o biri cavab verməyə. Bu tapmacadır. Aşıqlıq aləmində əsil bağlamaq odur ki, birinin oxuduğu sözün qa-

fiyəsinə ondan yaxşı, sanballı söz deyəsən” (1,340).

Şübhə etmirik ki, Aşıq “yaxşı, sanballı” deyərkən şeirin həm məzmun, həm də bədii cəhətdən gözəlliyini nəzərdə tutmuşdur.

Aşıq Əsədullah surəti də bir sıra xüsusiyyətləri ilə yadda qalır. Aşıq Ələsgərdə olan keyfiyyətləri bunda görmürük. O, təkəbbürlüdür, insafsızdır.

Aşıq Cəfərqulu bir bənd oxuyur, arada suallı olan

“Dəh nədi?

Atı vurdum, “dəh” nədi?

Beş nədi, on beş nədi?

İki nədi, tək nədi?” (1,384)

– bayatısını deyir. Nağı da bir bənd oxuyur, bir bayatı çəkir. Bu zaman Əsədullah üzünü Nağıya tutub qeyzlə dillənir:

“-Özün öləsən! Oxumaq elə olmur. Aşıq Cəfərquunun bayatısını mənə elə!

Nağı qaldı məəttəl. Aşıq Əsədullahgil Nağını bozardılar, sazını da əlindən aldılar” (1,384).

Aşıq Əsədullahgil Nağı ilə ikinci dəfə rastlaşanda deyir: “- A Nağı, sən nə abırsız adamsanmış! Ondakından üzündə su olmadı, bir də sazını götürüb kəndlərə düşdün?!

– Ay usta, kəndlərə düşəndə, mən kimə nə eləyirəm ki?!

– Bundan artıq nə eləyəcəksən?! Bizi hara çağırırlarsa, görürük ki, bizdən qabaq gəlib gözləyirsən. Sən gerek baş qaldırıb el içində gəzməyəsən. Utanmaz utanmaz yenə saz götürüb, aşıqlıq eləyirsən!

– Ay usta, sazı özünüz verdiniz, mən də aşıqlıq eləyirəm.

– Bu dəfə alanda təpənə vurram, aqlın başına gələr!” (1,388).

Bu söhbətdən də aydın olur ki, Əsədullahda humanizmdən əsər-ələmət yoxdur. Necə deyərlər, o tutduğu yerdən kəsir. Onun qarşısında yazıqladıqca, o zalımlaşır. Məclisdə əyləşən Qazax ağalarından Kazım ağa “tanımadığı” Aşıq Ələsgəri saz əlində görəndə, Aşıq Əsədullahdan soruşur:

“- Bu ayaq üstündəki aşıq kimdir?

– Kim olmağını bilmirəm, aşıq deyil, aşıqlıq öyrənmək istəyir. Aşıq Cəfərquunun sözünün qabağında söz oxuya bilmir, qalıb ayaq üstündə. A başına dönüm, hər yetirən bir çömçə gö-

türüb. Belələrinin sazını alıb təpəsinə vurmasan, aqlı başına gəlməz.

İsrafil ağa yerindən dilləndi:

– Aşıq Əsədullah, yazıq adamdı, buraxın getsin, uşağını dolandırın!

– Başın üçün buraxmaram! O biri tayımı bir neçə gün bundan əvvəl nə abıra saldıq, bu gün gəlib yenə aşıqlıq eləyir. Hələ utanmaz-utanmaz bunu da yanınca şeyird gətirib” (1,389).

Dastanda gülüş doğuran, maraqlı məqamlardan biri Aşığın geyimini dəyişdirib özünü avam yerinə qoyması və şeyird rolunda çıxış etməsidir.

Nağının qonaqçısının evinə gələndə Fatma samovar qalayıb çay qoyur. Bunu görəndə Aşıq Ələsgər Nağıdan soruşur:

“- A Nağı lələ, mənim dünyada bilmədiyim bir şey yoxdu, əmə bircə bunu bilmədim ki, Fatma bacı niyə odnan suyu bir yerə doldurdu?

– Əşi, samovardı da. Odun yeri ayrıldı, suyun yeri ayrı. Bunda çay qaynadırlar.

Aşıq Ələsgər ləhcəsini bir qədər dəyişib, yastılaya-yastılaya dedi:

– Allah, yaratmana şükür!” (1,386).

Aşıq Ələsgər özünü elə göstərir ki, guya çayın nə olduğunu bilmir. İstəkan götürəndə nəlbəkinin üstünə salıb hər ikisini sındırır. Nağı “acıqlanıb” deyir:

“- Əşi, nə iş gördün?!

– A Nağı lələ, andır nə yaman istiymiş!

– Çay isti olur da.

– Mən bunu içə bilməyəcəm, su içəcəm.

Fatma bir istəkan su gətirdi, dedi:

– Gözlə, indi də soyuq olar, salıb qırarsan!

Aşıq Ələsgər suyu birnəfəsə içdi, istəkanı yerə qoyub dedi:

– Bax, belə ha.

Aşıq Ələsgər gözünü evə gəzdirəndə, küncdə yekə bir qar-pız gördü, dilləndi:

– A Nağı lələ, o nədi?

– Əşi, nənirsən nədi?!

– Sən Allah, nədi?

– Qarpızdı.
 – Mənim dünyada görmədiyim şey yoxdu, əmə bunnan heş görməmişəm. Onu nə təhəri qayırıflar?
 – Əşi, bostanda bitir, yeməli şeydir.
 – Onun ağacı nə yekəlikdə oloy?
 Nağıdan qabaq Fatma dilləndi:
 – Onun ağacının başı buluda deyir.
 – Allah, yaratmana şükür!” (1,387).
 Belə gülüş doğuran səhnəyə aşıqların məclisdə qarşı-qarşıya dayandığı zaman da rast gəlirik.
 Aşiq Əsədullah şeyirdinə üzünü tutaraq deyir:
 “- Aşiq Cəfərqulu, bunnarın haq-hesabını qurtar! Camaat bizə məəttəldi!
 Aşiq Ələsgər üzünü Nağıya tutub dedi:
 – A Nağı lələ, o nə deyey?
 – Deyir ki, siz ikiniz bir olun, biz ikimiz də bir, deyişək.
 – Vallah, sən də lazım döyülsən; bunnarın ikisinin də boyunu qayış kimi eşərəm.
 Camaat yenə bərk gülüşdü. Nağı dedi:
 – Əşi, döyüsmək demir ey, deyişmək deyir.
 – Deyişmək nə təəri oloy?
 – Deyişmək odur ki, sən də onun oxuduğu kimi söz oxuyasan, suallarına sözlə cavab verəsən.
 – Hə, indi başa düşdüm” (1,388-389).
 Ustadlar ustadı, “hər elmdən halı” olan Ələsgər bu dastanda dünya işlərindən xəbərsiz, avam, nadan, samovar və qarpız görməmiş bir adam rolunda çox məharətlə çıxış eləmişdir.
 Bu dastandakı bəzi məsələlərin, hadisə və şeirlərin başqa uydurmalarla qarışdırılmasına da rast gəlirik. Bu cəhətdən vaxtilə nəşrinə etriza elədiyimiz “Aşiq Ələsgərin Naxçıvan səfəri” diqqətimizi cəlb edir.
 Buradakı gülüş doğuran samovar əhvalatı orada Müşgünazgildə baş verir. orada Aşığın düyü görmədiyini də göstərilir.
 Bu dastan-rəvayətdəki “Ay nədən oldu”, “Düşərsən” rədifli qoşmalar orada da var.
 Aşiq Ələsgərin Şınığa səfər etməsi tarixi həqiqətdir. Amma bu səfərdə hansı şeirlərin deyildiyini dəqiq söyləmək çətindir.

Bəlkə də, Mir Məcidin bağlamasının açılması bu zaman olmayıb. Eləcə də o biri şeirlərin haqqında bunu demək olar.

Hər halda, dastan yaradıcılığı baxımından şeirlərin burada işlədilməsini və nağıllanan hadisələri qəbul eləməli oluruq.

Bu dastan-rəvayətdən o da aydın olur ki, Aşiq Ələsgər müqəddəs olan aşiq sənətinə çox məsuliyyətlə yanaşmış. Yeri gəlmişkən, onu da deyək ki, indi bir neçə saz havası ifa edən, lakin ustaların yaradıcılığından bixəbər olan, Azərbaycan dastanlarının birçesini belə öyrənməmiş olan, aşiq ədəb-ərkanını gözləməyən bir çox saz dinqıldadanları “aşiq” adlandırırlar, radio və televiziya onları xalqa aşiq kimi təqdim edirlər. Acınacaqlıdır ki, ədəbi ictimaiyyətimiz bu vəziyyətə dözürlü və beləliklə də aşiq sənəti zəifləyir, əvvəlki əhəmiyyətini itirir.

Dastan-rəvayətdə aşıqların deyişməsi səhnəsi də maraqlıdır. Ələsgər imkan verir ki, qarşı tərəf bağlama desin və o cavab versin. Aşıqların deyişmələrində adət-ənənə odur ki, birinci sual-cavabdan sonra o biri tərəf bağlama deməli və cavab gözləməlidir. Amma Ələsgər belə etmir. Qarşı tərəfin bağlamasına cavab verdikdən sonra, onların ikinci bağlamasını da cavablandırır. Məclisdəkilərin təkidi ilə Ələsgər bağlama söyləməli olur. Lakin qarşı tərəf cavab vermək əvəzinə, onun tarixi-dini məsələlər üzərində qurulmasına etirazlarını bildirir, göz görənlər barədə bağlama tələb edirlər. Aşiq onların bu tələbini haqlı sayır və tufəng üzərində qurulmuş “Yetər” rədifli şeirini söyləyir. Lakin tufəngin əlamətlərini elə bənzətmələr, elə mübaliğələrlə söyləyir ki, dinləyicilər, eləcə də aşıqlar onun nə olduğunu heç bir şeyə yoza bilmirlər. Nəhayət, Aşiq özü tufəngi göstərəndə, hamı ustadın sənətkarlığına heyran qalır, qarşı tərəf məğlubiyətini etiraf eləməyə məcbur olur.

Aşiq Ələsgərlə bağlı yaradılmış olan dastan-rəvayətlərin çoxunda onun həyatının müəyyən məqamları öz ifadəsini tapmışdır. Belə dastanlardan biri də “Aşiq Ələsgərlə Şair Nağı”dır.

Aşığın şeyirdlərinin, qohumlarının və digər qocaların söyləməsinə görə, Tovuz rayonunun Yekallar kəndindən olan Şair Nağı adlı birisinin Göyçəni həcv etməsi, Göyçənin Ağbulaq kənd sakinləri Molla Əli ilə Kalvayı İrvahamın bir məclisdə bu həcvi Şair Nağının öz dilindən eşidib pis vəziyyətə düşmələri,

həcvi bir uşağa yazdırıb Göyçəyə - Aşıq Ələsgərə gətirmələri, Aşıq Ələsgər evdə olmadığına görə, onun qardaşı Şair Məhəmmədin həcvə cavab olaraq həcv deməsi, bu zaman Aşıq Ələsgərin Kəlbəcərdən gəlməsi, Məhəmmədin dediyi həcvi bir kənara qoyub, Şair Nağıya şeirlə özü cavab verməsi, bir şeir də Şəmsəddin bəylərinə göndərüb Şair Nağıdan şikayətlənməsi, məktubu alan bəylərin Şair Nağını çağırtdırub ona yaxşı bir qulaqburması vermələri tarixi həqiqətdir. Aşıqlarımız bu hadisələri şeirlərlə birlikdə danışub oxuyanda gözəl bir dastan şəklini alır. Dastanlarda uydurmalar çox olur. Buradakı hadisələr isə Aşığın həyatında baş vermiş, təkzibedilməz əhvalatlardır.

Qısa məzmunu olan bu əhvalatın çox böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Belə bir əhvalatın baş verəsinə Şair Nağının "Göyçəli" rədifli bir həcvi səbəb olmuşdur.

Həcv məzmunlu şeirlər bədii ədəbiyyatda çox qədimlərdən mövcuddur. Amma bunun da bəzi həddi-hüdudu var. Şair Nağı isə bunu gözləmədən, ağzına gələni Göyçə haqqında söyləmiş, Aşıq Ələsgər də ona cavab verməli olmuşdur.

Şair Nağının yazdığı həcv bayağı söyüşlərlə doludur. Biz bu əhvalatı kitaba daxil edərkən belə söyüşlər ifadə olunan misraları oxuculara təqdim etməyə utandıq, həya elədik və həmin misraları nöqtələrlə əvəz etməli olduq. Güman ki, mərifətdən kənar, ağbirçəklərimizi, ağsaqqallarımızı təhqir edən, hətta ana-arvad söyüşləri işlədilən belə bir "şeiri" Şair Nağıdan başqa heç kim söyləməzdi.

Şair Nağı bu həcvi yazmaqla işini bitmiş hesab eləmir; onu məclislərdə, ayrı-ayrı yığıncaqlarda oxumaqdan zövq alır, həm də istəyir ki, hamı eşitsin.

Əhvalatda göstərilir ki, Molla Əli ilə Kalvayı İrvaham Yekəallar kəndində bir yığıncaqda olan zaman Şair Nağı da gəlib buraya çıxır. Mərdimazarın birinin təklifi ilə yazdığı həcvi oxuyur:

"Düşəsiniz Şəmsəddinin əlinə,
Tərən kimi sizi yola, göyçəli!
Kənd içində olanda diliniz ötür,
Çöldə dönürsünüz mala, göyçəli!" (1,401).

Qoşma janrı ilə başlanan bu həcvin o biri bəndləri müxəmməsle davam etdirilir, ən nalayiq sözlər və ifadələr də onlarda

işlədilir.

Göründüyü kimi, Şair Nağı belə bir həcv yazdığına görə utanmır, onu cibində gəzdirir, hər yerdə oxuyur və qürur hissi keçirir.

Əhvalatın qısa məzmunundan bizə aydın oldu ki, Kalvayı İrvaham həcvi ələ keçirib Aşıq Ələsgərə gətirəndə, Aşıq evdə yox imiş. Onun qardaşı Şair Məhəmməd həcvə cavab verməli olur. Bu zaman Ələsgər Kəlbəcərdən gəlir, məsələdən halı olur, əvvəl Şair Nağının həcvini, sonra Məhəmmədin cavabını oxutdurandan sonra başını bulayaraq deyir:

"- Yox, bu olmadı. Bu sözü göndərsək, biz də olarıq Şair Nağının tayı. Özgə yerə göndərilən sözdə belə latayır, belə hədyan lazım deyil. Qabaqkini söysən də gərək mərifətlə söysən" (1,406).

Aşıq Ələsgər Məhəmmədin dediyi həcvi göndərməyə ona görə razılıq vermir ki, burada da açıq-saçıq söyüşlər var. Odur ki, Şair Nağıya özü cavab verməli olur. Oxucunu bu yerdə bir sual maraqlandırır, Aşıq cavab şeirində Nağını söyüb təhqir etməmişdir? Əlbəttə, eləmişdir. Şair Nağının, Şair Məhəmmədin həcvindən də tutarlı həcv söyləmişdir. Amma, özünün dediyi kimi, çox mərifətlə söymüşdür. Aşıq Ələsgər Şair Nağının həcvinin müqabilində üç şeir söyləmişdir. Bu qoşmaların hər üçündə diqqəti cəlb edən əsas məsələ Aşığın Şair Nağıya və onu kimi başqalarına nəsihət və faydalı məsləhətlər verməsidir.

"Şair Nağı" rədifli birinci şeirini Aşıq belə başlayır:

"Qarışdırma Şəmsəddini, Göyçəni,
Gəndindən gəndimə yaz, Şair Nağı!
Hərca dilin salar bəlaya səni,
Çox da bilsən, danış az, Şair Nağı!" (1,407).

İkinci qoşmasının birinci bəndi isə belədir:

"Bir adamsan, bir adama namə yaz,
Mahalı incidib, eldən danışma!
Ara qarışdırma, ay səmi diraz,
Kar çıxmaz, qovğadan, qaldan danışma!" (1,408).

Burada ifadə edilən fikirlər nə qədər oxşar, hətta bəziləri bir-birinin başqa şəkildə ifadəsidir. Buradakı nəsihətamiz sözlər yalnız Şair Nağıya yox, Şair Nağı kimi ara qarışdıranlara, bir eli, bir mahalı qarşı-qarşıya qoyanlara, nifaq salanlara, ixtilaf

yaradanlara Aşığın faydalı tövsiyyəsidir. Aşıq belələrini millətin xeyir-şerini başa düşməyən, nadan kimi göstərir; onları noxta, torba, palan, biz yaraşan, “səmi-diraz” ulaq adlandırır. Bir eli, bir mahalı həcv edənləri Şair Nağının timsalında ulaşan qoca çaqqala bənzədən Aşıq onlara mərifət dərsi vermişdir.

Aşıq bəzən dolayı yolla Şair Nağının söyüşünü çox ustalılıqla onun özünə qarşı çevirir. Şair Nağı göyçəlilərin pendirinə söymüş, onların çörək bişirdiyi təndir barədə təhqiramiz ifadələr söyləmişdi. Ona nəsihət verən Aşıq buna cavab olaraq deyir:

“Bir ocaqdı, hədyan demə təndirə,

Dədən çox yeyibdi, söymə pendirə” (1,407).

Şair Nağını belə bir bədii üsulla, “üstüörtülü” şəkildə söyən Aşıq bəzən onu təhqir eləməkdən də çəkinməmişdir. Amma bu təhqirdə başqa bir üsula müraciət eləməli olmuşdur. Onun “Danışma” rədifli qoşmasınının bir bəndində oxuyuruq:

“Əgər şairənsə, gəl eyləyək bəhs,

Bir sözünə min söz deyim dəsbədəs.

Himarın dünbündə lagəri-məgəs,

“Zənbur mənəm”,

– deyib, baldan danışma!

Bu bəndi deyəndə Məhəmməd də güldü, Bəşir də. Qalan adamlar da bunalar baxıb gülüşdülər. Aşıq Ələsgər özü də güldü.

Məhəmməd dedi:

– Ay qağa, bəs deyirdin ki, özgə yerə göndərilən sözdə söyüş, latayır, hədyan yaxşı deyil.

– Əvvəla, buradakı söyüş təkçə Şair Nağını tutur, elə, mahalla söymürəm. İkincisi, bir az örtülü söyürəm, çox adam bilməz ki, nə deyirəm. Şair Nağı oxuyanda hesabını qanacaq” (1,408).

Şair Nağı Göyçəni, bütün göyçəliləri söyüb, təhqir edir, amma Ələsgər yalnız şair Nağını tənqid atəsinə tutur və ona öyüd-nəsihət verir. Şəmsəddin mahalı Azərbaycanın bir hissəsi kimi Ələsgərə Göyçə mahalı qədər əzizdir. O,

“Şəmsəddin iyiddir aləmdə məşhur,

Aldədədə olur möcüzat zühur” (1,407).

misralarını elə-belə deməmişdir. Şair Nağıya cavab olaraq söylədiyi “Şair Nağı” və “Danışma” rədifli şeirlərindən sonra Şəmsəddin mahalının əhli-hal adamlarına xitabən “Bir şair çı-

xıbdı Yekəallardan” misrası ilə başlanan bir qoşma da demişdir. Qoşmada Şair Nağının nalayiq hərəkətlərindən şikayətlənən Aşıq o mahalın bəylərindən həm də xahiş eləyir ki, Şair Nağıya və onun kimilərinə ciddi tapşırıq versinlər. Şeirinin sonu bu misralarla bitir:

“Təvəqqəm var, Şəmsəddinin bəyləri,

Acıqlanın çal köpəyə, hürməsin” (1,410).

Aşıq Ələsgər heç də yanılmamışdı. Bilirdi ki, o mahalın sayılan adamları bu məsələdən düzgün halı olsalar, Şair Nağını tənbeh edəcəklər. Odur ki, şeirləri onlara çatdırmaq lazımdır.

Əhvalatda qeyd olunur: “Aşıq Ələsgər Kalvayı İrvahamdan soruşdu:

– A kalvayı, bu sözləri kimdən göndərəcəksən?

– Molla Əli ilə bərabər özüm aparacağam.

– Aparıb kimə verəcəksən?

– Düz Şair Nağının özünə.

– Yox, Şair Nağıya verməyin, özgə adama verin. Əgər Şair Nağıya versəniz, sözləri üzə çıxartmaz. Amma özgə adama versəniz, camaat eşidəcək, Şair Nağının da qulağına çatacaq.

– Bəs kimə verək?

– O mahalda sazi-sözü qanan, mərifətli, qanacaq adamlardan Nəsim bəy, bir də Yusif bəy adlı iki qardaş var, aparıb onlara verəsən” (1,409).

Bununla Aşığın tədbirinin nə qədər düzgün olduğu görünür. Kalvayı İrvaham Aşığın dediyi kimi də eləyir. Gedib Nəsim bəylə Yusif bəyi tapırlar, şeirləri onlara verirlər və başlarına gələnləri onlara da danışirlar. Nəsim bəy də səbirlidir. O da tədbirli hərəkət edir. Dastanda yazılır:

“Nəsim bəy Şair Nağını çağırırdı. Fikirleşdir ki, birdən başqa adam “Şair Nağı” adı ilə o həcvi yazmış olar, nahaq yerə bunu incidərik.

Nəsim bəy dedi:

– Şair Nağı, eşitmişik, Göyçəyə bir yaxşı həcv deyibsən, onu oxu, qulaq asağ.

Şair Nağı elə hesab elədi ki, həcv onların xoşuna gəlib. Ona görə yazdığı həcvi ürəkli-ürəkli oxudu. Usuf bəy hirsli-hirsli dilləndi:

– İndi qulaq as, gör Aşıq Ələsgər sənə nə yazıb?!

Aşıq Ələsgərin göndərdiyi sözləri oxudular. Şair Nağı qıpqırmızı qızardı. Usuf bəy Aşıq Ələsgərin sözünün bir bəndini təkrar bir də oxudu:

Bir adamsan, bir adama namə yaz,
Mahalı incidib, eldən danışma!
Ara qızısdırma, ay şəmi diraz,
Kar çıxmaz, qovğadan, qaldan danışma!

– Şair Nağı, get, bu sözləri yadında yaxşı saxla! Bir də belə iş tutsan, qulağından elə dartaram ki, “şəmi diraz” olarsan” (1,410).

Aşıq Ələsgərlə əlaqədar yaranmış dastan-rəvayətlər içərisində “Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım” xüsusi yer tutur.

Burada olan sənətkarlıq, Aşığın həm öz dilindən, həm də Həcər xanımın dilindən şeir söyləməsi göstərir ki, bu əsərin ilk yaradıcısı onun özüdür. Dastan-rəvayət hələ Aşığın sağlığında saz sənətkarlarının repertuarında geniş yer tutmuşdur. Çox zaman şənlik məclislərində dinləyicilərin xahişi ilə bu sənət əsəri ifa edilmişdir.

Bu dastan-rəvayəti başqalarından fərqləndirən əsas cəhət gənclərin ailə qurması məsələsidir. Dastan-rəvayətdə bu problem çox ciddi şəkildə qoyulmuş və müsbət həllini tapmışdır.

Aşıq Ələsgərin zamanından çox-çox əvvəl (elə onun zamanında da) gənclər ailə qurmalı olanda çox vaxt qızın rəyi nəzərə alınmırdı. Valideynlər əksər halda qohum olmaq xatirinə oğul-qızlarını evləndirirdilər. Qızın, bəzən hətta oğlanın da razı olub-olmadığına məhəl qoyulmurdu. Onlar elə hesab edirdilər ki, varlı ailə ilə qohum olmaqla uşaqları xoşbəxt olacaqlar.

Bəzi hallarda qoluzorluların təzyiqi ilə qızı sevdiyi oğlandan ayırıb, onu yaşca özündən çox böyük, lakin varlı-karlı mənəb sahibiylə əvə verirdilər.

“Aşıq Ələsgərlə Səhnəbanı” dastan-rəvayətdə bu ədalətsizliyi gördük. Bu uğursuz məhəbbətin nəticəsi idi ki, o, 40 yaşına qədər subay yaşadı. Bir o yox, yüzlərlə, minlərlə Ələsgər həyatın bu acılıqlarını dadmışdır.

Aşıq Ələsgər belə bir dastan-rəvayət yaratmaqla gənc ailələr qurulan zaman qızların hüquqlarını müdafiə etmək kimi

çox vacib məsələni ortaya atmışdır.

Aşıq Ələsgərin zamanında Göyçənin Qızılvang kəndində İsgəndər adlı bir kişinin Həcər adında gözəl, mərifətli bir qızının olması tarixi həqiqətdir. Lakin onun çox varlı, mənəb sahibi olan adamlardan heç birini bəyənməməsi, Aşıq Ələsgərlə bağlı epizodlar, onunla deyişmələr Aşığın xəyalının məhsuludur.

Dastan-rəvayətdə göstəriləyinə görə, uşaq yaşlarında gözəlliyi ilə seçilən Həcər böyüyəndə, hamının diqqətini cəlb edir. Evlənmək istəyən cavanların çoxu ona elçi göndərir, lakin o razılıq vermir. Bu zaman onun qardaşlarının əlindən xata çıxır, ikisini də həbs edirlər. Kəməksiz qalan qız tapança aldırır ki, istəmədiyinin biri onu qaçıra bilməsin. Bundan sonra onun səs-sorağı hər tərəfə yayılır, elçilər ara vermir. Qərİbədir ki, qızı almaq istəyən adamların özləri elçiliyə gəlirlər ki, qız onun boy-buxununu da görsün, bəlkə bəyənə. Lakin qız heç kəsi bəyənmir, gələnlərin hərəsində bir “eyb” tapır.

Gələnlər arasında Göyçənin Qaraiman kəndindən Məşədi İse, Söyünqulağalıdan Molla Balı, Qayabaşı kəndindən Hacı Xıdır oğlu İsgəndər də var.

Məşədi İse 18 kəndin qlavası idi. Onun qılıncının dalı da kəsirdi, qabağı da. Bir sözü iki olmazdı. O “eşitdi ki, Qızılvangda belə bir gözəl peyda olub, strajnikinə dedi:

– Bu saat atları minin, gedək, əvvəl xoşla, olmasa, zorla o qızı gətirək” (1,412).

Məşədi İsegil Qızılvangə gəlirlər. Məşədi İse İsgəndər kişini görəndə gəlişinin məqsədini çox kəsə şəkildə belə bildirir: “:gəlmişəm ki, verdin, Allahın əmri ilə, vermədin, yan dəmiri ilə qızın Həcəri aparam.

İsgəndər kişi kövrəlib dedi:

– A Məşədi İse, kaş mənim oğlanlarım da burada olaydı, atışaydınız, vuruşaydınız, onları öldürəydin, qızı da aparaydın, mənə o qədər kar eləməzdin. İndi oğlanlarım qalada, bu saat özüm də eləyəm ki, bir dul arvad da qızı mənim əlimdən zorla alıb aparar. Elə deyil ki, mən sənə meydana girəm. İş qalıb öz namusuna, zorla aparırsan apar.

İsgəndər kişi belə deyəndə Məşədi İse çox pis oldu, dedi:

– Ay İsgəndər kişi, yan dəmirini boşladım, Allah əmri ilə

qızını mənə verərsənmi?

– Qızın ixtiyarı özündədir” (1,412-413).

Həcər Məşədi İseyə rədd cavabı verir.

Molla Balı ilə Hacı Xıdır oğlu İsgəndər 18 min manat qızıl pul götürüb Həcər xanıma elçi gəlirlər. Həcər xanımı damın üstündə görürlər. Bir qadının vasitəsi ilə Molla Balı ona belə xəbər göndərir:

– Həcər xanıma de ki, o, Söyünqulağalı Hacı oğlu Molla Balıdır. Bu saat yanında 18 min manat pulu var. Elə bilməsin ki, pulu buncuğazdır. Söyünqulağalıdan Qızılvangə qədər yüzlüyü düzdürərəm, onun üstü ilə apararam. Gör mana sözü nədir?” (1,417).

Həcər xanım elçilərin sifətini aydın görürdü.

Qadın Həcər xanımdan ona belə cavab aparır:

– A qardaş, Həcər xanım deyir ki, o kişi cavan vaxtında çox yaxşı imiş. Əgər vaxtı keçməyə idi, pulu-zadı da lazım deyildi, canla-başla gedərdim. Bu gündən sonra o alnını yerə qoyub, əllərini göyə qaldırıb “Allahü-əkbər” deyəcək, mən də deyib-gülmək istəyəcəm. Onunla məninki tutmaz” (1,417).

Molla Balıdan bir qədər cavan olan İsgəndərin 18 min manatına da məhəl qoymayan Həcər xanımın ona cavabı belə olur:

“Get, ona denən ki, o qabaqkının gözəl qəddi-qaməti var, bunda heç o da yoxdu. Mən ona getməyəm. Getsin, itiyini axtarsın” (1,417).

Həcər xanım elçilərə cavab verəndə həyasızlıq etmir, cavab verməyə məcbur olduğunu söyləyir. O, böyüklərin yolunu gözləyir, valideynlərinin də hörmətini saxlayır.

Dastan-rəvayətdə deyildiyinə görə, neçə-neçə elçinin boş qayıtmasını eşidən Aşıq Ələsgər də Həcəri görmək həvəsinə düşür, İsgəndər kişinin evinə gedir. Ələsgərin gəldiyini eşidən qohum-qonşu toplaşır. Aşıq sazını götürüb çalmağa başlayır. Həcər xanımın gözəlliyinə heyran olur və “Düşərmimi?” rədifli qoşma ilə onu tərifləyir. Şeirin bir neçə yerində özünün “məhəbbətini” bildirir, “Saxlasan, qapında mən ollam nöker” kimi misralarla ona eşq elan edir. Aşığa diqqətlə qulaq asan Həcər söz tamam olan kimi gülə-gülə o biri evə keçir.

Həcərin bu gülüşü Aşıqda güman yaradır ki, qızın ona mey-

li var. Amma Həcər Aşığın xam xəyalına gülmüşdü.

Aşıq evlərinə qayıdıb toy tədarükü görmək istədiyi zaman “Həcər xanımın ağına gəldi ki, Aşıq Ələsgərə bir cavab vermədim. O bədbəxt özgə xəyalda düşəcək. Hörmətli adamdır, el içində sonra biabır olacaq. Yaxşısı budur ki, nə deyəcəksənsə, kağıza yazdır, xəlvətcə özünə göndər, qoy rahat olsun” (1,423).

Həcər xanım belə də edir, “Yetişməz” rədifli bir qoşma ilə Aşıq Ələsgərə bildirir ki, hədə yerə belə xəyalda düşmə, “bihüdə xərc”, “əfsana cəfa” çəkmə. O, həm də Aşığın qocalığına işarə vurmuş, təhqiramiz ifadələr işlətməkdən də çəkinməmişdi.

Bu cavabdan qəzəblənən Aşıq, Həcər xanımla “deyişməyə” gedir. Bu zaman Qızılvangədə toy şənliyi varmış. Ələsgərin məqsədini bilən toy sahibi Həcər xanımı da toya gətirtir, Aşıq onu “Nə dedin” rədifli şeiri ilə suala tutur. Sözə diqqətlə qulaq asan Həcər Aşığın oxuduğu şeirin dördüncü bəndindən sonra, səbr edə bilmir. “Deyirəm” qoşması ilə Aşığa cavab verir. deyişmə tamam olan zaman Aşığın:

“Çəkdiyim özgənin qilü-qalıda,
Axırında, mən cavana nə dedin?” (1,429).

Sualının müqabilində Həcər xanım:

“Şövk əhlisən, xətrinə dəymərəm,
Səhv düşübsən sən pirana, deyirəm” (1,430).

misralarını söyləyir, bununla, Aşıq Ələsgər deyişmədə Həcər xanımın qalib gəldiyini məclisdəkilərə bildirir.

Bundan sonra Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım ata-bala kimi söhbəti davam elətdirirlər.

Həcər xanımın qardaşları həbsdən azad olunandan sonra onu öz kəndlərində Musa adlı bir oğlana verirlər. Həcər xanımın istəyi ilə toy şənliyini Aşıq Ələsgər aparır. Bununla da dastan bitir.

Dastan-rəvayətdə diqqəti cəlb edən əsas surətlər Aşıq Ələsgər və Həcər xanımdır.

Həcərə ağa qızı, bəy qızı olduğuna görə “xanım” demirlər. O sadə, çox da varlı olmayan bir kəndli ailəsinin qızıdır. Yarasıqlı, ağıl-kamallı, mərifətli olan bu qızı ona hörmət əlaməti olaraq “xanım” adlandırırlar.

Aşıq Ələsgərin oğlu Aşıq Talib deyirdi: “Mən Həcəri və

onun əri Məşədi Musanı gördüm. Onlar mehriban yaşayırdılar. Həcər qarayağız, sifətcə çox yaraşığı bir qadın idi. Onunla bağlı bu dastanın yaranmasından çox fərəhlənirdi”.

XIX əsrdə Göycədə yaşayan bu kəndli qızı, yad kişilərlə bəlkə, qonşuları olan ağsaqqallarla da söhbət eləməyə utanarmış. Bəs, Aşıq Ələsgər dastanda onu necə təqdim eləmişdir?

Həcər xanım kişilərlə, hətta ona elçi gələnlərlə açıq söhbət aparır, elçilərə atası yox, özü cavab verir. Həm də bu cavablar çox kəskin olur. Elçiləri rədd eləmək üçün onların hərəsində bir nöqsan görür. O, kişi kimi (həm də mərd kişi kimi) bir qızıdır. O, heç nədən və heç kəsdən qorxub çəkinmir, özü ilə onatılan tapança gəzdirir. Bu barədə dastanda deyilir:

“Bəli, Həcərin qardaşları getdi, qaldı köməksiz. İsgəndər kişi o qədər vuran-tutan adam deyildi. Cavanların bəziləri fikirləşdilər ki, Həcəri götürüb qaçsınlar. Bu məsələ qonşudan-qonşuya gəlib Həcərin qulağına çatdı. Həcər utanmağı yerə qoydu, atasına dedi:

– Kəndin içində özgə söz danışırılar. Birdən axmağın biri gəlib qolumdan tutar, yaxşı olmaz, get mənə silah al.

İsgəndər kişi maldan-puldan verdi, bir onatılan tapança aldı. Kənddə bunu eşidən cavanlar elə kiridilər ki, elə bil qurbağanın gölünə daş atdılar” (1,411).

Göründüyü kimi, çox məğrur olan qız həm də tədbirlidir, uzaqgörəndir.

Elçilərə Həcərin cavab verməsini Aşıq düzgün sayır. Hər iki tərəf bir-birini görməli və bəyənməlidir. Başqa bir şeirində Aşıq:

“İki könül bir-birini tutmasa,

Alan da yazıqdı, gələndə yazıq” (1,150)

misralarını hədə deməmişdir.

Əlbətdə ki:

“Yaxşı can yetişsə yaxşı canana,

Həmi gün xoş keçər, həm ay-il eylə” (1,169).

Ailə qurmaq kimi çox məsuliyyətli bir problemdə Aşıq Həcər xanıma tam müstəqillik verir. Bu işdə heç kəs yox, Həcər özü özünün vəkildir. O, şeirin birində “Öz özümə sultan mənəm, bəy mənəm” deyərək, elçilərə cavab verməkdə özünü haqlı sayır. Həcər bu işdə valideynə saymazlıq göstərməmişdir.

dir. Elçilərə cavab vermək üçün onlardan icazə almışdır. Onun dili ilə söylənmiş şeirdə oxuyuruq:

“Arif olan bu sözlərə inansın,

İzin verib ata-ana, deyirəm.

Anlamaz anlasın, qanmayan qansın,

At sürməsin bu meydana, - deyirəm” (1,428).

Həcər xanımı nə mənəb, nə var-dövlət aldadır. O, şöhrətpərəst deyildir. Həcərin İmirzə və Məhəmməd kimi gözəl gəncləri, Dünyamalı bəy kimi adlı-sanlı adamları, bir heybə qızıl gətirən “Gümüş vəznli” Ələsrəf bəyi, sərdara, sultana baş əyməyən Məşədi İseni, Molla Balını, Hacı Xıdır oğlu İsgəndəri bəyənməməsi guya Aşıqı təəccübləndirir. O, Həcər xanıma “Yüz igiddən birin bəyən, boyun əy” deyir və subay gəzməyin günah olduğunu ona xatırladır. Həcər xanım isə cavabında deyir:

“İşim yoxdu dövlət ilə, var ilə,

Əhdim var Xudayi-kirdigadar ilə,

Gül xar ilə uymaz, tərən sar ilə,

Qarğa qonmaz gülüstana, -deyirəm” (1,429).

Göründüyü kimi özünü gül, tərən hesab edən Həcər xanım sadaladığımız və sadalamadığımız elçiləri gül yanında xar, tərən yanında sar adlandırır, onları gülüstana yaraşmayan qarğa kimi göz önünə gətirir, lağa qoyub gülür.

Həcər xanımın ailə həyatının xoşbəxt olması üçün ümidini Allaha bağlayır. Özünün mənəviyyatca da çox gözəl olduğunu dərk eləyən qız, yaradandan umur ki, onu elə birisinə qismət eləsin ki, qədir-qiyətini, ən ləyaqətli olduğunu dərk eləsin.

“Əlac haqqa qaldı, insa fərrafa,

Yetirsin gövhəri kana, -deyirəm” (1,429).

Aşıq Ələsgər Həcər xanım taleyi ilə bağlı belə söhbətlər açarkən, şübhəsiz ki, özü ilə Səhnəbanının uğursuz məhəbbətini də xatırlayır. Səhnəbanının ixtiyarı özündə deyil, valideynlərdə, daha dəqiq desək, əmisi Pullu Məhərrəmdədir. Qızın etirazına məhəl qoyan yoxdur. O, etirazını da ucadan deyə bilmir, ancaq göz yaşları tökə-tökə xəlvətdə Məhərrəmə qarğamaqla kifayətlənməli olur; “dünyada ədalət, haqq-divan”ın olmadığından şikayətlənir.

Aşıqın yaratdığı Həcər xanım surəti isə belə deyildir. Ailə

taleyini özü həll etməli olur.

Həcər xanım məğrur, cəsəətli, qorxmaz, sözü açıq söyləyən və digər xüsusiyyətləri ilə yanaşı, həm də ağıllı və biliklidir.

Aşıq Ələsgərə göndərdiyi cavab şeirindəki

“Qəza insanatı tənabdan asar,
Leyli-nəhar - muşdu, cəhd eylər kəsər.
Əjdaha ayaqdan çəkər sərəsər,
Əlləşər, barmağı bala yetişməz” (1,425)

bəndi onun Yaxın Şərq ədəbiyyatını bilməsindən xəbər verir. Aşıq Ələsgər bu bəndi oğlu Bəşirə izah edəndə o deyir: “- Dədə, afərin bu qızın kamalına. Çox qiymətli sözdür” (1,426).

Həcər Xanımın ərə getmək istəməməsi iki səbəblə izah oluna bilər; onun bəyəndiyi bir oğlanın olmaması və ən əsası isə onun əhdi.

Gələn elçiləri bəyənməməsi, onları məyus qaytarması barədə deyilmişdir. Əslində, elçilərin bu uğursuzluqları elə onun əhdi ilə bağlıdır. Burada elçiləri bəyənməməsi yox, qızın ərə getmək istəməməsi üzərində dayanmaq lazım gəlir.

Dastanın əvvəlində gördük ki, Həcərin qardaşlarını həbs eləyib apardılar. Bu məyusluğun nəticəsində Həcər özünə söz vermişdir ki, qardaşları gələndən sonra ərə gedəcək, toy şənliyi olacaqdır. Onun diləyi tutulur. Qardaşları sağ-salamat qayıdır, bundan sonra Həcər ailə qurur.

Cəmi beş şeir (“Düşərmi”, “Hayıfsan”, “Yetişməz”, “Nə dedin”, “Deyirəm”) işlədilən bu dastan-rəvayət həcmcə o birlərdən böyükdür. Dastanın nəsr hissəsinin uzunluğu onun oxunmasına (dinlənilməsinə) mənfi təsir göstərmir. Hadisələr elə maraqlı, elə məntiqi ardıcılıqla qurulmuşdur ki, dinləyici ondan xüsusi zövq alır. Epizodlardakı hadisələrin sonunun nə ilə nəticələncəyi onu maraqlandırır.

Dastan-rəvayətdə iştirak eləyən surətlərin hamısı həyatda yaşamış olan adamlardır. Onların hərəkətlərini göstərən epizodlarda düzüb-qoşmalar da az deyildir. Amma bu bəzək-düzək elə ustalıqla oraya yaraşdırılıb ki, onların doğruluğuna inanırıq.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, Aşığın hər hansı bir şeirini müxtəlif ünvanlara aparıb, müəyyən bir hadisə ilə əlaqələndirib söyləyənlərə də rast gəlirik. Aşığın “Hayıfsan” rə-

difli şeiri də belələrindəndir. Bu qoşmaya məqbul saymadığımız “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”ndə də rast gəlmişdik. Aşığın şeyirdlərinin, eləcə də onun qardaşı oğlu Aşıq Nəcəfin israrla dediyinə görə, bu şeir “Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım” dastan-rəvayətindəndir.

“Aşıq Ələsgərlə Həcər xanım” dastanı ilk dəfə çox yığcam şəkildə mərhum professor Əliyar Qarabağlı tərəfindən yazıya alınmışdır (“Ədəbiyyat qəzetəsi, 1935, 11 iyun”). Hörmətli alim bu yazısını “Türk qadını folklorda” adlandırmışdır. O dastanlardan söhbət açarkən onlara “dastan” yox, “nağıl” deyir. Elə orada dastana “Həcər xanımın nağılı” adı verilmişdir.

Yeri gəlmişkən, onu da deyək ki, o zaman aşıqlarımız da dastanlara “nağıl” deyirdilər (“Tufarqanlı Abbasın nağılı”, “Qurbaninin nağılı”, “Valehin nağılı” və s.).

Burada Həcərin atasının adı İsgəndər deyil, Abdulla olduğu söylənilir. Dastanın haradan əldə edilməsi barədə yazılır:

“Bu nağıl Elmlər Akademiyası Azərbaycan şöbəsi Folklor seksiyasının son ekspedisiyası zamanında Aşıq Ələsgərin şeyirdi Aşıq Qiyas Novruz oğlunun dilindən deyilmiş və tərəfindən yazılmışdır” (15).

Orada nağıllanır ki, heç kəsi bəyənməyən Həcərin soracağını alan Ələsgər elə hesab eləyir ki, yəqin onun meyli aşığadır. Odur ki, atını minib Qızılvəngə gedir, Həcəri bağçada görür, sazını köynəkdən çıxardır “Düşərmi” qoşmasını oxuyur. Həcər ona bir cavab verməyir. Aşıq elə hesab eləyir ki, Həcərin könlü onadır. Atını minib Ağkilsəyə qayıdır və oğlu Bəşirə deyir ki, 600 manat pul toplasın, lazımdı.

Ələsgər gedəndən sonra Həcər atasına deyir ki, Ələsgər 60 yaşında, mən 18 yaşında. Onunla mənimki tutmaz.

Həcər “Yetişməz” rədifli şeirini cavab olaraq, yazıb göndərir. Həcər bilir ki, Ələsgər gələcəkdir. Onun yolunu gözləyir. Ələsgər gəlib yetişəndə Həcər ona:

“- Ata, xoş gəlibsən!” deyərək onu qarşılayır. Ələsgər isə “Atan o Abdulla kişidir”, - deyərək, sazını çıxarır və acıqlı-acıqlı ona “Nə dedin” rədifli şeiri ilə suallar verir. Burada şeir bitəndən sonra Həcər cavab verməyə başlayır.

Şeir tamam olan kimi nağıl da bitir.

Məqalənin müəllifi bu dastan-rəvayət barədə yazır:

“Aşıq Ələsgərin bu nağılını onun müasirlərinin nağıllarından ayıran əsas fərq buradakı hadisələrin real həyatdan götürülməsi, ictimai məzmununa malik olması və aşağı təbəqədən “qara camaat” içindən çıxan türk qadınlarının cəsarətli, açıqgöz, müdrik, hazırcavab, çox zaman kişilərdən üstün olduqlarını göstərməsidir”.

Burada Aşığın bəzi misralarının variantları da diqqəti cəlb edir. Aşığın:

Cismin sadağası, hüsnün zəkati,

Sail olan binəvaya düşərmi, - beytindəki ikinci misra “Mənim kimi binəvaya düşərmi” şəklində verilmişdir.

“Əjdaha ayaqdan çəkər sərasər

Əlləşər, barmağı bala yetişməz” beytindəki “əlləşər” sözünün əvəzinə “cəhd edər” getmişdir. Eləcə də Aşığın “Yüz iyiddən birin bəyən, boyun əy” misrası “Bir adamsan, bir adama boyun əy” şəklində getməsi dediyimizə misal ola bilər.

Həcərin dili ilə deyilmiş şeirin

“İnanma hədyana, lafi-məzafa,

Bu sevdaya düşən heç tapmaz şəfa.

Əlac haqqa qalıb, insaf sərrafa,

Yetirsin gövhəri kana, - deyirəm” (1,429)

bəndi unudulmuşdur.

Bu dastanı söyləyən Aşıq Qiyas Ggöyçənin Böyük Məzrə kəndindən idi. Bu sətirlərin müəllifi onun çalib-oxumasını dəfələrlə dinləmişdir. O, havaları sazda çox məharətlə ifa edirdi.

Bu dastan (nağıl) yarı-yarımqıç olsa da, Aşığın dastanlarının yazıya alınması tarixində ilk təşəbbüs kimi qiymətlidir.

Aşığın kitablarında “Dastan-rəvayətlər” bölməsində özünə yer tapan “Bəşirin Molla Rəhimi vurması” həyatda baş vermiş hadisədir. Odur ki, bunu “dastan” adlandırmaq düzgün deyildir. “Rəvayət” hesab etmək də olmaz. Çünki, burada nağıllanan hadisə danılmaz, təkzib edilməz həqiqətdir.

Aşığın xalası oğlu Molla Rəhim kənddəki tay-tuşu olan cavanlardan biri ilə dalaşmış, Rəhim onu öldürmüşdü. Buna görə Rəhimə 25 il Sibir sürgünü kəsmişdilər. O, 28 ildən sonra Ağkilsəyə qayıtmış, Aşığın oğlu Bəşir atdığı gülləyə təsadüfən rast gəlmiş

və dünyasını dəyişmişdi. Hadisənin qısa məzmunu belədir.

Hadisənin təfsilatı ilə söylənməsinə fikir verəndə, bəzi məsələlər adamı təəccübləndirir, hətta ona inanmaq belə istəmir.

Molla Rəhimin öldürülməsinin qabaqcadan xəbər verilməsi bu cəhətdən çox səciyyəvidir.

Molla Rəhim sağ-salamat qayıdan günü böyük şadyanalıq olur. Qohum-qonşu evlərinə gedəndən sonra Molla Rəhim onu əhatə edən, 28 ildə görmədiyi, boya-başa yetən cavanların kim olmasını Aşıq Ələsgərdən soruşur. Bəşirin adını eşidəndə, Molla Rəhim duruxub, astadan “hə”, - deyir. O günün səhəri Aşıq Ələsgər bu “hə”nin səbəbini Molla Rəhimdən soruşanda, o əvvəlcə demək istəmir. Aşıq məcbur edəndə, söyləyir:

“- Aşıq Ələsgər, mən Sibirə getdiyim vaxtdan iyirmi il keçmişdi. Oraya bir baxıcı gəldi. Dedilər ki, hər şeyi bilir. Mən də taleyimə baxdırdım. Fikrimdə tutdum ki, öz yerimə salamət gedib çıxacağammı? Baxıcı dedi: Qorxma, burada nə qədər çətinliyə düşsən də, ölüm yoxdu. Öz torpağına sağ-salamat gedəcəksən. Sənin əcəlin öz qohumlarından ya Həşim, ya da Bəşir adlı bir oğlanın əlindədi. Dünən sən Bəşiri mənə tanıdanda, həmin baxıcının sözü yadıma düşdü. Düzü, ona görə “hə” elədim” (1,433).

Yanıdakılar bu deyilənə o qədər əhəmiyyət verməsələr də, Aşıq Ələsgər inanır və Bəşir tufəngi əlinə alıb çölə çıxanda, ona ehtiyatlı olmağı tapşırırsa da, Molla Rəhim Bəşirin atdığı gülləyə tuş gəlir.

Burada bizi bir şey düşündürür: “Olacağa çarə yoxdur” şəklində tez-tez xalq arasında işlədilən sözlərin bir əsası varmı? “Alın yazısı” doğrudurmu?

Aşıq Ələsgər buna inanırmış. Ulu babalarımız da bunun doğruluğuna şübhə etmirmiş. Dədə Qorqud bu barədə demişdir: “Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz” (3,161).

70 ildə Marksizm nəzəriyyəsinin “cəfəngiyat” adlandırdığı belə möcüzələr hər zaman özünü büruzə vermişdir. Aşıq Ələsgərdə müşahidə edilən: yuxuda görmə, başqalarının fikrini bilmə, uzaqda baş verən hadisələri bəyan etmə kimi heyrətləndirici xüsusiyyətlərin olması adamda qəzavü-qədərə də inam yaradır.

Bu bədbəxt hadisə Aşığın həyatının ən acınacaqlı səhifələ-

rindən biridir. 28 ildən sonra xalası oğlunun sağ-salamat vətənə qayıdışı ilə həddindən artıq sevinən Aşığın bu sevinci, az keçməmiş, faciə ilə əvəz olunur. Faciəni törədən düşmən, yad adam deyil, onun öz oğludur. Bu münasibətlə Aşıq üç şeir söyləmiş, dərдинin böyüklüyünü dilə gətirmişdir. O, mərsiyə kimi səslənən bu qoşmaları sazın müşaiyəti ilə deyil, sazsız göz yaşları axıda-axıda demişdir.

Bu faciə müsəlmanların ən əziz bir bayramı olan Novruz günlərində baş vermişdir. Aşıq buna işarə edərək demişdir:

“Baxt yatanda, qohum-qardaş yad olu,
Məğrurluq eləyən namurad olu.
Bayram günü islam olan şad olu,
Mən qəmgin olmaqda kafər olmuşam” (1,436).

O biri bənddə ah-naləsini, dərдинin böyüklüyünü belə ifadə eləmişdir:

Ələsgərəm, düşdüm qəza qəhrinə,
Fələk tor bağladı ömrüm şəhrinə,
Eynim yaşı dönüb Ceyhun nəhrinə,
Ağlamaqdan zarü müztər olmuşam.

Aşıq “Döndü, nə döndü” rədifli şeirində “Çarx dolandı, baxtım tapdı tənəzzül”, “Şirincə dövlətin, şirincə malın axırı zəhrimara döndü, nə döndü”, - deyərək, can verməkdə olan Molla Rəhimin qulağı eşidə-eşidə fəryad qoparır. Üçüncü müsibətnaməsini (bunu belə adlandırmaq olar) isə xalası oğlu canını tapşırıandan sonra onun cənazəsi üzərində, mollanın oxuduğu quran tamam olan kimi söyləmişdir.

“Kəsildi” rədifli olan bu qoşmada Aşığın dərдинin böyüklüyü, heç kəsin hələ belə bir müsibət görmədiyini çox böyük bədii sənətkarlıqla dilə gətirilmişdir.

“Nagah badi-sərsər əsdi üzümə,
Ömür bostanımın tağı kəsildi.
Öz əlimdən xəta dəydi gözümə,
Bədəndən qolumun sağı kəsildi” (1,438).

Xalq arasında “Öz əlim vurub, öz gözümü çıxarıb” şəklində bir məsəl var. Bu məsələ müraciət eləyən Aşıq “Öz əlimdən xəta dəydi gözümə”, - deyərək Bəşiri “öz əli”, Molla Rəhimi isə “öz gözü” kimi mənalandırmışdır.

Aşığın dərди çəkiləsi dərди deyil:
Qəza tutdu, qədər mən budadı,
Ağlatdı dostları, güldürdü yadı.
Zəhrimara döndü ağzımın dadı,
Əlimdə şərbətim ağı kəsildi.

Burada da Aşığın qəzavü-qədərə inamı ifadə edilmişdir. O biri bənddə “Çox qaçdım qəzadan, olmadı çara” deməsi də bunu təsdiq eləyir.

Aşıq belə bir hadisə səbəbi ilə xalası oğlu Molla Rəhimin dünyadan getməsindən o qədər qəmlənir ki, sanki bundan sonra onun üzü bir daha gülməyəcəkdi:

Ələsgər, işlərin müşğüldü, müşğül,
Dərдинi deməyə yoxdu əhli-dil.
Döy başına, fəğan eylə müttəsil,
Daha deyib-gülmək çağı kəsildi.

Həyatda baş vermiş olan bu faciəli hadisə böyük ustalıqla yazılmış bədii əsər təsiri bağışlayır. Bu baxımdan Aşıq Ələsgər və Molla Rəhim bədii surət kimi də diqqətimizi cəlb edirlər.

Burada da Aşığın bir sıra xüsusiyyətlərinin şahidi oluruq. O, uzaqgörənliyi, səbr və təkmini ilə ətrafdakılardan seçilir.

Molla Rəhim Sibirə göndəriləndən sonra uzun müddət ondan xəbər öyrənə bilməyən qohumları 25 il tamam olandan sonra onun sağlığından ümidlərini üzürlər. Aşıq Ələsgər deyirdi: “Molla Rəhim sağdı. Onun polad kimi sağlam bədəni var, Sibirin əzab-əziyyətlərinə davam gətirər. Atalar deyib: “Öydə birim ölünce, çöldə beşim ölsün”. “Öldü” xəbəri çıxanların çoxu gəlib. Allaha pənah!” (1,431).

Uşaqılıq illərindən ailədə ümid yaradan Rəhimi oxutmuşdular. Quranı çıxandan sonra da mütailə yolu ilə o, zəngin bilik qazanmışdı. Qazı ona ölü götürməyə də icazə vermişdi.

Molla Rəhimin hərəkətləri, xüsusən onun ölüm yatağında olduğu zaman qardaşı İsmayıl və oğlu Mikayıl elədiyini vəsiyyəti onun nə qədər alicənab olmasından xəbər verir:

“Qiyamətin günü yanına üzüqara gələsiniz, əgər mənim qanımı Bəşirlə dava eləsəniz! Mən qanıma Bəşirə hala eləyirəm. Bəşiri tapın gətirin, gözümün qabağında barışın!

Dedilər ki, Bəşir hökumətin qorxusundan atını minib, Kəl-

bəcər tərəfə aşıb.

Molla Rəhim dedi:

– Aşıq Ələsgərin əlindən öpün, onunla barışın!

İsmayıl da, Mikayıl da Aşıq Ələsgərin əlindən öpdü” (1,435).

Göründüyü kimi, Molla Rəhim istəmir ki, özünün ölüm səbəbi ilə mehriban qohumluq əlaqəsi pozulsun. Məhz bu səbəbdən qanını Bəşirə hala eləyir. Həm də ona görə halal eləyir ki, Bəşir gülləni onu öldürmək üçün atmamışdı. Bu güllə Bəşirin əli ilə atılan qəzavü-qəder gülləsi idi.

Aşığın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı mövcud olan dastan-rəvayətin hər biri müəyyən xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. “Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı” da bir sıra məziyyətləri ilə oxucuların (dinləyicilərin) marağına səbəb olan, qəhrəmanın, eləcə də Aşığın özünün bəzi keyfiyyətlərini nümayiş elətdirən qiymətli bir sənət əsəri təsiri bağışlayır.

Aşıq Ələsgərin müasiri, Goranboy rayonunun Qarasuçu kəndində yaşamış olan Dəli Alı xalq arasında qorxmaz, yenilməz, çara baş əyməyən, hətta onun qoşununa qan udduran bir iyid kimi şöhət tapmış əsil el qəhrəmanıdır. Lakin ona həsr edilmiş bu dastan-rəvayəti qəhrəmanlıq dastanı adlandırmaq olmaz. Qəhrəmanlıq dastanlarında əsərin qəhrəmanının döyüş səhnələri əsas yer tutur. Burada isə belə səhnələr göstərilir. Dəli Alının barəsində xalq arasında yayılan söz-söhbəti eşidən, sonra isə onun özünü görüb bir sıra keyfiyyətlərinin şahidi olan Aşıq onu coşğun bir ilhamla tərifləmişdir. Bu mənada bu dastan-rəvayəti “Dəli Alının, onun silah yoldaşlarının və dostlarının tərifi” adlandırmaq da olar. Amma indiki adı (Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı) daha münasibdir. Çünki burada biz Dəli Alı ilə tanış olduğumuz kimi, Aşıq Ələsgərin də mənəvi ələminin bir çox cəhətləri ilə tanış oluruq.

Dəli Alı həqiqi mənada dəli (ağlını itirmiş) deyildir. Aşıq Ələsgər dediyi kimi, “İyidliyin səbəbinə ona deyirlər Dəli Alı”. Buradan da çox aydın görürük ki, o, Koroğlunun dəlilləri qəbiləsindəndir.

Dəli Alı, hər şeydən əvvəl, dövrünün ədalətsiz qayda-qanunlarına qarşı mübarizə aparan bir vətəndaş kimi diqqətimizi çəkir. Mövcud olan haqsızlıqlarla heç cür barışmayan Alı çar

çinovnikləri tərəfindən təqib olunur, onu tutub zindana salmaq istəyirlər. Alı silah götürüb dağlara çəkilir. Az keçməmiş onun dəstəsi böyüyür. Alının başçılıq etdiyi bu silahlı dəstə dəfələrlə çarın odusunu məğlub edir. Aşıq Ələsgərin dediyi kimi, “Nərə çəkib, təpinəndə saldata, sel kimi axıdır qanı Dəli Alı”. Şeirdə “Saldət” sözünün işlənməsi dəqiq şəkildə sübut eləyir ki, Dəli Alını və onun dəstəsini məhv etmək üçün onların üzərinə yeridilən rus çarının ordusu imiş. Deməli, bu ordu da döyüş zamanı Dəli Alının dəstəsini məğlub edə bilmirmiş. Aşıq gördüklərini deyil, bu barədə eşitdiklərini nəzmə çəkmişdir.

Dəli Alı qaçaq deyil. O, gözdən uzaq olmaq üçün böyük bir dəstə ilə dağlara çəkilmiş bir mülkəddardır. Dövlətin təqibinə məruz qalan qohumlarını da kənddən uzaqlaşdıraraq, öz yanına aparmışdır. Onun sürü ilə qoyunu, naxırla malı, ilxı ilə atı vardır. Aşıq onun hörükdə saxlanan qırx atını görmüşdür. O, qorxub-çəkinmədən bacısı oğlu Zeynalabdına böyük təntənə ilə toy eləyir və toy şənliyini yola salmaq üçün başqa aşığı yox, Aşıq Ələsgəri dəvət eləyir. Qəribədir ki, on beş gündən artıq davam edən toy şənliyinə gələn qonaqlar arasında çar çinovnikləri də var. Odur ki, Dəli Alını qaçaq adlandırmaq olmaz. Məşədi Yolçu demişkən: “Qaçığın bir atı olar, bir tufəngi, bir qatar da patronu, bax mənəm kimi. Qaçaq bir gün bu dağda səs verər, sabah o dağda” (1,452).

Bəylərin, xanların saraylarda keçirdiyi toy məclislərindən daha şərəfətli toy eləyən Dəli Alı heç kəsdən çəkinməsə də, yenə ehtiyatı da əldən qoymur. Aşığın sözləri ilə desək: “Sayqısız iyidi düşman aldadar”. Dəli Alının sayqılı olmasının şahidi Aşıq Ələsgər bunu “Kimi” müxəmməsində belə ifadə eləmişdir.

“Fürsəti düşmana verməz,

Əldən qoymaz ehtiyatın.

Kəpzdə ovun gözləyir,

Alvızın tərlandı kimi” (1,452).

Kəpəz dağının ətəklərində Dəli Alının gözətçi qoymasını Aşıq təqdir edir, onu ən yaxşı xüsusiyyətlərindən biri kimi çox yüksək qiymətləndirir. Atalarımız da “Ehtiyat iyidin yaraşığdır” sözlərini elə-belə deməmişlər.

Çar çinovniklərinə, onlara havadar olan feodallara qarşı barışmaz mübarizə aparan, yeri gələndə, silaha əl atıb, “sel kimi”

qan axıdan Dəli Alı həm də çox mərhəmətlidir, yoxsuların qayğısına qalandır, əlillərə əl tutandır. Bu gözəl, nəcib insani keyfiyyətinə görə Aşıq onu Hatəmə bənzədir.

Belə əlil-zəlillərin dərdinə şərikin, qayğı göstərən el qəhrəmanı kəndlərdə onlara köməklik göstərə bilmək imkanı olmadığına görə, bir çoxunu dağda məskən saldığı yerə aparmışdır. Bu vəziyyəti öz gözləri ilə görən Aşıq "Deyin" rədifli müxəmməsində Dəli Alının bu xüsusiyyətini də qeyd etməyi vacib bilmişdir:

"Saxlayır aşpazxanada
Neçə zəlili, müztəri,
Hatəm kimi bir qapısı
Açılıb ehsana, - deyin!" (1,459).

Dastan-rəvayətdə adları çəkilməsə də, Aşıq Ələsgər Dəli Alının nəslən iyid olduklarını da qeyd eləmişdir. Həqiqətən də, ata-babalardakı bir çox xüsusiyyətlərin onların törəmələrində tez-tez biruzə verməsi danılmazdır. Aşığa yəqindir ki, Dəli Alı kimi bir oğulun meydana çıxması təsadüfi hal deyildir.

Ata-baba iyidlər
Bəyənmişəm əsli-zatın
Doğuluğun səbəbinə
Mövlam veribdi baratın (1,452).

Görünür, Dəli Alının dedə babalardan kiminsə Dəli Alı kimi bir qəhrəmanın olması haqqında Aşıq eşidibmiş. Dəli Alının oğlu Məmməd Məhərrəmovun 1941-45-ci il müharibəsi zamanı "Sovet İttifaqı Qəhrəmanı" kimi ən yüksək, şərəfli ad qazanması Aşığın bu nəsil haqqında dediyi sözləri, verdiyi hökmü bir daha təsdiq elədi.

Dəli Alıya üç şeir (bir qoşma, iki müxəmməs) həsr eləyən Aşıq bu təriflərdə Dəli Alının silah yoldaşlarını, onun dostlarını qeyd etməyi də unutmur. Onların da tərifləyiq cəhətləri vardır. Dəli Alının qardaşı Aslan haqqında deyilir:

"İyidlikdə yox əvəzi,
"Afərin" dedim Aslana.
Dağıstan formu geyinib,
Təmkinini Qızılbaşyana,
Süzən tüfəng cingildəyir
Patronu səyrişir qana,

Koroğlu tək nəre çəkir
Coşub girəndə meydana,
Tüf dağıdır ordu pozur,
Qüdrətin aslanı kimi" (1,452).

Cəfər ağa adlı birisi haqqında deyilir:

"Cəfər ağa bir iyiddi,
Girəndə meydan içinə.
Yalavıyır şimşək kimi,
Bələnir al qan içinə.
Zərrəcə gəlməz eyninə
Düşsə yüz düşman içinə" (1,453).

Aşıq bəzən təriflədiyi iyidləri tarixi-əfsanəvi şəxsiyyətlərlə müqayisə edir və onlara bənzədir.

"Qızılhacılı Allahverdi,
Maliki-Əjdər kimidi.
Min yaşasın İsmayılı,
Nərəsi Heydər kimidi" (1,453).

Məşədi Məhəmmədi "Nər oğlu nər"ə bənzədən, Orucu "bə-yən"ən, Qəfərə məhəbbətini ifadə edən Aşıq, İsgəndər haqqında söhbət açarkən onu başqalarından fərqləndirən gözəl bir xüsusiyyəti, ibadət əhli olmasını, dindarlığını xüsusi olaraq göstərir:

"O kişilik, o səltənət
Halal olsun İsgəndərə,
Unudub dünya cifəsin,
Tabe olub peyğəmbərə,
İbadəti var məscidin
Qareyi-Quranı kimi" (1,453).

Başqa birisi barədə deyilir:

"Balçılı Kalvayı Əli,
Cavan bir oğlan kimidi.
Şəriətdən mətləb qanır,
Təriqətdə xan kimidi.
Həqiqətdən kəlmə kəsir
Ləli-Bədəxşan kimidi.
Hüsndə Yusifi-Sanı,
Kamalda Loğman kimidi.

Padişah vəzir götürər
Addasa İrana, - deyin!" (1,459).

Göründüyü kimi, tərif olunanların hər birinin müəyyən bir xüsusiyyəti dinləyiciyə daha qabarıq şəkildə təqdim olunur. Dəli Alının dəstəsində olanlar, onun dostları təsadüfi adamlar deyil, onların hamısı tərifəlayiq adamlardır. Əliaçıq, mərdanə olan Bala Məşədi həm də köhlən atını minəndə hamıdan yaraşlı görünür. Aşıq onun atını Firdovsinin qəhrəmanlarından olan Rüstəmin Rəxşinə bənzədir.

Aşıq Ələsgər Dəli Alı kimi bir iyidin Azərbaycanda olması ilə fəxr eləyir. O istəyir ki, Dəli Alıya, onun yoldaşlarına dediyi tərif hər tərəfə yayılsın. Qoy dünya bilsin ki, bizim belə iyid, mərdanə, səxavətli oğlanlarımız var. Odur ki, şeyirdlərinə üzünü tutaraq onlara tapşırır:

"Dəli Alının vəsfini,
Yazmışam dastana, - deyin!
Afərin, şeyirdlərim,
Gedəndə hər yana, - deyin!
Eşidib Göyçə mahalı,
Küllü İrəvana deyin,
Addayın Şahtaxtından
Təbrizə, Tehrana deyin!
Üz tutun Alosmana,
Qarsa, Qağızmana deyin!
Təmkini, hər büsatı,
Bənzər Pənah xana, - deyin!
Qorxmayın, utanmayın,
Mərd durun, mərdana deyin!
Kor olsun düşmanları,
Qalsın yana-yana, - deyin!" (1,457).

Dəli Alının haralı olduğunu bilmək, onunla görüşmək istəyənlərə şeirin o biri bəndlərinin birində onun ünvanını göstərməyi də şeyirdlərinə vəsiyyətdir:

Soruşsalar "Əcəm oğlu,
Ər hansı məmləkətdədi?
"Emin allah, paşa əfəndim,
Get Gəncəbasana", - deyin!

Dastan-rəvayətdən Aşığın özü haqqında da bir çox məlumatlar əldə edə bilirik. Əvvəlcə, o, hazır cavab bir şair kimi hamını heyran edir.

O, çətinə düşəndə, hətta ölümlə təhdid ediləndə də öz təmkinini itirmir, qarıxmır, demək istədiyi fikirləri şeir şəklində bir mirvari kimi ipə-sapa düzür. Bu cəhətdən Məşədi Yolçugilin onu sınağa çəkdiyi səhnə maraqlıdır.

15 gün toy şənliyi keçirən Aşıq yola düşəndən az sonra toya gecikmiş olan Məşədi Yolçugil gəlir. Toy aşığının kim olduğunu biləndə, gecikdiyinə görə bir qədər heyifslənir. Sonra Dəli Alıdan soruşur:

"- Bəs, özündən bir söz, təzə tərif-zad demədi?"

- Öz sözündən də çox oxudu, amma bu toya bir söz demədi:.

- Bəlkə o heç Aşıq Ələsgər deyilməmiş, səni aldadıb?"

- Aşıq Ələsgər olmağına Aşıq Ələsgər idi, toydan əvvəl, tanışlıq verməmiş mən sınamışam.

- Əgər Aşıq Ələsgər olsaydı, bu toya tərif deməmiş olmazdı. Gərək nə cür olsa, mən də onu sınaqdan keçirəm. Əgər o sübut elədi ki, Aşıq Ələsgərdi, baxtı kəsdi, yox, sübut eləyə bilmədi, gərək məndən inciməyəsən. Onda onun toyunu da mən özüm eləyəcəm.

Dəli Alı bir az fikirləşdi, dedi:

- A Məşədi, yox, hər kim olursa olsun, hamı bilir ki, o bizim toydan gedir. Bu bizə əysiklik gətirər. Amma elə-belə yoxlamaq istəyirsənsə, o, sənin işindir" (1,447).

Bundan sonra Məşədi Yolçugil kəsə yolla gəlib, Aşıq Ələsgərgilin qabağını kəsirlər. Onları qısnayıb, hədələyib pullarının bir hissəsini aldıqdan sonra Aşıq Ələsgərin mindiyi atı da almaq istəyirlər. Atı vermək istəməyən Aşıq Ələsgər ölümlə hədələnəndə tanışlıq verməyə məcbur olur. Bu zaman Məşədi Yolçu deyir:

"- Əgər sən Aşıq Ələsgərsənsə, Dəli Alının toyunun necə keçdiyini gərək bizə sözlə deyəsən:

Aşıq Ələsgərə belə bir fürsət lazım idi" (1,449).

O, sazı köynəyindən çıxarır və Dəli Alının tərifini başlayır.

Birinci bənddən sonra Məşədi Yolçunun suallarına dərhal sözlə cavab verir və Aşıq Ələsgər olduğunu onlara sübut eləyir. O, yüz otuz misralıq (13 bənd) şeiri bədahətən yaratdıqdan

sonra, tərifi qurtarmadığını onlara bəyan edəndə, Məşədi Yolçu deyir:

“- Yəni deyiləsi sözün yenə qalıb?

– Burada nə dedim ki?! Siz sual verdiniz, mən də cavab verdim. Tərifi evdə deyəcəm” (1,455).

Bu zaman saz-söz vurğunu olan Məşədi Yolçu Aşıq Ələsgərin evdə deyəcəyi tərifi yazıb gətirmək üçün iki nəfər silahlı adamı onlarla yola salır və Aşıq Ələsgərə deyir:

“- Aşıq Ələsgər, yolda oğruya, əyriyə rast ola bilərsiniz, deyirəm uşaqların ikisi sizlə getsin.

– Siz bilərsiniz” (1,455).

Aşıq Ələsgərgil gəlib Ağkilsəyə çatanda hamı onların sağ-salamat gəlməyinə çox şad olur, Aşığın şeyirdləri də toplaşır böyük bir şənlik məclisi qurulur, Aşıq Ələsgər şeyirdlərinə üzünü tutaraq, yuxarıda adını çəkdiyimiz “Deyin” rədifli 14 bəndlik (146 misralıq) şeiri bədahətən deməyə başlayır, hamı aludəliklə qulaq asır, Məşədi Yolçunun göndərdiyi adamlar da yazıb götürürlər.

Şeirin quruluşuna fikir verəndə görürük ki, birinci bənd on yox, on altı misradır. Birinci bənd tamam olandan sonra onun şeyirdi Aşıq Qurban deyir:

“- Ay Dədə, bu nə təhər söz oldu? Muxəmməs səkkizdən, ondan olar, sənin bu bəndin düz on altı yarpaq oldu.

– Oğul, mən də bildim, artıq oldu. Düzü ki, söz sinəmə dalbadal gəldi, mən də arasını kəsmək istəmədim. İndən belə bəndləri dedikcə yarpaqlarını sayaram.

Aşıq Ələsgərin belə deməyinə də güldülər. Aşıq Ələsgər aldı o biri bəndini” (1,457).

Bu deyilənlərdən də aydın olur ki, Aşıq Ələsgər nə qədər hazırcavab, bədahətən şeir yaradan, böyük bir ilham sahibi imiş. Burada deyilənlərlə Aşığın şeyirdlərinin bizə söylədikləri bir-birini təsdiq eləyir. Şeyirdləri də onun bədahətən, sazın müşayiəti ilə şeir yaratdığını, elə birbaşa sazla oxuduğunu deyirdilər. Şeyirdlərinin, xüsusən oğlu Aşıq Talıbın hafizəsinə minnətdarıq ki, yazı-pozu bilməyən Aşığın bədahətən söylədiyi şeirlərin böyük bir hissəsini bircə hərf belə tanımayan oğlu hafizəsinə “yazmış” və gəlib bizə çatmasına səbəb olmuşdur.

Dastan-rəvayətdən görünür ki, Aşıq ölümə üz bəüz dayananda da, yalan danışmaq istəmir, qorxmur, sözün düzünü deyir və şeyirdlərini də qorxmamağa, təmkinli olmağa çağırır.

Məşədi Yolçugil aşıqların qabağını kəsdiyi səhnədə deyilir: “Yuxarı baxdılar ki, qayadan tufənglər ilan kimi boğazlarını uzadıblar. Bunları belə görəndə qorxdular. Bilmədilər ki, nə eləsinlər. Aşıq Ələsgər astadan Nəcəflə Əsədə dedi:

– A bala, keçib, qorxmayın, gəlin. Nə olacaq, olacaq! Həmişə ehtiyatlı olun ki, qəza sizi tapmasın. Elə ki, tapdı, daha qorxmağın faydası yoxdur. Gərək mərdana durasan” (1,448).

Aşığı görənlərin, onun qohumlarının və şeyirdlərinin, xüsusən Aşıq Ağayarın söyləməsinə görə (bu bərdə bizdə lent yazısı var), Aşıq Ələsgər tamahkar deyilmiş. Şeyirdləri “aşiq” adı alandan sonra toylarda qazandıqları pullar, usta-şeyird arasında bərabər bölünürmüş. Aşığın toxgözlülüyünün ifadəsinə bu dastan-rəvayətdə də rast gəlirik.

Aşıqlar Dəli Alının keçirdiyi toydan evə qayıdandan sonra qazandıqları pulu bölməli olurlar.

“Aşıq Nəcəf Dəli Alının sifət verdiyi pulu Aşıq Ələsgərin yanına qoydu, o biri pulları saymağa başladı. Sayıb qurtarandan sonra Aşıq Ələsgər yanındakı pulu da Nəcəfə uzatdı.

Aşıq Nəcəf dedi:

– Qoy o pul dursun.

– Niyə dursun?

– Onu Dəli Alı ayrıca Bəşirə toy xərcliyi veribdir.

– Dəli olma. Qat oraya. Payıma düşən pul 4-5 toy yola salar.

– O pulu Dəli Alı tək cə sənə verib.

Aşıq Ələsgər gördü ki, cəhl uzun çəkəcək, kisənin ağzını açdı, dalından qaldırdı, dedi:

– Siz aşıq olandan bəri, sizdən artıq bir qəpik pul götürmüşəm?

İkisi də dedi:

– Yox.

– Oradakı üç yüz manatdan yüz manatı öz payıma düşür. Ömrümün çoxu gedib, azı qalıb. Siz də razı olmayın ki, iki yüz manatdan ötrü mənim adıma ləkə gəlsin!

Gördülər ki, çox qiymətli sözdür, heç biri dillənmədi. Aşıq

Ələsgər o pulu da qatdı, üç yerə böldü” (1,462).

Aşıq haqqında söylənilən xatirələrdən öyrənirik ki, Dədə Qorqud kimi Aşıq Ələsgərin də alqışı və qarğıışı tutulmuş.

Dastan-rəvayətdə də onun bu qeyri-adi xüsusiyyəti özünün ifadəsini tapmışdır.

“Aşıq Ələsgər bir Dəli Alıya baxdı, bir yoldaşlarına baxdı, gördü ki, bir-birindən say-seçmə oğlanlardır. Bunların axır günlərini fikirləşdi ki, görəsən, necə olacaqlar, hansı vuruşmada başlarına nə iş gələcək? Elə olaydı ki, arxayınlıq olaydı, sazla, sözlə belə məclislər keçirə idilər. Aşıq Ələsgər aldı, görək bu dəfə Dəli Alıya, onun yoldaşlarına nə arzuladı:

Məclislərdə duran canlar sağ olsun!

Həmişə məclisdə bu damaq olsun!

Sərdar bağışlasın, üzün ağ olsun!

Sən sürəsən bu dövrani, Dəli Alı!” (1,443)

İş elə gətirdi ki, 1913-cü ildə Romanovların taxta çıxmasının 300 illiyi münasibətilə böyük bir əfv fərmanı verildi. Bu fərmana əsasən Dəli Alı da, onun dəstəsində olan digər qaçaqlar da bağışlandılar.

Adam çaş-baş qalır, bilmir ki, onların bağışlanmasına Aşıq Ələsgərin xeyir-duasının nə dərəcədə təsiri olmuşdur?

Bu dastan-rəvayət kamil bir yazıçının qələminin məhsulu olan bədii əsər kimidir. Real həyat hadisələri əsasında təbii qaydada yaranmış bu dastan-rəvayətə sonradan yamaq vurmağa ehtiyac yoxdur.

Təəssüf ki, belə bir lazımsız işin icrasına təşəbbüs göstərənlər var. Bu cəhətdən Əli Qurban Dastançının yazıb, 2003-cü ildə “İsmayıl” Nəşriyyat-Poliqrafiya Müəssisəsində çap etdirdiyi “Dəli Alı dastanı” kitabı diqqətimizi cəlb edir.

Müəllif yuxarıda bəhs etdiyimiz “Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı” dastan-rəvayətinə bəzi əlavələr və “düzəlişlər” etməyə çalışır. Kitabın “ön sözü”ndə o yazır:

“: Bacısı oğlu Zeynalabdına elədiyi toyun tarixini Aşıq Ələsgər dəqiq demişdir:

Min iki yüz doxsan dördü

Ələsgər tapdı əsəri:

Bu, miladi ilə 1875-ci ildir” (4,3).

Əli Qurbanlının bu fikrinə münasibətimizi bildirməmiş onun özü barəsində bir neçə söz demək lazım gəlir.

Əli mənimlə bir kəndin sakini və ən yaxın qohumuq. O, bacımın uşaqlarının atasıdır. Ömrümüzün böyük bir qismini bir yerdə, həm də mehriban qohumluq və dostluq münasibətində yaşamışıq. 50-ci illərdən 1988-ci ilə qədər Kəlbəcərdə yaşasa da, sıx əlaqəmiz və tez-tez get-gəlimiz olub.

Əli şair idi. Onun aşıq şeiri şəklində yazdığı qoşmaları, gəraylıları, təcnisləri diqqəti cəlb edirdi. Son zamanlar dastan yaratmağa xüsusi həvəs göstərmiş və bir neçə kitab çap elətdirmişdi. Təəssüf ki, “Dəli Alı dastanı” onun axırıncı kitabı oldu, kitab işıq üzünə görəndən az sonra, 2004-cü ildə dünyasını dəyişdi.

Əli hər dəfə yeni şeir yazanda, eləcə də dastan çap elətdirəndə bundan xəbər olurdum, müzakirə edirdik. Onun yazılarında ki müsbət xüsusiyyətləri göstərdiyim kimi, iradlarımı da bildirirdim. Bəzən mətbuatda da çıxış edirdim. Amma tale “Dəli Alı dastanı”nı onunla birlikdə müzakirə etməyə imkan vermədi.

Mən Aşıq Ələsgərin nəvəsi olmaqla yanaşı, həm də onun tədqiqatçısıyam. Başqalarının Aşıqla bağlı olan hər bir yazısı ilə tanış olmaq və ona öz münasibətimi bildirmək mənim elmi-mənəvi borcumdur.

“Dəli Alı dastanı”nda Aşıq Ələsgərlə əlaqəli bir sıra məsələlərə toxunulmuşdur. Bunların bəziləri barədə mübahisə açmaq və onlara aydınlıq gətirmək lazım gəlir. Bunlardan biri Dəli Alının bacısı oğlu Zeynalabdının toyunun tarixi məsələsidir ki, bir az əvvəl qeyd olunmuşdu. Əli Aşıq Ələsgərin toy münasibətilə dediyi tərifdəki misralara əsasən toyun 1875-ci ildə keçirildiyini israrla yazır.

Əlbəttə, Əlinin bu fikri ilə razılaşmaq olmaz. Görünür, bir çoxları kimi, Əli müəllim də Aşığın bu misrasındakı bir sözün incəliyinə fikir verməmişdir. Hələ bundan xeyli əvvəl 18 fevral, 1993-cü il tarixli “Yeni fikir” qəzetində dərc elətdirdiyimiz “Aşıq Ələsgərin tədqiqatı haqqında” məqaləsinin müəllifi Teymur Miralaya açıq məktub” adlı yazımızda bu məsələyə aydınlıq gətirmişdik. Orada, daha sonra “Haqq aşığı Ələsgər” (“Maarif” nəşriyyatı, 1999) kitabının 29-cu səhifəsində göstərmişik ki, 1294 (1875) Zeynalabdının toyunun tarixi deyil. Bu il

Aşıq Ələsgərə haqq tərəfindən bəxş olunan qeyri-adi fitri bir qabiliyyətin (haqq vergisinin) tarixidir. Əgər toyun tarixi olsaydı, “Ələsgər tapdı əsəri” yox, “Ələsgər yazdı”, “Ələsgər düzdü”, “Ələgər qoşdu” və s. işlədərdi. “Əsər” sözü isə bədii əsər demək deyildir. “Əsər tapmaq” xalq arasında “havalanmaq”, insanda hamını heyretə salan bir keyfiyyətin (ürəkdən keçənləri bilmək, başqa yerlərdə törənmiş hadisələrdən, gələcəkdən xəbər vermək və s.) üzə çıxması mənalarında işlənir.

Odur ki, Teymur Miralay kimi, Əli müəllimin də bu “düzeliş”inə bəraət qazandırmaq olmaz.

Kitabın adı “Dəli Alı dastanı” olsa da, bəzən mətləbə dəxli olmayan əhvalatlar uydurulmuş, Aşığın dilindən şeirlər də düzəldilmişdir.

Oxuculara bəllidir ki, “Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı” dastan-rəvayəti hələ Aşığın sağlığında ikən aşıqlarımızın repertuarında geniş yer tutmuş, 1963-cü ildən “Aşıq Ələsgər” kitablarında sabitləşmişdir.

Əli müəllim isə dastanda işlədilmiş olan “Deyin” və “Kimi” müxəmməslərini təhrif edə-edə şeirlərlə bağlı əhvalatlara bəzi əlavələr calaya-calaya yeni “Dəli Alı” dastanı yaratmaq istəmişdir. Bu dastanında (əgər şərti olaraq “dastan” adlandırsaq) göstərilir ki, Dəli Alı Kərbəla ziyarətindən gələndə Aşıq Ələsgər, Məşədi İsə, Səməd ağa, Hacı Qulu, Məşədi Qasım, Aşıq Nəcəf, Aşıq Qurban Göyçədən onun ziyarətinə gedirlər.

Əlbəttə, bu inandırıcı deyil. Əgər Dəli Alı adları çəkilən bu adamlarda eyni və ya yaxın kəndli olsaydı, bu təbii idi. Amma Aşıq Ələsgər, Məşədi İsə və Səməd ağa kimi tanınmış şəxslərin Göyçədən Qarasuçuya Dəli Alını ziyarətə getmələri çox şit görünür.

Əli Qurbanını “dastan”ında göstərilir ki, Ələsgərgil Qaramusalıya toya gedirlər. Bu toy Aşığın “Deyin” müxəmməsində Molla Qasımla Bayramxana Allahdan oğul payı diləməsi nəticəsində dünyaya gələn həmin uşaqların kiçik toyudur. Toy şənliyi zamanı Aşıq Nəcəflə Aşıq Qurban oxumağa başlayırlar.

Guya Aşıq Qurban deyir ki, “Deyin” müxəmməsi Hacı Əliş ağanın xahişi ilə söylənmişdir. Aşıq Qurban burada “Deyin” müxəmməsini izah eləyə-eləyə Nəcəflə birlikdə oxumağa baş-

layırlar. Şeirin 14 bəndini də beləcə sazla oxuyurlar. Söz tamam olandan sonra Göyçədən Dəli Alını ziyarətə, oradan da sünnət toyuna gedib məclisdə iştirak edən adamlardan Hacı Qulu deyir: “- Görəsən, ay Barilahi, o Xəşbulax məclisində bir Hacı Qulunun bir Məşədisə də oluf, olmuyuf?” (4,49).

Aşıq Ələsgər Hacı Qulunun bu dediyinə gülür. Sonra Daşkəndli Məşədi Qasım deyir:

“- Ataların goruna qurban olum! - Çırax divinə işıx salmaz” (4,49).

Bunların dediklərindən Aşığa aydın olur ki, Hacı Qulu da, Məşədi Qasım da tərif istəyirlər. Odur ki, bir neçə il əvvəl Xəşbulaqda söylədiyi “Deyin” rədifli müxəmməsə bu məclisdə belə bir bənd əlavə eləyir:

“Hacı Qulu Hasan oğlu,
Erkək sürünü çəkdi,
Kavafçılar yüz-yüz şişə
Ağət kavavını çəkdi.
Yeyən barmağını sordu,
Dedi: dadı nə göyçəkdi!...
Məşədisənin qəfləsi
Yetişdi yükünü tökdü.
Busat təzdənnən başdadı,
Çatdı asimana, - deyin!” (4,51).

Bir daha oxuculara xatırladaq ki, əhvalatın özü kimi, bu bənd də Əli Qurbanın qələminin məhsuludur. Lap tutaq ki, bənd Ələsgərindir. Kim inanar ki, Ələsgər kimi böyük bir sənətkar əvvəlcədən dediyi bir şeirə tərif istəyənlərin tələbi ilə əlavələr eləsin??

“Dastanda” göstərilir ki, Aşıq bu bəndi əlavə edəndən sonra Məşədi Qasıma 7 bəndlik “Məşədi Qasım” rədifli bir gəraylı, Hacı Quluya da 3 bəndlik bir qoşma həsr edib, onları tərifləyir. Bu təriflərlə Aşığın ürəyi soyumur. Orada yenə yazılır:

“Təşginlik verdi özünə: üzüm özünü, ay Ələsgər! Allah qoy-sa, fürsət düşər, məqam gələr, sazı sıyrarsan köynəkdən, ağır məclislərin birində verərsən bu qızılquşların tərifini” (4,53).

“Dəli Alı dastanı”nın indiyə qədər söhbət açılan hissəsində Aşığın “Deyin” müxəmməsinin 14 bəndini Aşıq Nəcəf və

Aşıq Qurbanın ifasında, Əli Qurbanın yaratdığı bir bəndini isə Aşıq Ələsgərin ifasında gördük. Bundan sonra növbə dəyişilmiş, Aşığın “Kimi” rədifli müxəmməsini hadisələrin təfsilatı ilə Cahangir söyləməyə başlamışdır.

Göstərilir ki, on üç yaşlı Cahangir Dəli Alının oğludur. Saz çalıb-oxumağı yaxşı bacarır. Zeynalabdinin toyunda Ələsgərin dediyi şeirləri əhvalatla birlikdə dastan kimi danışır.

Cahangirin söylədiyi dastan “Aşıq Ələsgər” kitablarında dönə-dönə çap edilən “Aşıq Ələsgərlə Dəli Alı” dastan-rəvayətin bir hissəsidir. “Dəli Alı dastanı”nda söylənilən əhvalatda cüzi dəyişikliklər, şeirdə əhəmiyyətsiz xətalər gözə dəysə də, ümumi məzmun əvvəlki kitablardakı kimidir.

Cahangir (Əli Qurban) bu əhvalata elədiyi əlavələrdən biri Aşıq Nəcəfin tapança ilə Əsədin (Molla Qasımın və Bayramxanın qardaşı) qaraltı üçün qayanın arasına qoyduğu papağını vürması, digəri isə Qandal Nağının Zeynalabdinin toyunda iş-tirak etməsidir.

Hamıya məlumdur ki, Qandal nağı ilə Dəli Alının bir-birinə münasibəti yaxşı deyilmiş. Odur ki, Nağının bu toyda iştirakına inanmaq doğru deyil.

“Dastan”da mətləbdən kənar məsələlərə daha çox yer verilir və əksər hallarda yanlış fikirlər söylənilir. Kitabın 69-71-ci səhifələrində Ələsgərin yeganə olan mərsiyyəsi bütövlüklə verilib və qeyd olunub ki, bu mərsiyə Aşığın qardaşı oğlu Aşıq Qurbanını vəfatı münasibətilə deyilmişdir. Mərsiyyəyə nəzər etdikdə görürük ki, bu bütövlükdə imamlarımızın şəhadətə yetişməsi, Kərbəla müsibəti ilə əlaqədardır.

Eləcə də bütöv şəkildə dastana daxil edilən “Döndü, nə döndü” rədifli qoşması (4,71) Bəşirin Kovxanı vürması ilə əlaqədar yox, Molla Rəhimi vürması ilə əlaqədardır. “Fələyin qəhrindən, el töhmətindən” misrası ilə başlanan “Dönübdü” rədifli qoşmasının (4,73) Dəli Alının və oğlu Cahangirin öldürülmələri münasibətilə deyildiyini söyləmək də yanlışdır.

1918-ci ildə ermənilər Göyçəni viran edəndə, əhali oradan çıxmağa məcbur olmuşdu. Düşmənlər xalqın malını talan etdikdən sonra evləri, o cümlədən də Ağkilsədə olan evləri yandırmışdılar, salamat qalan yeganə ev Aşıq Ələsgərin evi idi.

“Dəli Alı dastanı”nda qeyd olunur:

“: Kəndin hamısında evləri yandırmışdılar ermənilər: Amma onun evinin qılını da əl vurulmamışdı, nələri varıydısa evin içində salmat qalmışdı, salamt deyəndə ki, bu iki ildən bir az artıq müddətdə yorğan-döşəyə siçanlar elə sul əkmışdilər ki, ermənilər də bunu eləməzdə. Amma əliynən qayırdığı təhnə də, cəhrə də, çömçə-qasıq da, hana da, yun darağı da, nə bilim siçan diş batmayan nə vardısa, rəndəsinə, kərkisinə, bıçqısına qədər hamısı salamatıydı. Öyrəndi ki, Zərgər Ağacan qoymuyuf onun qapısının qılını da əl dəyə” (4,73).

Əli Qurbanın bu dediklərində yalnız bir həqiqət var: evin yanmaması. 1999-cu ildə çap etdirdiyimiz “Haqq aşığı Ələsgər” və “Aşıq Ələsgər” kitabının “Xatirələr” bölməsində bu məsələ təfsilatı ilə verilmişdir.

Aşıq Talıbın xatirəsində deyilir:

“Camaat Göyçədən qovulandan sonra, ermənilər kəndləri talamış, evləri yandırmışdı. Göyçəlilər Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərində yaşayırdılar. Bizim külfətimiz də Kəlbəcərin Qanlıkənd kəndindəydi. Qaçqınlar bir-birinin vəziyyətindən tez-tez halı olurdular. Allah keçənlərinizə rəhmət eləsin! Dədəmin də yanına göyçəlilərdən gəlib-gedənlər çox olurdu.

Göyçə qaçandan bir az sonra Ağkilsədə kim idisə (huşumdan çıxıb) bizə gələnlər varıydı. Bir az söhbət eləyəndən sonra Ağkilsə kəndinin də tamam yandırıldığını söylədilər və bizim evin də yanmasına təəssüfləndilər.

Dədəm dedi:

– Mənim evim yanmaz!

Gələnlərdən biri dedi:

– Axı, gözümüzlə gördük. Kənddəki evlərin hamısı yanırdı. Sizin də evin bacasından tüstü-alov ərşə bülənd olmuşdu.

– Gözlərinizlə görsəniz də, mənim evimi erməni yandıra bilməz!

– Axı niyə yandıra bilməz?! O evin də üstü ağacdən deyil?! Dədəm bir az da uca səslə dedi:

– O evin ağaclarını ağzım oruc yayın isti günlərində meşədən minbir əziyyətlə gətirmişəm. O ev yanmaz!

Söhbət bununla kəsildi.

Göyçəyə qayıdanda gördük ki, kənddə salamat qalan birçə bizim evdi. Dirəklərin dördünün də dibində qalaqlanan qamış külü göstərdi ki, evin yanması xəbərini verənlər yalan deməyiblər.

Belə şiddətli alova tutulan evin od almaması hamını heyrətləndirdi” (1,504).

Aşıq Ələsgərin oğlu və biləvasitə bu hadisələrin şahidi olan Aşıq Talıbın bu xatirələrindən aydın olur ki, evin salamat qalmasının səbəbi milliyətcə erməni olan Zərgər Ağacan deyilmiş.

Qaldı ki, Aşığın ev əşyaları, burada da Əli Qurban yanlışlığa yol vermişdir. Göyçədə ermənilərlə olan vuruşma zamanı türklərin döyüş sursatı qurtaranda onlara kömək gəlmədiyini görənlər, o cümlədən də Aşıq Ələsgərin ailəsi köçmək qərarına gəlmişdir. Bu barədə “Dəyirmançı Aşıq” dastanında qeyd olunur:

“Aşıq Ələsgərin Kəlbəcər tərəfdə dostları çox idi. Qannıkənddən Mərdan oğlu Abbas, Dal, Usuf, Seyid Əziz: Bunnar bir neçə ulax göndərdi, Aşıq Ələsgərgili köçürdüf apardılar.

Bəşir də, qardaşları da, o biri qohumlardan Əli tüfəng tutanların hamısı daşnaxlarnan vuruşmaq üçün Göyçədə qaldı” (1,474).

Şübhəsiz ki, köç aparənlər ev əşyalarının ulaq belində aparılması olanlarının hamısını, o cümlədən də ən vacib olan yorğan-döşəyi aparmışdılar.

Əli Qurban “Dəli Alı dastanı”nda Aşığın öz şeirlərindən istifadə edərkən də bəzi kəlmələri dəyişdirməkdən çəkinməmişdir. Məsələn:

“Yerə düşməsin nəfəsim” əvəzinə, “Oysana keçsin nəfəsim” (4,48),

“Sarıyaldan gəldi yağı” əvəzinə, “Sarıyaldan aşdı yağı” (4,60),

“Vəsfini yazdım dəftərə” əvəzinə, “Vəsfini saldım dəfətərə” (4,65),

“Nisyə qalan xələtlərin” əvəzinə, “Nisyə qalan xalətlərin” (4,66),

“Beş min manat nağd yığıldı” əvəzinə, “Bir min manat nağd yığıldı” (4,66) - və sairə bu qəbildəndir.

Aşıq Ələsgərlə bağlı yaranmış dastan-rəvayətlərin hər biri böyük el sənətkarının həyatının müəyyən illərini, aylarını əhatə edir. Biz bu illər və aylarda onun hansı hadisələrlə rastlaş-

dığının fərəhli və acılı vəziyyətinin şahidi oluruq. Odur ki, Aşığın yaratdığı sənət incilərinin deyilmə səbəbləri barədə bu dastan-rəvayətlər onun həyatını və yaradıcılığını öyrənmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Aşıq Ələsgərin həyatının son dövrləri ilə səsleşən dastan-rəvayətlərdən biri olan “Qoca baxtım” maraqlı epizodlarla zəngindir. Aşığın şeyirdlərinin söylədiyi xatirələr əsasında yaranan və sazın müşayiəti ilə aşıqlarımızın ifa elədiyi bu dastan-rəvayətdən də bizə çox şey məlum olur.

O qədər də uzun olmayan bu əhvalatda deyilir ki, bir dəfə qış fəslində Aranda öz sənəti ilə xalqa xidmət edən Aşıq evə qayıdanda bütün göyçəlilər kimi, onun da malının qırıldığını görür. Yazda əkin eləmək üçün Kəlbəcər rayonuna gedib, oradan öküz gətirməli olur. Qonaqçı evində onun başına yığılan saz-söz həvəskarlarına söhbət eləyir. Aşıq maldan tək qalan kələ tay edib əkin eləmək üçün dostundan amanat bir öküz alıb, atın qabağına qatıb yola düşür. Dağın üzünə aşanda öküz yoldan çıxıb geri qaçır. Aşıq onu qaytarmağı bacarmır, sazını çıxarıb “Qoca baxtım” şeiri ilə baxtını çağırır, öküzü tapır Ağkilsəyə gəlir. Yaz əkinindən sonra öküzü yiyəsinə qaytarır. Yenə qonaqçı evində bir saz-söz məclisi qurulur. Söhbətdən sonra pul yox, ona 18 adam hərəsi bir dana söz verir ki, damazlıq olsun.

Evə şad-xürrəm qayıdan Aşıq payız olanda danaları gətirmək üçün gedir. Yenə dostunun evində saz-söz məclisi qurulur. Amma dana söz verənlərin çoxu bu məclisdə gözə dəymir. Aşıq bu münasibətlə “Olmaz-olmaz” rədifli qoşmasını və “Aparır” rədifli müxəmməsini söyləyir, onları şiddətli tənqid eləyir.

Üç şeirin deyilmə səbəbi ilə yaranan bu dastan-rəvayətə “Qoca baxtım” adı verilməsi təsadüfi deyildir. Çünki əsərin ən təsirli və adamı düşündürən hissəsi “Qoca baxtım” şeirinin deyilməsi epizodudur. Burada da bir möcüzə diqqəti cəlb edir. Epizodu bir də nəzərdən keçirək:

Aşığın dostu Məmiş bir öküzü nökerinin qabağına qatıb tapşır ki, Aşıq Ələsgərə kömək eləyib Ağkilsəyə aparsınlar. Aşıq Ələsgər atını minir, nöker də piyada öküzü qabağına qatıb yola düşürlər. Bir qədər rahat gəlirlər. “Özünün atlı, nökerin piyada olması Aşıq Ələsgəri narahat eləyirdi. Gəlhağəl, gəlhağəl gəlib

Bədir bəyin yaylağına çatanda, Aşıq Ələsgər nökrə dedi:

– Oğul, çox sağ ol! Deyəsən, öküz rahat gedəcəkdə. Sən qayıt, mən özüm apararam.

Nökrə qayıtdı, Aşıq Ələsgər yoluna davam elədi.

Öküz bir müddət çox ağıllı gəldi. Elə ki, Göyçənin axar-baxarına yetişdi, birdən atın qabağından çıxdı, geri qaçmağa başladı. Aşıq Ələsgər atı sürdü, öküzə çatdı. Gördü ki, öküz getməyəcək. Atdan düşdü ki, atı da öküzün yanına qatsın, bəlkə, öküz atın səbəbinə gedə. Hohaho ilə birtəhər bayaqkı yerə gələndə, öküz bir də ağızını çevirdi, geri qaçdı. Aşıq Ələsgər bir az öküzün dalıncı yüyürdü. Yüyürməklə dağın kəlləsində öküzün dalından çatmaqı olardı. Qayıtdı ki, atı minə. Ata yetişəndə, at arxasını çevirib, ona elə qoşa tək atdı ki, əgər tutsaydı, çıra kimi söndürərdi. At da qaçı Göllər tərəfə aşdı.

Aşıq Ələsgərin hövsələsi lap daraldı. Bir daşın üstündə oturdu. İstədi, qəlyan çəkə. Əlini atanda gördü ki, qəlyan da, kisə də belindən açılıb düşüb. Bir az axtardı, tapa bilmədi. Aşıq Ələsgər gördü ki, yox, bu hesab özgə hesabdı. İşlərin belə gəlməsi baxtın geri sarımağıdı. Gördü ki, dayana bilmir, ürəyini boşaltmasa olmayacaq. Alnının tərini sildi, sazı köynəyindən çıxartdı, görək bu dağın başında nə dedi:

Nə sevda tapıbsan, nəyə Talıbsan,

Hansı qəflətdəsən, gəl qoca baxtım” (1,464-465).

Bəxtini beləcə çağırən Aşıq əvvəlki fərəhli günlərini ona xatırladaraq, bəndlərin birində deyir:

“Mardan şirə çəkib, daşdan keçərdin,

Dəryalardan ləli kövhər seçərdin,

Pərvazlanıb, Qafdan Qafa uçardın,

Keçən günü yada sal, qoca baxtım”.

Sanki Aşığın bəxti onu eşidir.

Dastan-rəvayətdə bu barədə yenə deyilir:

“Bəli, mənim əzizlərim, söz tamam olandan sonra Aşıq Ələsgər sazı köynəyinə qoydu. Fikirleşdir ki, dursun piyadaca Ağkilsəyə gəlsin. Ayağa durdu, biraz gəlmişdi, qəlyan-kisəni tapdı. Elə bil ki, dünyanı ona bağışladılar. Tez bir daşın üstündə əyləşdi, qəlyanını doldurub yandırdı, bir-iki nəfəs aldı. Ayağa durub bir az da bəri gələndə gördü ki, at yalın Göyçə tə-

rəf üzündə yolun qırağında otlayır, öküz də hərlənib gəlib, atdan bir az aralı yolun içində yatıbdı. Aşıq Ələsgər atın yanına gələndə ehtiyat elədi ki, yenə birdən tək atar. Amma at yerindən tərpenmədi, elə bil ki, bir adam onun cilovundan tutub saxlayıb. Aşıq Ələsgər atı mindi, öküzün yanına gəldi. “Oha” deyən kimi öküz yerindən qalxdı, düşdü atın qabağına, ta gəlib qarıya çatana qədər bir dəfə də yoldan çıxmadı” (1,466).

Buna nə deyək?! Təsadüfmü, möcüzəmi?!

Aşıq Talıbın deməsinə görə, Aşıq bu hadisənin burada qeyd etdiyimiz kimi olmasına and içirmiş.

Buradakı şeirin “Səksəni, doxsanı ötübdü yaşım” misrasından aydın olur ki, Aşıq bu yaşda da gümrəh imiş, at minməyi bacarırmış. Hətta o yüyürə bilirmiş də. Haqqında söylənilən xatirələrdən bizə məlumdur ki, aşıq sağlamlığına həmişə fikir verirmiş. O, vəfat edən gününə qədər bədəncə zəifləməmiş, gözləri yaxşı görmüş, qulağı ağırlaşmamış, beli əyilməmiş, əlinə əsa almamış, ağılı-huşu üstündə olmuşdur.

Bu dastan-rəvayətdən Aşığın bir sıra xüsusiyyətlərini də müəyyən edə bilirik. Əvvələn, o səbirli olması ilə diqqəti cəlb edir, çətinə düşəndə də darıxıb-karıxmır, faydalı tədbir təkür. Başqalarına da səbirli olmağı, gələcəyə olan ümidini üzüməməyi tövsiyə eləyir.

Səfərdən evə təzəcə qayıdan Ələsgərin arvadına ilk sualı belə olur:

“- Arvad, kənddə nə var, nə yox, salamlıqdırımı?”

Anaxanım cavab vermək istəyəndə qəhərləndi, özünü saxlaya bilməyib ağladı.

Anaxanım ağlayanda, dünya Aşıq Ələsgərin gözündə qaranlıq oldu, tez bir də soruşdu:

– Arvad, sən Allah, de görüm nə olub?

– Bundan artıq nə olacaq, dövlət təmiz batdı.

– Uşaqlar, qohum-qardaş salamatdı mı?

– Salamatdı.

– Allaha çox şükür! Sən ağlayanda, ürəyim üzüldü, dedim görəsən uşağın başında nə iş var. Dövlətdən ötrü adam da ağlayarmı?! Heç fikir cləmə, iki elə dövlətin pulunu gətirmişəm: Bircə canımız sağ olsun, hər iş düzələcəkdir” (1,463).

Dünyaya səs salan Aşıq qoca yaşlarında da təsərrüfat işlərindən, maldarlıqdan, əkinçilikdən əlini üzməmişdir. Fiziki işlə məşğul olmasa Aşıq özünü rahat hiss edə bilmirmiş.

Bu dastan-rəvayətdə onun əkin eləmək məqsədilə öküz gətirməyə getməsi və başına bu işlərin gəlməsi fiziki işə olan marağının nəticəsi idi.

Bu əsərdə adı çəkilən Məmiş Aşığın dostu kimi diqqəti cəlb edir. Kəlbəcərin Çay Alxaslısı kəndindən olan Məmiş dostuna sədaqətlidir. Bu səbəbdəndir ki, Aşığın yönü o tərəfə düşəndə həmişə onun qonağı olur. Aşıq Ələsgər öküz aparmaq məqsədilə gəldiyini bildirəndə, Məmiş dedi:

“- Doqquz öküzüm var, hamsı sana qurbandı! Sabah hamısını apar!

– Çox sağ ol! Sənin kotanını açıdırsam, camaat da mənə yaxşı deməz. Bir kəlb qalıb. Bir canlı öküz aparsam, birtəhər yola gedərik: Sabah tezdən Məmiş seçdi, bir zorba öküz ayırdı və nökerinə tapşırırdı ki, öküzü Aşıq Ələsgərlə bərabər Göyçəyə aparsın” (1,464).

Buradan çox aydın görünür ki, Aşıq Ələsgərin öküz üçün gəldiyi zaman Məmişin kotanı qızğın yer şumlayırmış. Şübhə etmirik ki, Aşıq Ələsgər razı olsa imiş, Məmiş öz kotanını açar, öküzlərin hamısını Aşıq Ələsgərə verərmiş.

Bu dastan-rəvayətdə gülməli məqamlara da rast gəlirik. Aşıq Ələsgər danaları gətirmək üçün gedəndə, Məmiş dana söz verənləri görüb onları danlayır ki, danaları gətirin. O, İsmayılın İrvahamı bir yerdə tapıb, deyir:

“- O kişi Göyçdənə burya nisyənin dalınca gəlib. Söz verib-siniz, üstündə durun. Danaları yığın gətirin!

İsmayıl dilləndi:

– Nə dana?

– Kişi, bir gecə sabaha qədər sizə söhbət elədi, könlünüz şad oldu. Sizin də hərəniz bir dana söz vermədinizmi?

– A Məmiş, o, söz oxudu, bizim könlümüzü şad elədi, biz də dana söz verib, onun könlünü şad elədik, daha bizdən nə istəyir!

Məmiş o biri adamlardan da bir neçəsini gördü, bir mətləb hasil olmadı. Kor-peşman evə qayıtdı.

Aşıq Ələsgər gördü ki, Məmiş fikirlidi. Dərdindən hali ol-

du. Məmiş İsmayılın cavabını olduğu kimi Aşıq Ələsgərə dedi, Aşıq Ələsgər güldü” (1,468).

Dana söz verənlərdən dördü vədinə əməl eləyir. Burada yenə də Məmişin dostuna hörmət göstərdiyini görürük.

“Çay-çörəkdən sonra Məmiş malların içindən yanı buxovlu cavan bir inək ayırdı, dünən gətirdikləri dörd dana ilə birlikdə nökerinin qabağına qatdı ki, Ağkilsəyə aparsın. Aşıq Ələsgər atını mindi, Göyçəyə yola düşdülər” (1,472).

Bu dastan-rəvayətdən bizə o da məlum olur ki, Aşığın yaratdığı şeirlərin xalqa təsiri çox böyük imiş. Onun əsərlərində tərifləmələr yüksək qürur hissi keçirdiyi kimi, tənqid olunanlar rahatlıq tapa bilmirlərmiş. Çünki Aşığın bu gün yaratdığı şeir sabah ağızdan-ağıza hər yana yayılır və tənqid hədəfi utandığından xalq arasına çıxma bilmirmiş. Dana ilə bağlı deyilmiş olan “Aparır” rədifli müxəmməsin bir bəndində oxuyuruq:

“Qılışlı qardaşlıqlarım

Dedi bir dana, vermədi.

Çarx dolandı, iqbal yatdı,

Döndü zamana, vermədi.

İsmayılın İrvaham

Mərdü-mərdana vermədi,

Sarıdaşlı Baramalı

Qaçdı pünhana vermədi,

Aşığın danasın vermir,

Yüz manatın tat aparır” (1,471).

Aşıq bu bənddə adını çəkdiyi adamlardan Məşədi Bayramalı və onun qohumları çox narahat olmuşlar. Şeir hələ çox yayılmamış Bayramalının adını oradan çıxarmaq istəmişlər. Bu bənddə dastan-rəvayətdə deyilir: “O günü keçdi, sabah günorta gördülər ki, bir oğlan bir göy öküzün buynuzuna ip keçirib, yedəyinə alıb, biri də arxasınca əlindəki çubuqla vura-vura gəlir.

Gəlib qapıya yetişdilər.

Aşıq Ələsgər bunları görəndə soruşdu:

– A bala, bu nə maldı?

Oğlanın biri dilləndi:

– Ələsgər əmi, bu öküzü Sarıdaşlı Məşədi Bayramalının oğlu Tahar göndərdi. Özü də xahiş elədi ki, dədəsinin adını o

sözdən çıxartırsın.

Aşıq Ələsgər gülüb dedi:

– A bala, mən çıxartsam da, camaat çıxartmaz. Nahaq zəhmət çəkibsiniz” (1,472).

O birilərində olduğu kimi, bu dastan-rəvayətdə göstərilən hadisələr də Aşığın həyatında baş vermişdir.

Aşığın qardaşı oğlu Aşıq Nəcəf deyidi ki, Məşədi Bayramalığilin öküz göndərməsi bu günkü kimi yadımdadır.

“Dəyirmançı aşıq” dastan-rəvayəti ulu ozanın ömrünün son illərində baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə bağlıdır.

Bu tarixi əsərdə ermənilərin Qafqazda törətdikləri milli ixtilafla əlaqədar Aşığın ailəsinin köçməsi, daşnaq liderlərindən olan Sulikovun və onun quldur dəstəsinin Zəd kəndində məhv edilməsi, Göycədəki milli döyüş, Aşığın oğlu Bəşirin və başqalarının bu döyüşdə göstərdiyi hünər, döyüş sursatı qurtardığına görə göyçəllilərin doğma yurdu tərk etməyə (qaçmağa) məcbur olması, qaçanların böyük bir qisminin dağların aşırımında borana düşüb qırılmaları, Sultan bəyin Aşıq Ələsgəri Qanlı kənddən köçürüb, öz yanına aparmaq təşəbbüsü və bunun baş tutmaması, Kəlbəcərin Qanlıkənd kəndi ilə Elləzallar kəndi arasına qanlıçılıq düşməsi və bununla əlaqədar olaraq Aşığın dəyirmanında gün keçirməyə məcbur olması, Həmid bəylə Aşığın dəyirmanında görüşü və dərdləşməsi, Dərələyəzdən qaçqın olan Müşgünəza Aşığın tərif deməsi, Aşığın bu hadisələrlə bağlı şikayət məzmunlu “Gözlə, gözlə sən”, “İtibdi” və “Dolansın” rədifli şeirlərini yaratması, sonda isə Şura hökumətinin qurulması, göyçəllilərin doğma yurda qayıtması təfəssilatı ilə nağıllanır. Başqa dastan-rəvayətlərin bir çoxu kimi, bunları bizə Aşığın oğlu, bilavasitə burada göstərilən hadisələrin şahidi olan Aşıq Talib söyləmişdir. Bunların hamısı danılmaz, təzkib edilməz tarixi həqiqətlərdir. Təəssüflə qeyd ediləndir ki, Aşığın ömrünün bu dövründən bəhs edən bəzi tədqiqatçılar səhvə yol verirlər, onun dəyirmanında durduğu zaman da saz çaldığını, Ağdabanlı Qurbanla sazın müşayiəti ilə şeirləşdiyini, hətta dəyirmanı sahibsiz qoyub payı-piyada Ağdaban kəndinə Qurbanla görüşə getdiyini, “Qurban bulağı” adlı ədəbi məclisdə çalıb oxuduğunu (Əslində belə bir adda ədəbi

məclis olmamışdır), ailəsini və acliq çəkən digər qohumları dolandırmaq məqsədilə dəyirmançılıq elədiyini, hətta Göycəyə gəldikdən sonra qayıdıb Yanşaq kəndində Hüseynalı adlı bir varlıya dəyirmançı olduğunu yazırlar. Əlbəttə, bu deyilənlərin heç biri ilə razılaşmaq olmaz. Aşıq hələ 1915-ci ildən saz çalmaqdan imtina eləmişdi.

Bu dastan-rəvayətə “Dəyirmançı aşıq” adının verilməsi həmin dövrdə Aşığın bir müddət dəyirmanında durması ilə əlaqədardır. Onun “Aşıq - dəyirmançı, ağa-çarvadar” misrası şeirin deyildiyi vaxtdan indiyə kimi dinləyicini (oxucunu) təəccübləndirir; necə yəni öz sazı-sözü ilə dünyaya səs salan, misli-bərabəri olmayan bu aşıq dəyirmançılıq eləmişdir?! Bəli, eləmişdir. Onun bu dəyirmançılıq maddi ehtiyacla yox, xalq arasında olan böyük nüfuzu, əlçatmaz ucalığı, əgər belə demək mümkündürsə, ikinci Dədə Qorqud olması ilə bağlıdır.

Bu məsələ dastan-rəvayətdə daha aydın izah edilir. Aşıq Ələsgərgil Qanlıkənd kəndinə gələndən sonra bu kəndlə qonşu Elləzallar kəndi arasına qanlıçılıq düşür. Bu iki kəndin bir dəyirmanı vardı. Qanlıçılığa görə heç kəs dəyirmanə gələ bilmir. Dastan-rəvayətdə bu barədə deyilir:

“Camaat gördü ki, yox, dəyirmansız dolanmaq heç cür mümkün döyül. Mərdan oğlu Abbas, Usuf, Dal, heydər oğlu Əli, bir neçə ağsaqqal da bunnardan başqa yığılıf Aşıq Ələsgərin yanına gəldilər. Aşıq Ələsgərdən xayış elədilər ki, camahat dəyirmansız çox əziyyət çəkir, heş kəs, heş bir düşman sənən keçif, sənin yanında bir-birinə əl qaldırmaz. Ara dyüzələne qəder gəl dəyirmanında dur.

Bəşir əvvəl heç cür irazlaşmaq istəmədi. Sonra gördülər ki, doğrudan da camahat dəyirmansız dolana bilmir. Bir də ki, ağsaqqalların da sözünü yerə salmaq yaxşı döyül. Aşıq Ələsgər günü savahdan dəyirmanə getdi. O kənddən də, bu kənddən də kim dəyirmanə dən gətirdisə üyüdüf aparmağa başladı.

Dəyirman Qannıkənddi Mərdan oğlu Abbasnan Seyid Fətahınydı. Bir gün biri, bir gün o biri dəyirmanında dururdu. Əmə Aşıq Ələsgər hər gün dəyirmanə gəlirdi” (1,477).

Orada yenə qeyd olunur: “Bəli, dünyaya səs salan Aşıq Ələsgəri yaşının bu qoja vaxtında zamana beləcə “dəyirmançı”

eləmişdi”.

İndi bu qüdrətli sənətkar, elin böyük ağsaqqalı olan Aşıqdan söz düşəndə, çox zaman ona “Aşıq Ələsgər” yox, “Dədə Ələsgər” deyirlər. “Dədə” sözü Qorquda necə yaraşırsa, Ələsgərə də eləcə yaraşır.

Başqa dastan-rəvayətlərdə və onun barəsində danışılan xatirələrdə olduğu kimi, burada da Aşığın “dədə”liyinin bir sıra əlamətlərini görürük.

Göyçədə erməni-müsəlman itxلافı başlananda Göyçənin ağsaqqaları onun yanına gəlib tədbir istəyirlər. Onlar tədbir istəməkdə məqsədləri o idi ki, Aşıq Ələsgər yenə qabağa düşsün, Göyçənin məşhur adamları ilə ermənilərini görüşdürsün və milli qırğına yol verməsinlər (1905-ci ildə Göyçədə belə bir tədbir olmuş və millətlər bir-birinə qarşı silah işlətməmişdilər). Aşıq Ələsgər onun yanına gələnlərə deyir:

“- 1905-ci ildəkinə baxmayın, bu dəfə barışıq baş tutmaz.

Dedilər:

– Niyə?

Aşıq Ələsgər dedi ki, Göyçə camaatına qalsa, bəlkə də, barışılardı, əmə daşnaxlarnan barışmaq çətindi.

– Bəs neyləyək?

– Köçməkdən başqa çara yoxdu” (1,474).

Aşıq Ələsgər döyüşdənmi qorxurdu? Yox, irəlidə nə baş verəcəyini görürdü, bilirdi ki, döyüş başlansa, bir azdan sonra müsəlmanların döyüş sursatı qurtaracaq, ona kömək gəlməyəcək, ermənilərə isə həm silahla, həm də canlı qüvvə ilə kömək edəcəklər. Nəticədə çoxlu itgidən sonra Göyçəlilər qaçmağa məcbur olacaqlar. Elə də oldu. Döyüşdə əvvəlcə müsəlmanlar ermənilərə güc gəldi, ermənilər kömək alandan, müsəlmanların sursatı qurtarandan sonra, müsəlmanlar boranlı bir gündə qaçmağa məcbur oldular, qaçanların da böyük bir qismi dağlarda borana düşüb qırıldılar. Ələsgər Göyçə qaçqınından sonra ermənilərin “barışıq” təklifi ilə də razılaşmamışdı. Səməd ağanın göndərdiyi adama demişdi:

“- Oğul, Səməd ağaya de ki, ermənilər tələ quruf. Selikovların hayıfını çıxmaq istiyillər. Əgər getsələr, hamısını qıracaqlar. Bu fikirdən əl çəksin” (1,480).

Aşığın uzaqgörənliklə dediyi bu sözə baxmayanlar Səməd ağa ilə birlikdə “barışığa” getdilər və hamısı da məhv edildi. Bunların arasında Aşığın şeyirdi Aşıq Nəcəf də vardı. Onun belinə qaynar samovar bağlayıb çox əzabla öldürdülər.

Aşıq hər hansı bir hadisənin nəticəsini əvvəlcədən görürdü. Odur ki, bir çox təklifə qol qoymurdu.

Aşıq Ələsgərgil Qınılkəndə köçəndən az sonra onun səmi dostu Sultan bəy onun rahat yaşaması üçün köçürüb öz yanına aparmaq istəyir. Lakin Aşıq onun bu təklifi ilə də razılaşmır, gələnlərə deyir:

“- Allah Sultan bəydən razı olsun! Belə bir gündə ki, yadına salıf, bu bizim üçün bəddi. Dostların sağlığına burda da vəziyyətimiz pis döyül. Birdə şələ-barxananı ora dartmaq artıq əziyyətdi” (1,474).

Aşıq Ələsgərin Sultan bəyin yanına getmək istəməməsinin səbəbi haqqında elə orada deyilir:

“Aşıq Ələsgər Sultan bəyin yanına gedərdi, Bəşirdən ehtiyat eləyirdi; fikirləşirdi ki, onların hər hansı bir hərəkəti, hər hansı bir sözü Bəşirə xoş gəlməz, Bəşir bir xata çıxardar. Bəşir heç sözgötürən döyüldü, kim olur-olsun, bir deyənə beş deməse, ürəyi soyumazdı. Aşıq Ələsgər Sultan bəygilənən olan çox möhkəm dostluğu itirəcəyindən qorxurdu. Ona görə onların yanına getməyə irazılıx vermədi” (1,474).

Bu dastan-rəvayətdən bizə o da məlum olur ki, qaçqın yaşadığı illərdə də Aşıq hələ qocalıb əldən düşməyibmiş. Enişli-yoxuşlu çətin yollarda hər gün dəyirmanı piyada gedib-gələ bilirmiş. Saz çalmasa da, bədahətən şeir deyə də bilirmiş.

Bu əsərdən onu da öyrəndik ki, ermənilərlə döyüşdə bizim xalqın evladdarı böyük hünər göstərmişdir. Aşığın oğlu Bəşir yanına iki tüfəng qoyubmuş. Biri qızanda, o birini götürürmüş. Onun atdığı güllələrin biri də boşa çıxmırmış. Çamırlı kəndindən olan Hacı Nağı oğlu Mustafa və qardaşları son nəfəslərinə qədər vuruşmuşlar. Məğlubiyyətlərinin səbəbi döyüş sursatının çatışmaması olmuşdur.

Həmişə olduğu kimi, o vədə də bizimkilər ermənilərə mərhəmət göstərmişlər, onları qısnayıb Basarkeçərə toplayanda, Səməd ağa, Məşədi İsa və başqaları bizim dəliqanlılara mane

olublar, qoymayıblar ki, düşmənin nəfəsini kəsələr.

Bəs ermənilər nə ediblər? Səməd ağanın bu yaxışılığının əvəzinə, xəyanətə əl atıblar. Barışıq adı ilə Səməd ağanı və digər adlısanlı adamlarımızı Basarkeçərə çağırıb hamısını qətlə yetiriblər.

Bu dastan-rəvayəti eşidənlər, oxuyanlar bu epizodlardan ib-rət almalıdırlar.

Dastan-rəvayətdən o da aydın olur ki, o illərdə xalqın güzə-ranı çox ağır və acınacaqlı keçmişdir. Mənevə sarsıntılara mə-ruz qalan insanlar həm də maddi cəhətdən böyük çətinliklərlə üzləşmişdir. Dastan-rəvayətdə xalqın keçirdiyi məşəqqətli günlər yanıqlı bir dillə öz bədii ifadəsini tapmışdır.

Aşığın “Dolansın” rədifli qoşmasında bunu tam aydınlığı ilə görə bilərik. Oradakı bəndlərin birində deyilir:

“Dad sənəin əlindən çarxı-kəçmədar!

Ürəyimdə yüz dərmansız yaram var.

Aşıq - dəyirmançı, Ağa - çarvadar,

Sərraf gəlsin, bu bazara dolansın” (1,483).

Dastan-rəvayətin adı “Aşıq - dəyirmançı, ağa - çarvadar” mis-rasından götürülmüşdür. “Aşıq” deyərkən Ələsgər burada özünü nəzərdə tutmuşdur. Onun “dəyirmançı” olmasının səbəbini indi-cə dedik. Çarvadar olan ağa haqqında dastan-rəvayətdə deyilir:

“Bir gün gənə Aşıq Ələsgər dəyirmanın qavağında əyləşif dün-yaya tamaşa eliyirdi. Bir də gördü ki, aşağıdan yedəyində yüklü at olan bir adam gəlir. Gəlhagəl, gəlif dəyirmanın tuşuna çatanda, Aşıq Ələsgəri görüf dayandı. Sonra onun yanına gəldi, salam verdi.

Aşıq Ələsgər salamı alandan sonra gələn adam onun üzünə diqqətnən baxdı, kövrək səsnən dilləndi:

– Aşıq Ələsgər, məni tanıdınmı?

– Niyə tanımadım, Zoddu Həmid bəy döyülsənmi?!

Təzədən əl tutuf görüşdülər. Hər ikisi kövrəlib ağladı. Er-mənilərin Səməd ağagili qırmağınnan, camahatın güzəranının ağırılığınnan: xeyli danışdılar. Həmid bəy dedi:

– Aşıq Ələsgər, bu müsibət yerə-göyə sığmaz. Gör fələk bi-zi nə günə qoydu?! Kaş, ölüf Göyçədə qalaydım, bu günümü-zü görməyəydim” (1,481).

Zəmanə, “çarxı-kəçmədar” hamını, eləcə də çox firəvan ya-şayan ağaları, bəyləri də belə əzab-əziyyətlərə düşər eləmişdi.

Aşıq xalqın dərd qəmini, onun keçirdiyi mərhumiyyətləri “İtib-di” rədifli qoşmasında aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir:

“Müxənnət zamana, ay kəcirəftar,

Sitəmindən necə canlar itibdi.

Zülmünü nüməyan əylədin aşkar,

Qurğular pozulub, sanlar itibdi” (1,481).

“Necə canlar” deyərkən, bəlkə də, milli vuruşma zamanı şə-hid olan oğlanlarımızı, dağların aşırımında qar-boranın kütləvi şə-kildə məhv elədiyi yüzlərlə soydaşlarımızı, barışıq adı ilə Ba-sarkeçərə çağırıb, xaincəsinə qətlə yetirilən Səməd ağa, Aşıq Nəcəf və başqa görkəmli şəxsiyyətləri nəzərdə tutmuşdur.

Şeirin o biri bəndində oxuyuruq:

“Şər işdən nə tapdın, söyləsən, qanam,

Necoldu büsatım, dəmim, dəmxanam?!

Tülkü havalanıb, deyir aslanam,

Tüf dağrdan ac aslanlar itifdi” (1,481).

Bu misralara diqqət edəndə göyçənilərin pozulan dinc həya-tı, yüz illərdən bəri halal zəhmətlə qazandıqları var-dövlətin düşmə-nə qalması, döyüş sursatı qurtarandan sonra türklərin doğma yurdu tərk etməyə məcbur olması ilə əlaqədar “tülkü-lərin” (ermənilərin) qürrələnməsi də göz önünə gəlir. O biri bənddə deyilənlər də bu fikri təsdiq etməkdədir:

“Müxənnət meydanda “mə-nəm” deyibdi,

Bu dərd Ələsgərin qəddin əyibdi.

Yapalaqlar kəklik alıb yeyibdi,

Laçın ölüb, o tər lanlar itifdi” (1,481).

Bu dastan-rəvayət haqqında da çox danışmaq olar. Burada işarə edilən əhəmiyyətli məsələlərdən biri onun yüz yaşında da şeir söyləmək qabiliyyətini saxlamasıdır. Bu zaman onun dediyi sənət inciləri öz bədii dəyərinə görə kamil vədəsində yaratdıqlarından fərqlənir. Zəmanənin göstərdiyi dərd-qəm dəryasına qər-q olan Aşıq bu yaşda da gözəllikdən zövq almaq xüsusiyyətlərindən məhrum olmamışdır.

Ayrı-ayrı bənd və misralarında zəmanədən, qəhətlikdən, ba-halıqdan, özünün “dəyirmançılığından”, ağanın “çarvadarlığın-lan” acı-acı şikayətlənən Aşıq həmin “Dolansın” rədifli qoşma-sını bir gözəl gəlini görərkən onu söyləməyə başlamışdır:

“Gərdəninə neçə şahmar dolanıb,
Könül istər, o şahmar dolansın”.

İfadənin bədii gözəlliyinə, onun orijinallığına baxın! Bunu
ancaq Ələsgər deyə bilərdi. O biri bəndə fikir verin:

“Bəyənmişəm xəsyətini, halını,
Yaradan bol verib huş kamalını,
Sən Allah, gizlətmə mah camalını,
Şöləsinə, qoy, fūqara dolansın” (1,483).

Belə ifadələri yüz yaşlı bir qocanın dilindən eşidirik!

Hələ Müşgünazın tərifiyə fikir verin.

“Sübhün çağı mah camalın görəndə,
Xəstə könlüm gəldi saza, Müşgünaz!
Sona tək silkinib, gərdən çəkəndə,
Bənzəyirsən quya, qaza, Müşgünaz!

Camalın görəndə aya bənzəyir,
Sallanışın Züleyxaya bənzəyir.
Qabaq ayna, qaşın yay bənzəyir,
Qiyət yoxdu ala gözə, Müşgünaz!” (1,479).

Ağır mənəvi əzablar məngənəsində sıxılan, “könlü qəmgin”,
“ürəyi dərddli, vərəmli” olan Aşıq gözəlliyi, Müşgünazın “mah
camalını” görəndə, “xəstə könlü” “saza gəlir”. Bu saz çalqı alə-
ti olan saz deyil. Aşıq demək istəyir ki, “könlüm xəstəliyini
unutdu, saz oldu” (Xalq arasında “kefi sazdı” ifadəsi var). Müş-
günazı “Yusif və Züleyxa”dakı Züleyxaya bənzədən Aşıq onun
“ayna” kimi alnına, yay kimi qaşına, qiymət qoya bilmədiyini ala
gözünə tamaşa etməkdən böyük zövq alır. Qoşmanın sonunda:

“Ötgün sözüm, kəskin baxtım olaydı,
Ağ otağım, zərrin raxtım olaydı.
Ələsgərəm, cavan vaxtım olaydı,
Qəddim əyib qəhri-qəza, Müşgünaz!”

– deyərək, bir daha əlçatmaz cavanlığını arzulayır.

Aşıq nə qədər məşəqqətli günlər keçirsə də, tərkdünyalıq
təbliğ edən bir çox şairlərin əksinə olaraq yaşamaq həvəsi öm-
rünün sonuna kimi onunla qalmışdır.

XƏYALƏN YARADILMIŞ “DASTANLAR”

Kitabımızın bu fəslinə ad qoymaqda çətinləşdik. Çünki Aşıq
Ələsgərlə bağlı “yaradılmış”, indi haqlarında söhbət açacağı-
mız “dastanlar” əvvəlkilərdən çox-çox fərqlidir. Əvvəlki 12
dastan-rəvayət Aşığın həyatında baş verən hadisələr və bu ha-
disələrlə əlaqədar olaraq böyük ustadın yaratdığı əsərlər əsa-
sında yazılmışdır. Başqa şəkildə desək, onlar real olaraq şeirlə-
rin deyilmə səbəbləridir ki, aşıqlar onları məclislərdə dastan
şəklində söyləyirlər. Amma bu biri “dastan”larda qeyd olunan
hadisələr Aşığın həyatında baş verməmişdir. Bunları yazanlar
bir guşəyə çəkilib, qələm-kağız götürüb, həmin hadisələri xə-
yalən yaradıb və şeirlərdən uyğun gələnini (çox zaman uyğun
gəlmir) oraya daxil edərək, dastan şəklinə salmaq təşəbbüsü
göstərmiş və beləliklə, Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan-rəvayət
toplayıcısı kimi özlərini xalqa təqdim etmək istəmişlər.

İstər məzmun, istərsə də bədii cəhətdən zəif olan bu uydur-
malarda bəzən qərəzçilik, yerlibazlıq, böyük sənətkarın şəx-
siyyətinə toxunan kinayəli söz və ifadələrin özünə yer tapma-
sı oxucuda narahatlıq yaradır və ikrah hissi doğurur.

Bu uydurmalarda iştirak edən surətlərin hamısı həyatda
mövcud olmuş adamlardır. Təəssüf ki, bəzən onların hərəkət-
ləri, davranışları qeyri-təbii, səmimilikdən xeyli uzaq görünür.

Biz Aşıq Ələsgərlə bağlı dastan yaradılmağın əleyhinə de-
yirik. Bizdən sonrakılar onun haqqında çox şeylər yazacaqlar,
hətta əfsanələr düzəldəcəklər. Böyük şəxsiyyətlər haqqında
sonradan çox şeylər deyilir, ona hörmət əlaməti olaraq duzlu-
məzəli əhvalatlar da yaradılır.

Folklorşünaslıq elmi nöqtəyi-nəzərinə bu qəbilediləndir.

İndiki “dastan” uydurmaçılarına üzümüzü tutaraq deyirik ki,
dastan yaradanda da görək bədii məntiq gözlənilsin, bu uydur-
malar inandırıcı olsun, oxucunun (dinləyicinin) könlünə yatsın.

Uydurma “dastanlar”ın bəzilərinə hiss olunur ki, “dastan”
yaradan öz el-obasının, kəndlərinin, qohumlarının adlarının
Aşıq Ələsgərlə bağlı əhvalatlarda çəkilməsi üçün belə bir tə-

şəbbüsə əl atıblar.

Qəribə odur ki, bəzən dəqiq məlum olan hadisələri təhrif edən yazılar da meydana çıxır.

Mətbuatda ilk dəfə diqqəti cəlb edən belə uydurma dastanlardan biri "Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyn haqqında rəvayət"dir. Bu "rəvayət" 1963-cü və 1972-ci illərdə nəşr edilən "Aşıq Ələsgər" kitablarında oxuculara təqdim olunmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, Aşıq Ələsgərin kitabı 1962-ci ildə nəşrə hazırlanarkən biz nəşriyyata bir neçə dastan-rəvayət təqdim eləmişdik. Mətbəədə iş gedirdi. Axırınıca dəfə oxumaq üçün kitabın redaktoru, akademik mərhum H.Araslı kitabı mənə verdi. Mən kitabı diqqətlə oxudum bir sıra qeydlər elədim. Bu "dastan-rəvayət"lə razılaşa bilmədim. Çünki, məlum həyat həqiqətlər təhrif olunmuş, bir sıra uydurmalar orada özünə yer tapmışdı. Bu "dastan-rəvayət"i tərtibçilər (Ə.Axundov, M.H.Təhmasib) folklorçu Rüstəm Rüstəmzadədən almışdılar. Mən bu əhvalatın kitaba düşməsinə etiraz edəndə, mərhum professor M.H.Təhmasib mənim dediyimə məhəl qoymadı və onu kitabda saxlayacağını qəti şəkildə bildirdi. Beləliklə, bu "dastan-rəvayət" çap edildi və kitabın 1972-ci il yubiley nəşrində də özünə yer tapdı. (Bu barədə "Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyn haqqında rəvayət və mənim başıma gələn hekayət" adlı məqalədə ("Ədəbiyyat qəzeti", 1998, 27 fevral) geniş söhbət açılmışdır).

"Dastan-rəvayət" başdan-başa uydurma deyil. Orada göstərilən hadisənin bir qismi tarixi həqiqətdir. Bozalqanlı Aşıq Hüseynlə Aşıq Ələsgərin şeyirdi daşkəndli Aşıq Nəcəfin kirvə olmaları və bu münasibətlə Aşıq Hüseynin bir neçə adamlı Daşkəndə uşaqların sünnət məclisinə gəlmələri, şənlikdən sonra Aşıq Qurbanın Aşıq Hüseynqili Ağkilsəyə qonaq gətirib 3 gün hörmət eləmələri danılmaz həqiqətdir. Biz bunları Aşıq Talib və Aşıq Nəcəflə söhbət zamanı müəyyənləşdirmişik. Aşıq Ələsgər və onun şeyirdləri ilə Bozalqanlı Aşıq Hüseynqil çox səmimi dost imişlər Aşıq Hüseynlə Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu Aşıq Qurban hətta siqə qardaş yazılıblarmış. Aşıq Nəcəfin Hüseyni kirvə tutması bu dostluğun qohumluğa çevrilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Aşıq Ələsgərgilin yönü Tovuz tərəflərə düşəndə, həmişə Aşıq Hüseynin qonağı olurmuş.

Bunlar bir-biri ilə ata-oğul münasibətində imişlər. Bunlar təkzib olunmaz həqiqətdir. Amma Rüstəmin yazısında Aşıq Hüseynin "Ələsgərin adını eşidib, üzünü görməməsi", Nəcəflə Əsəd Tovuzdan qayıdıb Aşıq Hüseyn haqqında Ələsgərə danışandan sonra Aşıq Ələsgərin Aşıq Hüseynlə görüşmək arzusu-na düşməsi, Alçalı Məhərrəmlə Aşıq Musanın Ələsgərə şeyird kimi göstərilməsi, Əsəd Aşıq Hüseyni Ələsgərin yanında tərifləyərkən Məhərrəmlə Musanın buna etirazı, Musanın Aşıq Hüseynə bağlama göndərmək fikrinə düşməsi, Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseynin ilk dəfə bu sünnət toyunda görüşmələri, Aşıq Musanın bu məclisdə Hüseynlə qarşılaşmaq fikrinə düşməsi və bağlama məzmunlu bir bayatı ("kafir ayı") deməsi və Hüseynin bunu izah eləməsi, "Aşıq Hüseynin bu hazırcavablığını görəndə" Aşıq Ələsgərin söhbəti dəyişməsi, Ələsgərin Hüseynə üzünü tutaraq saz götürüb söhbətə başlamaq təklifi, Ələsgərin "Dəhnədi" misrası ilə Hüseynə bir bağlama deməsi və bunun cavabında Hüseynin "Ordubada" rədifli bayatı söyləməsi, bundan sonra Ələsgərin Hüseynə üzünü tutaraq "- Qardaş oğlu, bir sözüüm var, ona cavab ver", - deyib "Olacaqdı" rədifli qoşmasını deməsi və Hüseynin ona cavab verməsi, "Çata çat" təcnisinin deyilmə səbəbi və Aşıq Hüseynin bu təcniyə cavab verməsi, sonra "Nəqa nə mindi" təcnislərinin qabaq-qabağa oxunması, Aşıq Musanın inciyərək məclisdən çıxması, sonra Ələsgər "Gədə" rədifli dodaqdəyməz divanı deməsi və Hüseynəndən cavab istəməsi, bu şeirlər bitəndən sonra Ələsgərin Aşıq Hüseynəndən icazə alıb, Musanın dalınca eşiyə çıxması və Musanı gətirib Aşıq Hüseynlə barışdırması, bu barışıqdan sonra Hüseynəndən bir söz oxumasını xahiş eləməsi və Hüseynin məclisdəki bir gözəli görərək ruhlanıb "Gözələ" rədifli müxəmməsini söyləməsi uydurmalarıdır.

Uydurmalara bir söz demirik. Bu şərtlər ki, ağlabatan olsun, inandırıcı olsun, ədəb-ərkan gözlənilsin. Bəs, qərib qonağa, kirvəyə beləmi hörmət göstərirlər?! Əgər Aşıq Nəcəf Hüseynin uşağına kirvə dursaydı, Bozalqanlıda ustad bir aşıq onu pisikdirərək, bağlamaq üçün dodaqdəyməz şeirlər deyib ondan cavab verməsini tələb edərdimi?! Bu nə cür qonaqpərvərlikdir?!

"Dastan"ı qələmə alanın ifadələrindəki kinayələrə baxın.

Aşıq Hüseyn Ələsgərə “əmi” deyə müraciət edir. Bu yaxşı. Bunlar “Olacaqdı” şeirlərini qabaq-qabağa oxuyub qurtarandan sonra Ələsgər Hüseyni aciz qoymaq üçün “Çata-çat” təcnisini oxumağa başlayır. Birinci bəndi oxuculara təqdim edən Rüstəm orada yazır: “Söyün görür, ayə Ələsgər əmisi dodaqdəyməz başladı. Götürüb deyir” (2,414). “Əmisi” sözünün kinayəli işlədilməsi qərəzçilikdən başqa bir şey deyildir.

Rüstəm orada yenə yazır: “Aşıq Söyün həriflərin himləşməsinə görür, alır görək nə deyir” (2,415).

“Dastan” yaradan “həriflər” deyərkən Aşıq Ələsgərlə Aşıq Musaya işarə eləmişdir. Belə bir etikaya “bərəkallah!”

Oxucunu narahat edən “dastan-rəvayətlərdən” biri də “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”dir.

Bu “dastan-rəvayət” də “Aşıq Ələsgər”in 1963 və 1972-ci il çaplarında özünə yer tapmışdır. O zaman bunun da kitaba düşməsinə etirazımızı bildirməmişə baxmayaraq, tərtibçilər Elman adlı bir aşıqdan yazdıqları bu “dastan”ı da nəşr etdirdilər.

Bu “dastan”da dolaşlıqlar daha çoxdur. Aşığın bir sıra rəvayətləri qarışdırılmışdır.

Hamıya bəllidir ki, Aşıq Ələsgərin şeyirdi Nağı şair olmamışdır. Burada o “Şair Nağı” kimi təqdim olunur. Onun birdən-birə Aşıq Ələsgərdən ayrılıb Şərilə - Məhəmməd bəyin yanına getməsi, onun himayəsinə sığınması təəccüb doğurur. Ələsgər onu yanından buraxmayıb, hələ kamil aşıq olmadığını deyəndə, o acıqlı şəkildə: “sən tərs, mən ovand, deyib, sazını götürüb Ələsgərdən aralandı” (2,423).

Məhəmməd bəyin yanına gələn Şair Nağı Ələsgərin şeyirdi olduğunu Məhəmməd bəyə söyləyir və əlavə edir ki, Ələsgər məsləhət gördü ki, get qardaşlığım Məhəmməd bəyin könlünü aç, şad elə!

Məhəmməd bəy bəylərin it boğuşdurduğunu, onların aşığı olduğunu, özünün aşığı oqlmadığını Nağıya deyir. Belə çıxır ki, bəylər itləri aşıqların iştirakı ilə, saz havalarının müşayiəti ilə boğuşdurmuşlar. Qəribə adətdir!

Sabah məclis qurulur, Məhəmməd bəy bəyləri aşıqları ilə bərabər məclisə dəvət edir. Buraya şərili Aşıq Əsədullah və Aşıq Cəfərullah da gəlir. Bunlar məclisə çatan kimi “Aşıq

Əsədullah dedi:

– Ədə, Cəfərullah, sazını götü düş meydana, bu aşığı elə günə sal ki, Məhəmməd bəy bizi çağırdığına peşman olsun!” (2,424).

Çox qəribədir! Məhəmməd bəy o biri bəyləri qonaq çağırub hörmət eləmək istədiyi halda Aşıq Əsədullahın bu hərəkətinə nə ad qoymaq olar!?

Aşıq Əsədullahın bu əmrindən sonra Aşıq Cəfərullah sazını götürüb Abbas Tufarqanlının “Ay nədən oldu” rədifli qoşmasını oxumağa başlayır. (Aşıq Ələsgərlə Aşıq Cəfərqulunun deyişməsi “Aşıq Ələsgərin Şınıq səfəri”ndədi. Abbasın bu sözü də orada işlənmişdir).

“Dastan” söyləyənin deməsinə görə, Şair Nağı Aşıq Cəfərullahı cavab verə bilməyib sazı yerə qoyanda, “Məhəmməd bəy Nağıya dedi:

– Ədə, bə sən deyirdin mən şairəm, sən heç yarımçıx da döysən! Qaç bu saat ustan Ələsgəri gəti, mənim gözümün qabağında o aşıqların gərək sazını alsın, yoxsa səni öldürəcəm!

Nağı kor-peşman üz çöyürdü Göyçüyə” (2,425).

Nağı Ələsgərin evinə bir neçə adamla minnətə gəlir, barışırlar. Ələsgər soruşur:

“- Oğul, bə sazın hanı?

– Usta, elə yadıma düşmüşdün, gəldim, sazı gətirmədim.

Bu halda bir neçə molla, şeyx, alim qapıdan içəri girdilər, soruşdular:

– Qoca, biz gəlmişik sizin adınızı bilməyə, adınız nədi?

Ələsgər dedi:

– Oğul, o sazı yendir ordan, adımı deyim bunlara” (2,426).

Saz çalmağın günah olduğunu deyən qonaqlar ona qulaq asmalı olurlar. Ələsgər “Mənəm” rədifli qoşmasını söyləyəndən sonra aşığın kim olduğunu bilirlər və deyirlər:

“- Əşi, qoca, sən ki, bir alim imişsən. Gəl bizim yanımızda ya şıx ol, ya molla.

– Xeyir, oğul, mənim saz çalmağım sizin mollalığınızdan təmizdi.

Bu cavabdan sonra şeyx, molla, alim çıxıb getdilər” (2,428).

“Dastan” söyləyəndən sual olunur: Nağı ilə Ələsgərin ciddi

şəkildə apardıqları söhbətin arasına belə bir inandırıcı olmayan əhvalat salmaq nəyə xidmət edir?! Ələsgərin evinə gələn bu qonaqlar niyə onun adını soruşub, kim olduğunu öyrənmək istəyirlər?! Yəqin ki, bu qonaqlar kimdənsə Ələsgərin evini soruşub oraya gəlmişdilər.

Bu epizod Aşıq Ələsgərin Qarabağda Şeyx Hüseynlə söhbətinin təhrif edilmiş şəkildə olan bir hissəsidir.

Qonaqlar gedəndən sonra “Ələsgər sazı köynəyinə salıb, üzünü Nağıya tutub soruşdu:

– Oğul, nə yaxşı məni yada salıb gəlifsən, düzünü de?

Nağı dedi:

– Usta, düzünü kü bilmək istəyirsən, Məhəmməd bəy məni göndərüb sənənin yanına. Əlində toyun var, deyir gərək gedif Ələsgəri gətirəsən” (2,428).

Ələsgər qocaldığını və çarıqlarının cırıq olduğunu bəhanə edib, getmək istəməyəndə, Nağı “Usta, sənə bir xrom sapox mənim boynuma” deyib, getməyinə razılıq alıb yola düşürlər.

Vediyə çatanda, Ələsgərə “sapox” tikdirməli olurlar. Dastançının söylədiyinə görə, Aşıq məşhur “Hayıfsan” rədifli qoşmasını bu zaman söyləmişdir. (Bu qoşma “Həcər xanım” dastanında daha inandırıcı şəkildə oxuculara təqdim olunmuşdur).

“Dastan”da qeyd olunur ki, Aşıqlar gəlib Şərilə çatanda, Nağı həqiqəti söyləyib deyir ki, məni bağlayıb, sazımı alıblar. Məhəmməd bəy məni göndərüb ki, get ustan Ələsgəri gətir. Ələsgər məsləhət görür ki, ona balaq dərisindən bir kürk, bir də bir çarıq, erkəc dərisindən də bir papaq tikdirləsinlər. Onun kim olduğunu soruşanda Nağı desin ki, bu mənim şeyirdimdi, adı da “Solaxqəy”di. (Aşıq Ələsgərin geyimini dəyişməsi və Nağının şeyirdi kimi göstərilməsi “Aşıq Ələsgərin Şınıq səfəri” dastan-rəvayətində vardır).

Ələsgərlə Nağı Nağının məsləhəti ilə Məhəmməd bəygilə yox, Müşgünaz xanımgilə gəlirlər (Müşgünaz xanım Məhəmməd bəyin bacısı kimi göstərilir).

Maraqlıdır ki, aşıqların deyişmə məclisində Müşgünaz xanımın corab toxuduğu göstərilir.

Aşıq Ələsgər Aşıq Cəfərullahla Aşıq Əsədullahı bağlayan dan sonra, Müşgünazı tərifləyir və “dastan” bununla bitir.

Hər məlum əhvalatdan bir parça götürülərək, onları təhrif edilmiş şəkildə birləşdirib “dastan” yaratmaq, əlbəttə, uğursuzluqla nəticələnə bilər. Odur ki, bu “dastanı” da Aşığın sonrakı kitabına daxil etmək məsləhət görülməmişdir.

Aşığın tərif dediyi Müşgünaz Şərillə deyilmiş. O, Dərələyəzin Ayısəsi kəndindən olan Seyid Qaranın qızı imiş.

Aşıq Talıbın söyləməsinə görə, 1918-ci ildə ermənilərin törətdiyi milli ixtilaf əlaqədar olaraq Seyid Qaragil də doğma yurdu tərk edibləmiş. Onlar da Kəlbəcərin Qanlıkənd kəndində özlərinə sığınacaq tapıblarmış. Seyid Qaranın Şəmil və Cəmil adlı iki oğlu, Müşgünaz adlı da gözəl bir qızı varmış.

Aşıq Ələsgər dəyirmanla gəlib-gedənlərə nəzarət eləyən vaxtlarda əllərinə bir ovuc buğda, arpa, darı keçən adamları onu çox zaman uşaqlardan dəyirmanla göndərirmişlər ki, un eləsinlər.

Müşgünaz saza-sözə maraqlı imiş. Aşıq Ələsgərin qızlara, gəlinlərə dediyi təriflərin çoxunu əzbər bilirmiş. Onun ürəyindən keçirmiş ki, Ələsgər ona da bir tərif desin. Çox gözəl və ağıllı olan qızın buna haqqı da varmış.

Aşıqdan tərif uman Müşgünaz tərifin müqabilində ona xələt vermək məqsədilə ağ yundan bir cüt naxışlı corab toxuyub saxlayır və günlərin birində bir az dən götürür və corabı qoyununa qoyub, qız-gəlinlərə qoşularaq dəyirmanla gəlir. Qızlar Aşığı söhbətə tutur, onun dediyi tərifləri öz dilindən dinləməyi xahiş edirlər. Bir qədərdən sonra Müşgünaz deyir:

– Ələsgər əmi, buradakı qızlara da tərif yaraşır mı?

– Niyə yaraşır.

Aşıq Müşgünazın niyyətini başa düşür. Bir qədərdən sonra Müşgünaz mətləbini açıq deyir:

“- Ələsgər əmi, mənə də tərif yaraşır mı?”

– Qızım, lap yaxşı yaraşır.

– Nə olar, mənə də bir tərif de!

Aşıq Ələsgər gülümsünüb zarafatla dedi:

– Qızım, tərif çox bahalı şeydi. Tərif dediyim qızların atası, qohum-qardaşı mənə at bağışlayırdı, mal bağışlayırdı, xələt verirdi. Sənənin atan qaçqın adamdı, tərifin əvəzində mənə nə verəcək ki!

– Ələsgər əmi, atalar deyib ki, “bir atın əvəzi bir alma olar”. Mən də sənə bir cüt corağ toxuyaram” (1,478).

Qızın bu sözü Aşıq Ələsgərə çox xoş gəlir. Sazsız alçaq səslə Müşgünazı tərifi etməyə başlayır. Üçüncü bəndin son misrasında “Corabları yaxşı bəzə, Müşgünaz” deyəndə, Müşgünaz qoynundakı corabları çıxarıb Aşığın qarşısına qoyur.

Bu əhvalat “Dəyirmançı aşıq” dastan-rəvayətində təfəsilatı ilə verilmişdir.

Belə bir tarixi həqiqət məlum ola-ola Müşgünazı aparıb Naxçıvana çıxarıb, onu Məhəmməd bəyə bacı eləmək və şit hərəkətləri ilə ona oxucuda ikrah hissi yaratmaq nəyə gerekmiş!?

Müşgünazın Aşığa qarşı olan təhqiramiz ifadələrinə fikir verin. O, Nağıya üzünü tutaraq Ələsgər haqqında deyir:

“- Nağı, bu nə qanmaz adamdı” (2,434).

Yaxud:

“- Nağı, bu nə axmaqdı, bunu hansı meşədən tutub gətirmisən?” (2,434).

Yenə orada:

“- Nağı, gör bu qoca necə də adam kimi çörək yeyir” (2,434) və s.

İstər məzmun, istərsə də bədii cəhətdən çox zəif olan “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”ndə “dastan” söyləyənin bir çox ifadələri də təəccüb doğurur. İfadəyə fikir verin:

“Nağı başını ayağının altına salıb dedi:

– Usta, düzünə qalsa, məni bağlıyif, sazımı alıflar:” (2,431-432).

Deməli, baş ayağının altından cavab verib. Qəribədir! Başqasının başı olsa, inanmaq olar. Adam öz başını öz ayağının altına necə sala bilər?!

Şənlik məclisində belə bir məzmununda söhbət eliyən aşıq axıra qədər eşitməyə dinləyicilərin səbri çatarmı?!

“Dastan”ın nəsr hissəsi belə. Görək nəzm hissəsi necədir?

Aşığın məşhur “Mənəm” rədifli qoşmasına fikir verin. Aşıq birinci bəndin 3-4-cü misralarını

“Məcnun kimi viranələr küncündə

Sərgərdan, səhrayı-qələndər mənəm”

– şəkildə demişdir. “Dastan”da isə 4-cü misra “Sərgəndar,

sərgəndar, qələndər mənəm” kimi təqdim olunur (2,426).

“Dastan”da 2-ci bəndin 1-ci misrası:

“Cavanlıx halında müşgül hal oldum”

Əslində: “İbadət vaxtında müşgülhal oldum” (1,111).

“Dastan”da 3-cü bənd:

“Sənətim nəsiyətdi, yoxdu suvabı,

Suvab üçün dilim tutmur cavabı.

Ədalət hakimi xaki, turabı,

Kamil ustadlara qul kəmtər mənəm” (2,427).

Əslində: “Sənətim məsiyyət, yoxdu savabı,

Məkreynə dilim tutmaz cavabı.

Ədalət hakimin payı-turabı.

Kamil ustadlara qul kəmtər mənəm” (1,111).

Aşığın “Hayıfsan” rədifli qoşmasının 1-ci misrası belədir: “Danışdıq, barışdıq mərhəmət ilə”.

“Dastan”da isə: “Danışdıx, barışdıx mərhəmət eylə” (2,429) şəkildə getmişdir. Elə orada 4-cü misra “Namusu, qeyrəti satma hayıfsan!” kimi təqdim olunur. Aşıq “satma” yox, “atma” demişdir. “Dastan” söyləyən və onu yazıya alan unutmuşdur ki, şeiri

“Köhnə dağarcığı tumaş yerinə

Aşıq Ələsgərə satma, hayıfsan!” (2,431).

– misraları ilə tamamlayan Aşıq burada “satma” sözünü qafiyə kimi işlətməmişdir.

Hamiya məlumdur ki, Aşığın “Müşgünaz” rədifli qoşmasının 1-ci bəndinin 3-4-cü misraları aşağıdakı kimidir:

“Sona tək silkinib, gərdən çəkəndə,

Bənzəyirsən quya, qaza, Müşgünaz!” (1,115)

Bu “dastan”da isə birinci misranı:

“Sona tək silkinib göldən çıxanda” (2,423)

şəkildə oxuculara təqdim olmuşdur.

Şeirin 2-ci bəndinin misrası əslində “Könül qəmgin, ürək dərdli, vərəmli”dir. “Dastan”da isə “Könül gördü, ürək dərdü vərəmli” (2,443) kimi getmişdir.

Ustadların qiymətli söz incilərini məclisdə sazın müşayiəti

ilə oxuyanda, onları belə ciddi təhriflərə məruz qoyan “aşıqları” heç cür bağışlamaq olmaz.

Uydurma “dastan”lardan biri də Ə.Axundovun düzəldib, “Aşıq Ələsgər” (1963) kitabında çap elətdirdiyi “Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri”dir.

“Dastan-rəvayət” belə başlanır: “İndi sizə xəbər verim Qarabağda Seyid Əhməddən. Bir gün Əhməd fikir edirdi ki, oğluna toy eləsin. Qara adında bir adamı çağıraraq dedi:

– Bala, get Ələsgərə deynən sabah yox, biri gün burada olsun, oğluma toy eləyəcəyəm.

Qara gəlib dedi ki:

– Ələsgər əmi, hazırlaş, sabah yox, biri gün toya gedəcəyik. Səni Əhməd toya çağırır” (2,370).

Qara həmin Məşədi Qaradır ki, Ələsgərlə siğə qardaşdır. Burada Əhməd onu uşaq kimi buyurur, ona “bala” deyər müraciət edir.

Qarabağla Göyçənin arası nə qədər uzaq olduğunu hamı bilir. Burada isə Əhməd Qaranı sanki qapıbir qonşuya göndərir. Əhməd Qaraya tapşırır ki, “Ələsgər sabah yox, biri gün burada olsun”. Qara da Göyçəyə gəlib Ələsgərə deyir ki, “hazırlaş, sabah yox, biri gün toya gedəcəyik”. Bu “sabah yox, biri gün”ləri cəmləyəndə Qara və Qaranın Qarabağdan yol başlayıb piyada (atlı gəlməsi göstərilmir) Göyçəyə gəlməsi müddətini də bunun üstünə gələndə, Əhmədin qaraya dediyi “sabah yox, biri gün” bir həftədən artıq vaxt aparır.

Məhərrəmlik olduğuna görə Ələsgər getmək istəmir. Qara bu xəbəri Əhmədə çatdıranda, o Kalvalı adlı birisini göndərir. Kalvalı Ələsgərə deyir:

“- Ələsgər əmi, Əhməd deyir ki, əyər gəlməsə, onun çörəyini Qarabağdan kəsəcəm!

Ələsgər dedi ki, oğul, daha gedə bilərik” (2,370-371).

Aşıq Ələsgər haqqında belə sözlər demək onun xalq içində olan böyük nüfuzuna yaraşır mı? Belə görünür ki, Ələsgər qorxusundan toya gedir.

Nəfslə Mərifətin deyişməsindən sonra Ələsgər deyir:

“- Nəfis qüvvətli pəhlivandı, onun dediyinə baxmasaq, öydə 34 baş adam ajınnan batar” (2,372).

Burada da Aşığın mənəviyyatına toxunulur. Elə başa düşülür ki, Ələsgər ancaq külfətini dolandırmaq üçün aşıqlıq edir.

Sonra sel aparən cavanlar haqqında qeyd olunur:

“Ələsgər doğrudan da, baxdı ki, bunnar bir-birinə sağ vaxtında elə dolaşırlar ki, indi camahat yığılıb ayıra bilmir” (2,372-373).

Bəs, sel aparən adamlar haqqında deyilən belə sözlərə kim inana bilər?! Bir yerdən iki adamı sel aparanda, onların biri tapılanda, bəzən biri tapılmır. Ya da çox aralıda onun meyiti aşkar edilir. Bu cavanların “sağ vaxtında dolaşmaları” əttökən, etikadan kənar bir ifadədir.

“Dastan”da yenə qeyd olunur ki, Ələsgərgil gül-çiçək yağın qızlara rast gəlirlər. Qızlar aşığı görəndə deyirlər: “-Qadam ürəyinə, bizi görəndə oxumuyajax ha!..” (2,374).

Aşığa, həm də Ələsgər kimi bir aşığa qızların belə deməsinə, daha doğrusu “dedirdilməsinə” nə ad qoymaq olar?!

Guya buradakı qızlarla gəlinlər mübahisə edirlər ki, kim gözəldir. Gəlib Aşıq Ələsgərin yanına yığılırlar. Qızlar gəlinlərə deyir:

“- Sizin vaxtınız keçib, əmə bizim yeməli vaxtımızdı.

Gəlinlər dedilər:

– Siz qanmırsınız, siz hələ kalsınız, əmə biz dəymişik, bizim yaxşı yeməli vaxtımızdı” (2,375).

Belə şit sözlər nəyə gərəkdir? Adam eşidəndə xəcalət çəkir. Görünür, “dastan” düzəldənə xoş gəldiyinə görə, mətnə daxil eləyib və elə başa düşüb ki, oxucuya (dinləyiciyə) ləzzət verəcəkdir.

Guya qızların arasında bir gözəl qız Ələsgərin diqqətini cəlb edir. Qızlardan soruşub öyrənir ki, onun adı “Gözəl”dir və “Görürsənmi oğrun baxan Göyzəli” misrası ilə başlanan qoşmasını söyləməyə başlayır. İkinci bənd oxunandan sonra gəlinlər pisikir, qızlar isə gülüşürlər. Buna görə Ələsgər son bənddə “Ələsgərəm, mən qurbanan gəlinə” misrası ilə gəlinlərin də könlünü alır.

Sonra Gülavatın adlı bir qız Ələsgərdən xahiş edir ki, ona bir tərif desin. Ələsgər “Köynəyinə” rədifli şeiri ilə qızı tərifləyir.

Göründüyü kimi, Aşığın şeirlərinin ünvanları dəyişdirilmiş, şeirə görə əhvalat uydurulmuşdur.

Aşıq "Köynəyinə" şeirini qurtaranda görürlər ki, Qılışlının gözəlləri Ələməğacından bəri gəlirlər. "Gəlib bir dikin başında oturdular. Dedilər:

– Ələsgər dayı, bu səfər sən bizim yanımıza gələcəksən, özü də oxuya-oxuya" (2,377).

Ələsgər qızların əmrini yerinə yetirir.

Belə bir həngamə "dastan" düzəldənin ağına haradan gəlib? Bəlkə "Gözəllər" qoşmasında işlədilmiş olan "İkram ilə sizə sarı gəlirəm" (burada "Pişvazınan sizə doğru gəlirəm" şəklində verilib) misrasına əsasən quraşdırılıb.

Sonra "dastan"da göstərilir ki, Ələsgər qız-gəmindən ayrılıb Sarıdaşlı Məşədi Bayramalının evinə getdi. Burada Hamayıl adlı bir gəlin Aşığın qabağına bal, qaymaq, buğda çörəyi qoyur, yemək istəyəndə isə "Hamayıl ocaqdan kösöyü götürüb dedi:

– A kişi, nə qayırısan? Müftə çörək haradadı?! Hələ qabaxca de görüm, bu baldan, qaymaqdan da şirin şey varmı?

Ələsgər dedi:

– Zərəri yoxdur, sazımı ver mənə, deyim" (2,378).

Görəsən, Hamayıl balı, qaymağı Ələsgərin qabağına qoyandan sonra, kösövü götürüb, onu hədələmədən bu sualı verə bil-məzdimi?! Aşığa beləmi hörmət edirlər?! "Dastan" quraşdırmanın bir məqsədi də Aşığın "Narın üz" rədifli təcnisinin deyilmə səbəbini yaratmaq olmuşdur.

"Narın üz" təcni sona yetəndə Hamayıl kösövü götürüb, Aşığı hədələməsinə bəraət qazandıraraq deyir:

"- Əmi, görürsənmi, yan dəmiriynən olmasa, Allah əmrinən iş getmir" (2,380).

Belə görünür ki, "Narın üz" təcni Hamayılın hədə-qorxu-su nəticəsində məcburən yaradılmışdır.

"Dastan"da daha sonra deyilir ki, Aşıq Əli ağanın yurduna (əslində "Alağalı yaylağı"dır) yol başlayır, bulaq başındakı qızlar ona su vermək istəmir, biri deyir: "- Ə, aşıq, sənə kim icazə verdi ki, bu bulaqdan su içəsən?!

Ələsgər dedi:

– A bala, suya nə icazə?

Dedi:

– Sənə bir damcı su vermərəm. Gərək səni imam cücəsi kimi yandıram" (2,381).

Qızların bu hərəkəti hansı mərifətdən xəbər verir?! Uzaq yol gəlib susamış adamlarla beləmi rəftar edirlər?! Belə bir insafsızlığı heç kəs, hətta düşmən qızları da eləməz.

Qızlar Ələsgərə su vermir. Onu "imam cücəsi kimi yandıran", sifətcə gözəl olan Məhbub Aşığın sazı köynəkdən çıxartdığını görəndə daha kəskin şəkildə deyir:

"- Aşıq, gözünü aç, bir mənə yaxşı bax. Sözümdə bir kəlmə səhv olsa, əlindəki sazı alıb daşa vuracam" (2,381).

Qızın bu hədəsindən sonra Ələsgər boğazı quruya-quruya onu tərifləməyə məcbur olur, "Nədi" rədifli müxəmməsini söyləyir.

Görün, bu olan işdirmi?!

Məhbubun yersiz suallarının müqabilində Aşıq cavab verir. Son bənddən əvvəl "dastan"da deyilir: "Ələsgər fikirləşdi ki, belə gözələ dəvədən, qoyundan, maldan qurvan layıq döy, aşıqdan qurvan düşər" (2,383).

Sual olunur: qızın hansı keyfiyyətinə görə? Aşığı hədələməsinə, kobudluq göstərməsinə görəmi?! Yoxsa onu "imam cücəsi kimi" yandıрмаğına görəmi?!

Hələ bu harasıdır?! Aşıq Ələsgər Məhbub xanıma dediyi tərif qurtarandan sonra, Məhbub "imam cücəsi kimi" yanan Aşığa su vermədən ona deyir ki, mağara gələrsən, orda hesablaşarıq.

Camaat mağara yığışanda, "Məhbub xanım dedi: - Camaat, görürsünüzmü söz oxuyan aşığı, bunu bulaxda tapıb, Allah əmrinən yox, yan dəmirinən özümə söz dedirtmişəm. Özü də yazmışam. Oxuyum, qulaq asın, əyər yaraşasıdır, əhsən mənə doğan anaya, yaraşmırsa mənə tutmuyun, onu elə çıxınyajam ki, dəli inək balasını çıxınyan kimi.

Ələsgərin qorxusundan dizləri əsirdi" (2,384).

Hamiya bəllidir ki, dastanlarımızın böyük bir hissəsi xəyalən yaradılmışdır. Amma oradakı hadisələr elə ustalılıqla, elə sənətkarlıqla düzülüb-qoşulmuşdur ki, elə uydurulmuşdur ki, cərəyan edən hadisələrin həyat həqiqətləri olduğuna oxucuda (dinləyicidə) inam yaranır. Buradakı uydurmalar isə oxucuda

maraq doğurmur, əksinə onun əsəblərini gərginləşdirir, onu qəzəbləndirir.

Görün, belə dastan yaratmaq olar?! Aşıq Ələsgəri hələ bir tərəfə qoyaq, xalqımızın tarixində hansı bir aşığa belə hörmətsizlik göstərib?!

“Dastan”da qeyd olunur: “On səkkiz gün toyda qalandın sonra aşıq alət-baratını da götürüb yola düşdü. Üz tutdu İstisuya getməyə. Getdi çıxdı Ketı dağına. Dağın yarısında boran qalxdı, Ələsgəri öldürəsi oldu. Ələsgər aldı, görək nə dedi” (2,385).

Bundan sonra “Yaylaq” gəraylısı verilir.

Oxucuya (dinləyiciyə) aydın olmur ki, Aşıq Ələsgər 18 gün kimin toyunda olub? Onu İstisuya kim dəvət edib? Niyə Ketı dağının başına çıxmaq istəyirmiş ki, “dağın yarısında” boran Ələsgəri öldürəsi olurmuş? Allaha şükür ki, Ələsgər salamat qurtarıb və “Yaylaq” rədifli gəraylısını söyləyib.

“Dastan”da göstərilir ki, boran ayazıyandan sonra “Ələsgər yavaş-yavaş Şorcaların içindən keçib gəldi Ağkilsə kəndinin yanına. Gördü ki, gündüz saat birdi, bütün qonşuların qapısı açıqdı, ancaq munnarın qapısı bağlıdı” (2,385-386).

Burada yenə anlaşılmazlıqlar var. İstisuya gedərkən Ketı dağının yarısında boran tutan Aşıq niyə borandan sonra İstisuya getmir, geri qayıdıb “Ağkilsə kəndinin yanına” gəlir, kəndə daxil olsa, daha yaxşı deyilmi?! Görəsən Ketı dağında Ələsgəri boran tutub, onu öldürəsi olanda saat neçə imiş ki, o heç bir yerdə gecələmədən gəlib Ağkilsəyə çatanda görüb ki, saat birdir?

Sonra “dastan”da qeyd olunur ki, Ələsgər görür ki, hamının qapısı açıqdı, bunlarınkı bağlıdı. “Qapıyı tıqqıldadanda isə içəridən Ələsgərin arvadı dedi:

– Ağız, o kimdi?

Ələsgər dedi:

– Ə, mənəm bu vaxta kimi yatmaq olarmı?

İçəridən arvadının səsi gəldi:

– A bayquş, qoysanam savax sərini yatam. Nə zəhləmizi tökürsən?!

Ələsgər dedi:

– Ə, savax döy, sahat birdi, dur qapını açgınan!” (3,386)

“Dastan” quraşdırandan soruşulur ki, Ələsgərlə Anaxanı-

mın bir-birilərinə münasibətləri beləmi olub?! Anaxanın Ələsgər haqqında belə təhqirli sözlər işlədərmi?! Anaxanın özü barədə deyilən bu iftiralər oxucunun (dinləyicinin) “dastana” marağını “artırmaq” üçün mü uydurulub? Əhsən dastan yarananın istedadına!!!

“Dastan”da bundan sonra göstərilir ki, Ələsgər belə təhqirlərə məhəl qoymur və gətirdiyi xələtləri arvadının qarşısına tüküb, ondan razılıq umduğu halda, arvadı yenə onu təhqir edir, onun gətirdiyi parçalara baxıb deyir:

– Elə yaxşı eləyib gəlifsən, kəfənini də özünən gətirifsən. İndi mən durum səni bu kəfənin içinə qoyum, aparım qara məzaristanlığa, bəlkə savax-savax rahat yatam” (2,387).

Belə acı təhqirlərin müqabilində Ələsgər ona güldən ağır bir söz demir. Anaxanın isə söyləməkdə, qarğamaqda davam eləyir. Sonra açıq şəkildə bildirir ki, niyə başqa qız-gəlinlərə tərif deyirsən, “Qırx ilin arvadıyam, heş mana bir tərif demiyifsən”. Özgə arvadlarını görəndə “o pis gözlərin tərən gözlərinə oxşayır, o pis dilin bülbülə dönür, mənı görəndə lal olursan, gözlərin də yumulur” (2,387).

Ələsgər isə bu təhqiramiz ifadələri qanun kimi qəbul eləyir və ona deyir ki, “on səkkiz gündü yola çıxmışam, yorğunam, bir qismət çörək ver yeyim, sonra nə deyirsən, baş üstə!” (2,387).

Arvad axtarıb qurumuş çörək qırığı tapır, Ələsgərə verir, o da dişləri olmadığına görə çörəyi bıçaqla kəsir, ağzına qoyur, əzə bilmir, çörək xirdəyinə keçir, işarətlə arvadından su istəyir, evdə su tapılmır, arvadı sənəyi götürüb suya gedəndə Ələsgər əli ilə tikəni sığayıb boğazından keçirdir.

“Dastan”da Aşıq Ələsgərə qarşı işlədilmiş təhqiramiz ifadələr çoxdur. Bir yerdə deyilir ki, Məhbub xanım Ələsgərə bahalı xələt verəcəyini bildirəndə, “Ələsgərin gözü buz üstə çıxmış dana gözüne döndü” (s.385).

Oxucuları (dinləyiciləri) əyləndirmək, güldürmək üçün quraşdırılan uydurmalar heç də onları güldürüb köüllərini açmır. Ancaq və ancaq “dastan” düzəldənə nifrətlə baxır, onun Ələsgərə qarşı olan mənfi münasibətindən hiddətlənirlər.

“Dastan”da göstərilir ki, Ələsgər evdən getdiyi vaxtdan keçən on doqquz gün müddətində arvadı zibili süpürüb dirəyin

dibinə yığmışdı. İki ay idi başını yumurdu.

Ələsgər "Xəbər varmı" gəraylısının iki bəndini deyəndən sonra arvadı qəzəblənir evdə durmaq istəmir və uşağı atıb evdən çıxır.

Ərindən ayrılmaq üçün uşağı atıb hirsli-hirsli evdən çıxan arvad yəqin ki, ya atası evinə, atası olmasa da qardaşı evinə gedər. Biz bunu görmürük. Bu da məlum oldu ki, Ələsgər arvadını boşamamışdır. "Dastan" düzəldən isə yazır:

"Arvad gedənnən sonra Ələsgər on gün dua elədi ki, nə yaxşı boşadım, on gün peşman oldu ki, niyə boşadım? On gün dedi, gedib gətirəjəm, getmədi. On gün də adam göndərdi, arvad gəlsin, gəlmədi" (2,389).

Görəsən bu qırx gündə arvad harada qalırımı? Yanşaqda, yoxsa başqa bir kənddə?!

"Dastan"çı sözüne davam edərək göstərir ki, Ələsgər bir gecə Hacı Kərəmin evində oxuyarkən indiyə qədər görmədiyi bir gözəl görür. Onun kim olduğunu soruşanda, Nədir oğlu Məhəmməd deyir ki, Hacı Əli oğlu Molla Balının arvadıdır. Adamlar gülüşür. Məlum olur ki, bu Ələsgərin öz arvadıdır. Bu zaman Ələsgər üzünü arvadına tutub deyir:

"- Ay sənə qurban olum, mən səfehələmişəm, dur gedək öyümüzə!" (2,390).

Yenə də təhqir!

Görəsən, səfehələyən kimdir, Ələsgər, yoxsa "dastan" düzəldən?!

Buradan yenə aydın olumur ki, hadisə harada baş verib. Hacı Kərəm hansı kənddə yaşayırmış? Nədir oğlu Məhəmməd Ağkilsəlidir. Aşıq Ələsgərin qonşusudur. Molla Balı Göyçənin Hüseyinqulağalı kəndindəndir.

Arvad Ələsgərə yenə bildirir ki, mənə tərif deməsən, getməyəcəm. Ələsgər "Məmələrin" rədifli bir qoşma ilə onu tərifləyir. Ələsgər şeirinin birinci bəndini oxuyandan sonra arvadı deyir:

"- A qızdar, görürsünüzmü, yad oğlunun dal ətəyini kəsif, qavağına yamamasan, ağı başına gəlməz. İndi görürsünüzmü ağı necə başına gəlif? Görürsünüzmü, papaq boğazına keçifdi?" (2,390).

Əvvəldə Ələsgərin şəxsiyyətinə toxunan, onu "bayquş" adlandıran, ona ölüm diləyən, gətirdiyi parçaları ona kəfən hesab edən arvad burada da Ələsgərin mənliliyini heçə endirir, onun böyük nüfuzuna sarsıdıcı zərbə vurur. Belə bir çox sözlərdən sonra "dastan"ın sonunda arvadının birdən-birə:

"- Ələsgər, Allah sənsiz mənə ölüm versin. Mən səni on iki qardaşımla çox isdiyirəm" (2,391), - deməsi əvvəldə dedikləri ilə ölçüyəgəlməz dərəcədə ziddiyyət təşkil edir.

"Dastan"da belə ziddiyyətlər çoxdur. Ələsgərin arvadının camalının təsvirində də bunu aydın görürük. Orada göstərilir ki, "Arvad iki aydı başını yumurdu, başının tükü bir-birinə yapışmışdı" (2,388).

Bu barədə yenə qeyd olunur: "Arvad axşamdan yəqin, göz o qədər yumuluf ki, gedif bir təhənnən kirpik-kirpiyə bitişmiş halda qapıyı açdı. Arvad gücnən ovğalayıb gözünü sildi" (2,386).

Sonra isə Ələsgərin arvadı barədə deyilir: "Ələsgər bir gecə Hacı Kərəmin evində oxuyurdu, görü ki, dirəyin divində bir gözəl oturub, elə bil otuzluq ləmpədi, soyxu öyə düşüf. Ələsgər fikirləşdir ki, görən bu kimdi, mən gözəl bircə Məhbubu görmüşəm, bə bu harada imiş?" (2,389).

"Dastan" bitir. Amma "Ələsgər sabah yox, birigün burada olsun, oğluma toy edəcəm" deyən Seyid Əhməd Qarabağda hələ də Aşığın yolunu gözləyir. Hadisələr Ağkilsədə, Rumbasarda, Söyüdlü çayının qırağında, Qazuçanda, Ələmağacında, Sarıdaşda, İstisuda, Ketı dağında, Şorcada, Ağkilsədə cərəyan edir ki, Ağkilsəni çıxdıqdan sonra bunların hamısı Kəlbəcər rayonunun əraziləridir.

Odur ki, bu "dastan"ı "Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri" adlandırmaq doğru deyildir.

Bu "dastan" yaradıcısı Aşığın adı ilə bağlı olan başqa dastanlardan da bəzi epizodları və şeirləri "çırpışdırıb" buraya daxil etmiş, böyük dolaşılıq yaratmışdır. Məsələn, Aşığın "Köynəyinə" rədifli qoşması "Ələsgərnən Səhnəbanı" dastan-rəvayətində (1,318) var. Kitabın tərtibçisinə məlum ola-ola, bəs niyə burada da (2,376) özünə yer tapıb? Eləcə də "Xəbər varmı" rədifli gəraylı və onun deyilmə səbəbi ilə bağlı epizod barədə bu sözləri demək olar.

“Anaxanınım küsməyi” adlandırılan dastan-rəvayətdə (2,392) bu gəraylı və onun deyilmə səbəbi geniş izahla verilmişdir.

Hələ bu harasıdır?! “Dastan”da başqa müəlliflərin şeirlərinin Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı kimi təqdim edilməsi isə “dastan” uyduranın haqqında oxucuda (dinləyicidə) aydın təsəvvür yaradır, həm də onun saxtakarlığından xəbər verir. “Dastan”a daxil etdiyi “Məmələrin” rədifli qoşma dediyimizi təsdiq etməklə yanaşı, dastançının zövqünün nə səviyyədə olduğunu da göstərir.

Əvvəllərdə dediyimiz kimi, bir daha qeyd edək ki, “Dastan”ların nəsr hissəsində yol verilən nöqsanlara nisbətən şeirlərdəki qüsurlar, hətta bəzən bilərəkdən edilən təhriflər daha çox narahatçılıq doğurur. Təəssüf ki, bu “dastan”da belə hallara tez-tez rast gəlirik. Daha dəqiq desək, “dastan”da istifadə edilən elə bir şeir yoxdur ki, orada bir neçə və ya bir yerdə nöqsan gözə dəyməsin.

Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq.

Nəfslə Mərifətin deyişməsində birinci misra “Nəfsinən mərifət düşüb cahada”, üçüncü misra isə “Nəfis deyir: Naqqaldı, baxma sözüne” şəklində getmişdir. Əslində isə bu misralar “Nəfs ilə mərifət durub cahada” və “Nəfs deyir: baxma naqqal sözüne”dir.

Şeirin o biri bəndi əslində belədir:

“Günahkardı nə ki, yoldan azan var,
İki mələk - xeyir-şəri yazan var,
Nəkreyn var, Qıl körpü var, qazan var,
Rövşan yollarını tar eyləməynən” (1,363).

Burada isə belə gedib:

“Günahkardı nə ki, yoldan azan var,
Çiyimizdə xeyir-şəri yazan var,
Qıl körpü var nəkrayıl var, qazan var,
Pozan yollarını tar eyləməynən” (2,372).

Nə məqsədlə şeirin iki bəndi ixtisar edilib?

Aşığın “Dünyada” rədifli şeirinin birinci bəndinin dördüncü misrası əslində “Çox sənintək güllər soldu dünyada”dır. “Dastan”da isə “Neçə sənin kimi güllər soldu dünyada” (2,373) şəklində verilmişdir.

Aşığın o biri bəndlərinin biri “Kibrdən qəlbində bərkimə barı” misrası ilə başlanır. Burada “barı” sözü hasar-qala mənasındadır. “Dastan”da isə misra “Çıxartsın könlümdən bu fikri barı” (2,373) şəklində gedib.

“Görürsənmi oğrun baxan gözəli” misrası ilə başlanan qoşmanın “Ələsgər qurbandı belə gəlinə” misrası “Ələsgərəm, mən qurbanam gəlinə” misrası ilə əvəz olunmuşdur (2,376).

Aşığın “Köynəyinə” rədifli qoşması “Gülavatın qıyı tər sənən üstə” misrası ilə başlanır. “Dastan” düzəldən elə başa düşmüşdür ki, “Gülavatın” qızın adıdır. “Dastan”da qız deyir:

“- Ələsgər dayı, mənim adım Gülavatındı. Bir neçə kəlmə də mənim üçün de” (2,376).

“Gülavatın” (əslində “güləbətın”) qızın köynəyinin üzərinə vurulmuş naxışın adıdır.

Aşığın “Gözəllər” rədəfli qoşmasının birinci və axırncı bəndləri ixtisar edilib, üç bənd verilib. Görək necə verilib. Bəndin birində bir misra “Pişvaznan sizə doğru gəlirəm” (2,377) şəklində gedib. Əslində misra “İkram ilə sizə sarı gəlirəm”dir. Aşığın bir beyti əslində belədir:

“İncimərəm, qəsəm olsun Xudaya,
Qədəm bassa gözüm üstə gözəllər”. (1, 367)

“Dastan”da isə belə gedib:

“İncimə mən qəsəm olsam xudaya,
Qədəm basın gözüm üstə, gözəllər!” (2, 377)

Aşıq bu şeiri bu misralarla bitirmişdir:

“Yazıq Ələsgərəm, sərgərdan canım
Qurban sizin kimi dosta, gözəllər!” (1, 367)

“Dastan”da isə beyt belə verilmişdir:

“Ələsgərəm, sefil, sərgəndər canım,
Qurban olsun siz tək dosta, gözəllər!” (2, 378).

Şeirdə bəzi gözəllərin adları da dəyişdirilib “Minəş” əvəzinə, “Günəş”, “Pərzad” əvəzinə, “Həcər” yazılıb.

Aşığın məşhur “Narın üz” rədifli təcnisindən də bir bənd ixtisar edilib. O biri bəndlərdə də nöqsanlar nəzərə çarpır. Aşıq

bir misranı "Aşıq olan sözü deməz tərsinə" deyib. "Dastan" da isə "deməz" sözü "deyə" sözü ilə əvəz olunub. Eləcə də "Qıya baxdın, mənı saldın oda sən" (1, 170) misrası "Biçarə cismını saldın oda sən" (2, 379) misrası şəklində yazılıb. "Ləzzət verər bal qatanda qaymağa" misrasının "Bal qatanda dadlı olar qaymağa" (2, 380) ilə əvəz olunması belə nöqsanlardandır.

Aşığın "Nədi" rədifli müxəmməsinin birinci bəndi "dastan" da belə gedib:

"Kalvalı, fəhm elə gör,
Bu gələn insandı, nədi?
Titrəşir var əndamı,
Dərddərə dərmandı, nədi?
Ay qabaq şölə verir
Afəti döyrandı, nədi?
Ölürəm, mən xəstənin
Dərdinə dərmandı, nədi" (2, 382)
Əslində isə bənd bu şəkildədir:
"Kalvayı, fəhm elə gör,
Bu gələn insandı, nədi?!
Ay qabaq şölə verir,
Mehri-dirəxşandı, nədi?!
Titrəşir var əndamı,
Dərdlərə dərmandı, nədi?!
Gözləri canım alır,
Afəti-dövrandı, nədi?!
Huridimi, pəridimi,
Mələkdi, qılmandı, nədi?!" (1, 370)

"Dastan" da o biri bənd belə gedib:

"Diş inci, dodaq qaymaq,
Sövdüm gözünün alasını.
Gül görse xəcil olar
Yanağının lalasını
Getmə gözüm önünən
Alım canım belasını
Ölürəm, mən xəstəyəm,
Şərvəti-loğmandı, nədi?" (2, 382)

Bu bənd isə əslində belədir:

"Göz gördü, könül sevdı
Gözlərinin alasını;
Gül görse, xəcil olar
Yanağının lalasını;
Getmə gözüm önündən,
Alım boyun belasını;
Xəstə içsə dirili
Ləbinin piyalısını;
Şirəsi Abi-həyat,
Şərbəti-loğmandı, nədi?!" (1, 370-371).

Bu müxəmməsin də iki bəndi atılıb, son bənd isə bu şəkildə verilib:

"Camaat, haqqa baxın,
Qəlbinən eysan eliyin!
Ölürəm, mən xəstənin
Dərdinə dərman eliyin!
Aparın Ələsgəri
Payında qurvan eliyin!
Bəlkə beymürvət baxa,
Deyə bu qurvandı, nədi" (2, 383).

Bu bənd isə belədir:

"Həzarat, haqqa baxın,
Qəlbədən ehsan eləyin;
Mənim bu dərdi-dilimi
Dostlara əyan eləyin;
Ölürəm, mən xəstənin
Dərdinə dərman eləyin;
Aparın Ələsgəri,
Payında qurban eləyin;
Bimürvət, bəlkə, baxa,
Deyə: "Bu qurbandı, nədi?!" (1, 371-372)

"Dastan" da gedən şeirlərdə hansı misraların, hansı sözlərinin təhrif edilməsi və çatışmamazlıqlar barədə söhbət açmaq istəmirik. Bunlar göz qabağındadır. Qoy, hörmətli oxucular özləri bəndləri bir-biri ilə müqayisə eləsin.

Aşığın “dastan”a salınmış olan “Yaylaq” rədifli gəraylısı da nöqsansız ötüşməmişdir. Orada şeirin son bəndi belə getmişdir:

“Ay səni görəndən bəri
Sinəm oldu qəm dəftəri
Öldür Aşıq Ələsgəri
Sən də günahkar ol, yaylaq!” (8, 385)
Bu bənd əslində belədir:
“Mən səni görəndən bəri,
Sinəm olub qəm dəftəri.
Öldür yazıq Ələsgəri,
Özün günahkar ol, yaylaq!” (1, 265)

Aşığın “Xəbərim varmı” gəraylısının “dastan”da nə başı var, nə ayağı; daha açıq desək, nə hacabeyti (birinci bəndi) var, nə tapşırması (son bəndi). O biri üç bənddə olan dəyişdirmələr şeirin məzmununa müəyyən qədər xələl gətirmişdir. Orada bəndin birində beyt belə getmişdir:

“Bir gün oldu gəldik sizə,
Mayıl olduq qaşa, gözə” (8, 388)
Bu misralar əslində belədir:
“Nə zaman ki, gəldim sizə,
Mayıl oldum qaşa, gözə”. (1, 288)

O biri bəndin birində Aşığın işlətdiyi misra “Nə zaman ki, gəlin oldun” dur. “Dastan”da isə “Bir gün oldu gəlin oldun” şəklində gedibdir.

Bir bənd isə “dastan”da belədir:
“Suyun qurtarıb sənəkdən,
Sözün qurtarıb hənəkdən,
Məməni çıxıfı köynəkdən,
Tuluxdan xəbərim varmı?” (2, 389)

Bu bənd əslində aşağıdakı şəkildədir:
“Daha düşübsən hənəkdən,
Suyun qurtarıb sənəkdən,
Məməni çıxıfı köynəkdən,
Tulundan xəbərin varmı?!” (1, 288).

“Dastan”da şeirlərinin belə nöqsanlı getməsi, hətta bilərəkdən təhrif edilməsi, özünün addımbaşı təhqir olunması və gü-

lüş hədəfinə çevrilməsi heç kəslə müqayisəyə gəlməyən qüdrətli el sənətkarının, övliyə dərəcəsinə yüksələn Dədə Ələsgərin ruhu qarşısında bağışlanılmaz mənəvi cinayətdir.

Belə bir “dastan”ın kitaba daxil edilib, oxuculara təqdim olunmasının günahkarı kimdir?

Aşığın oxucuları, onun tədqiqatçıları kitabın əvvəlinə, axırına baxıb günahkarı “müəyyənləşdirmiş” olurlar. Müqəddimədə bu sətirlərinin müəllifinin toplayıcı kimi fəaliyyəti göstərilir. Kitabın sonunda “Qeydlər” bölməsində dastanların haradan əldə edilməsi barədə yazılır ki, “Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyin haqqında rəvayət Rüstəm Rüstəmzadə tərəfindən toplanmış, “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri” isə Aşıq Elmandan əldə edilmişdir. Bundan oxucular o nəticəni çıxarırlar ki, qalan dastan - rəvayətlər (“Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri” də daxil olmaqla) İslam tərəfindən toplanmışdır. Beləliklə, günah bu sətirlərin müəllifinin üzərində qalmış olur. O, günahsız olsa da, 40 ildən artıq bir müddətdə bu günahı daşımışdır.

Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün, oxuculara bir daha xatırladaq ki, “Aşıq Ələsgər” kitabının 1963-cü il çapı nəşrə hazırlanarkən mərhum Ə.Axundov tərtibçilik fərsətindən istifadə edərək, nəşriyyata bizim təqdim elədiyimiz “Aşıq Ələsgər qarabağlıların yaylağında” adlı dastan-rəvayəti götürüb, bir kənarə qoymuş, onun əvəzinə özünün “yaratdığı” “Aşıq Ələsgərin Qarabağa toy səfəri” adlı “dastan”ı kitaba daxil eləmiş, amma kitabın “Qeydlər” bölməsində bu barədə oxuculara məlumat verməmişdir. Yaxşı ki, mərhum folklorçu M.H.Təhmasib “Aşıq Ələsgər”in ikicildliyi çap ediləndə (1972) bu dastan-rəvayəti kitaba daxil etməmişdir.

Uydurma dastanlardan biri də “Aşıq Ələsgərlə Şair Vəli”dir.

Bu “dastan-rəvayəti” əslən Türkiyədən olub, hazırda Almaniyada yaşayan tarixçi müəllim, şair Nizaməttin Onk düzəltdir.

Əvvəlcə onu da qeyd edək ki, Nizaməttin Aşıq Ələsgərin hesab elədiyi şeirləri toplayıb, 1964-cü ildə Türkiyənin Adapazarı şəhərində “Göyçəli Aşıq Ələsgər” adı ilə kitab şəklində çap etdirmişdi. Sonra mənimlə məktub vasitəsilə əlaqə yaratmış, Aşıq Ələsgərin külliyyatını Türkiyədə nəşr etdirmək fikri-

nə düşmüşdü. 1980-cı illərdən başlayaraq ölkəmizə gələn Nizametdinlə bir neçə dəfə görüşümüz oldu və Aşığın külliyyatını əlyazısı şəklində ona verdim, 1987-ci ildə kitab yenə də "Göyçəli Aşıq Ələsgər" adı ilə 5000 sayda işıq üzü gördü.

Kitabın Türkiyədə çıxması hamı tərəfindən rəğbətlə qarşılandı. Təəssüf ki, orada bir sıra qüsurlar bizi narahat elədi. Ən başlıcası, həmkarının topladığı, Aşığın nəfəsi duyulmayan 27 şeirin orada özünə yer tapması idi.

Nizametdin Onk bu "dastanı" Şair Vəlinin Aşıq Ələsgərin şeirlərinə qabaq olaraq yaratdığı bənzətmələr əsasında düzəltmişdir. H.Əlizadənin 30-cu illərdə nəşr elətdirdiyi "Aşıq Ələsgər" kitablarından götürülən bu şeirlər əsasında əhvalat uydurulmuş və "dastan" şəklinə salınmışdır.

Hamıya məlumdur ki, Tovuz Rayonunun Bozalqanlı kəndindən olan Şair Vəli yaxşı şeirlər müəllifidir, amma o, saz götürüb aşığıq eləməmişdir. Dastanda isə o aşığı kimi göstərilir.

"Dastanın" məzmunu qısa şəkildə belədir:

Aşıq Ələsgərin adını eşidib, şeirlərini, sənətkarlığını yüksək qiymətləndirən Şair Vəli onunla görüşmək, hətta deyişmək fikrinə düşür. Bu məqsədlə o, Tovuzdan Göyçəyə gəlir, onu tapa bilmir. Öyrənir ki, Aşıq Ələsgər İrəvana gedibdir. Şair Vəli yol başlayır İrəvana. "Aşıqlar qəhvəsi" deyilən yerdə qonaq olur. Bir gündən sonra onu "Aşıqlar məclisi" nə dəvət edirlər. Şair Vəli çalib-oxuması ilə hamının xoşuna gəlir.

Aşıq Ələsgər də "Aşıqlar məclisinə" gəlir. Əhməd bəy yanında ona yer verir, əyləşir. Şair Vəli onu tanımır. Bir qədər oxuyandan sonra Əhməd bəy Şair Vəliyə deyir ki, icazə ver bizim də aşığımız oxusun. Vəli icazə verir, amma ürəyində qəzəblənir. Əhməd bəy: "Aşıq Ələsgər, bir qatar oxu" deyəndə, Şair Vəli onu tanıyır. Aşıq Ələsgər Vəliyə müraciətlə "Vəli" rədifli bir qoşma oxuyur, Vəli də "Ələsgər" rədifli bir qoşma ilə ona cavab verməyə başlayır. Bu şeirlər bitəndən sonra aşıqlar bir istəkan çay içir. Şair Vəli "Döndü, nə döndü" qoşmasını başlayır, Ələsgər də ona cavab verir.

Pəncərədən qız-gəlinlərin bulaqdan su doldurduqları Şair Vəlinin diqqətini cəlb eləmişdi. Ələsgər də bunu görürdü. Ələsgər "Dolanır" qoşmasını söyləməyə başlayır, Şair Vəli də

ona cavab verir.

Guya bu deyişmə bir həftə çəkmişdir. Sonra aşıqlar Göyçəyə gəlmiş, Vəli Ələsgərin qonağı olmuş, Ələsgər onu hörmətlə yola salmışdır.

N.Onk qeyd edir ki, bu dastanı o İğdırılı Suçu Qənbərdən toplamışdır. Orada onu da qeyd edir ki, Aşıq Talib bu dastanın "Döndü, nə döndü" və "Dolanır" şeirləri əsasında yarandığını söyləyir. Əslində, belə bir deyişmə olmayıbdır.

Aşıq Ələsgərlə bağlı uydurma dastanların bir neçəsi "Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri" adlı kitabda oxuculara təqdim olunmuşdur (6).

Ayrı-ayrı adamlardan toplanan bu "dastan"larda inandırıcı olmayan epizodlar ilk baxışdan adamı narahat edir.

Bunlardan biri "Aşıq Ələsgərin Türkiyə səfəri"dir. Şair-filoloq Salman Əliyevin Ağbulaqlı Aşıq Abbasəli Abbasovdan yazdığı qeyd olunan bu "dastan" qondarmalarla çox zəngindir.

Biz Salman Əliyevi yaxşı tanıyıyıq. O, əslən göyçəlidir. Qeyd olunduğu kimi, şairliyi də var.

Təəssüf ki, onun qələmə aldığı bu "dastan-rəvayət"də dastan söyləyənin dediklərinə nisbətən onun yaradıcılığı daha qabarıq hiss edilməkdədir.

"Dastan"da göstərilir ki, Türkiyəli Almurad bəy Göyçənin Zod (yazıda "Zad" gedib) kəndindən olan Səməd ağaya məktub yazıb, ondan 10-15 nəfər fəhlə göndərməsini xahiş eləyir. Səməd ağa 12 adam göndərir. Bunların içində Ələsgərin qardaşı Çoban Məhəmməd də varmış.

Almurad bəy İğdir mahalında böyük bir fabrikin sahibi imiş.

Çoban Məhəmməd yaxşı saz çalan, aşığıq sənətinin inceliklərini bilən qüdrətli aşığı kimi göstərilir.

Elə buradaca qeyd edək ki, biz Çoban Məhəmmədi görmüşdük. O, 1937-ci ildə vəfat elədi. Onda bizim 12 yaşımız vardı. O, saz çala bilmirdi, amma hazırcavab şair idi.

"Dastan"da göstərilir ki, Çoban Məhəmməd Almurad bəyin fabrikində 3-4 ay işlədikdən sonra fəhləliyi buraxıb, aşığıq eləməyə başlayır. Bir bəy oğluna toy eləyən vaxtı, toyu aparan Səlimi Xuraman xanım biləndə ki, Məhəmməd Aşıq Ələsgərin qardaşıdı, onu deyişməyə çağırır və şərt qoyur ki, mənə bağla-

san, saz da, mən də səninem, mən səni bağlasam, səni dustaq edəcəm. "Gücü çatsa Aşıq Ələsgər gəlib səni xilas eləsin". Deyişirlər. Məhəmməd onu bağlayır, Almurad bəy qazı çağırtdır bunların kəbinini kəsdirir. "Elə o gündən sonra Səlmi Xuraman xanım Məhəmmədi götürüb yoxa çıxdı. Hara getdiyini, harada yaşadığını bilən olmadı" (6,433).

Kəndin camaatı bunu eşidir. Ələsgəri danlayırlar ki, niyə qardaşını axtarmağa getmirsən. Ələsgər yola düşən vaxtı bir atlı onu görür və Ələsgəri soruşur. Ələsgər atlı ilə birlikdə evə qayıdır. Ələsgər özünü nişan verəndə, qonaq əvvəlcə onun Ələsgər olduğuna inanmır. Qonaq Ələsgərə bildirir ki, Rizvan Paşa onu oğlunun toyuna çağırıb. Bunlar birlikdə İydirə yola düşürlər.

Yenə burada qeyd edək ki, Ələsgər bədəcə iri olsa da, yaraşlıq adam imiş. "Dastan"da isə qonaq onu çox eybəcər görür. Bunu hiss edən Ələsgər deyir: "- Bəy əfəndim, neylim olanın bu pəzəvəng boy-buxundu. Günah məndə döyül. Məni yarıradandı. Yaxşı boy-buxun verif, amma rəndələyif, yanşağa oxşatmıyif" (6,434).

Bizim Azərbaycanda "pəzəvəng" sözü təhqiramiz bir mənada işlədilir. Aşığın boy-buxunu barədə bu lazımsız sözlər burada nəyə lazımdır? Qonağın türk ləhcəsində danışması guya hadisələrin inandırıcı olmasına dəlalət edir. Çox güman ki, Aşıq Abbasəlinin bundan xəbəri yoxdur.

Rizvan paşanın toyunda Aşıq Şenlik və şeyirdəri Səkinəyə-nən Abdulla da vardı. Ələsgərin gəlməyindən Şenlik narazılığını bildirir. Rizvan paşa aşıqların dördünün də çalıb-oxuyacağını Şenliyə deyir və sonda əlavə edir: "İndi hünəriniz varsa, bu məclisdə bir-birinizə sənətinizin ustalığının güjünü sübut eləyin. Kim güjdüdürsə qoy hamı ona afərin desin" (6,435). Sonra Aşıq Ələsgərə deyir: "Heç bir şeydən çəkinmə, bu məclisdə hər kəs öz yanşaxlıq qabiliyyətini sübut etməlidir" (6,435).

Belə nəticə çıxır ki, Ələsgəri Göyçədən İydirə çağırən Rizvan paşanın məqsədi oğluna toy eləmək yox, bu aşıqları deyişdirmək imiş.

Əvvəlcə Səkinə Ələsgərə hədə-qorxu gəlir, sonra deyişmə başlanır.

Şeyrlər aydın sübut edir ki, onlar "dastan"ı yazıya alan şai-

rin qələminin məhsuludur.

"Dastan"da göstərilir ki, Səkinənin sözlərinə və dediyi qıfıləndə Ələsgər cavab verəndən sonra, Ələsgər Səkinəyə bağlama deyir, onu aciz qoyur, sazını isə özünə qaytarır.

Ələsgərin bu bağlaması onun "Şınıq səfəri" dastan-rəvayətində işlənilibdir. Dastançılar onu bu deyişməyə uyğunlaşdırmaq üçün misralarda deyişiklik aparıblar. Şeir əslində belə başlanır:

Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xəlq eylədi dünyanı? (1,291).

Bu "dastan"da isə belə verilib:

Mənnən salam olsun, ay Səhnə xanım,
Həqq nə gündə xəlq eylədi sübhəm? (6,439).

O biri bəndlər də bərhad şəklə salınmışdır.

Səhnənin məğlubiyyətindən sonra Abdulla meydana çıxır və "Meydanı" rədifli qoşma ilə Ələsgərə hədə-qorxu gəlir, Ələsgər də ona cavab verir. Sonra qıfılənd deyir, Ələsgər açır. Sonra Ələsgər "Yeddidi" rədifli bağlamayı deyir. Abdulla da məğlub olduğunu etiraf edir. Bundan sonra "aşıx Şenlik meydana girdi. Dodaxlarını çiyneyə-çiyneyə Ələsgərə üz tutuf dedi:

- Hə, Aşıx, meydanı basırıx görüf yaman fıronnux eliyirsən ha.. indi görərsən analar neyə oğul doğuf" (6,445).

Deyişməyə başlayanda dodaq çeynəmək çox qərribə xüsiyyətdir.

Aşıq Şenlik "Meydanı" rədifli qoşma ilə Ələsgərə hədə-qorxu gəlir, Ələsgər ona cavab verir. Sonra "Tərsi-tərsinə" rədifli bağlama deyir Ələsgər bunun da cavabını verir. Növbə Ələsgərə çatır. "Olur" ("İki bədən gördüm altmış başı var") rədifli bağlama ilə Şenliyi bağlayır. Bundan sonra Aşıq Şenlik Rizvan paşadan icazə alıb Ələsgəri "Deyəllər" rədifli bir qoşma ilə tərifləyir.

Buna kim inanar?! Ancaq bu "dastanı" düzəldənlər.

"Dastan" başa çatır, amma oxucuya aydın olmur ki, Məhəmmədlə Səlmi Xuraman xanım nə üçün qaçıb gizlənmişdilər? Onların nə böyük qəbahət işləri varmış?!

Sərvxuraman xanım "Məhəmmədin Qars səfəri" dastanında əsərin ikinci qəhrəmanıdır. Onu o dastandan buraya gətirmək

nəyə lazım imiş?!

Bu “dastan-rəvayət” Ələsgərə də, Şenliyə də hörmət gətirmir, onların şan-şöhrətinə vurulan ağır zərbədir. Biz buna öz münasibətimizi bildirdik.

Bəs 70 milyonluq türk xalqının oxucuları bu sayaqlamalara nə deyəcək?!

Bizim yerimizə türk qardaşlarımız olsa, Şenliyi gətirib Göyçədə Aşıq Ələsgərlə deyişdirmək və onu bağlamaq məzmunlu bir dastan uydurub nəşr eləsələr biz buna razı olarıqmı?!

Ələsgər türklər üçün nə qədər hörmətli, qüdrətli aşıqdırsa, Şenlik də bizim üçün o qiymətin sahibidir. Əslində, H.Əliyevin dediyi kimi, biz bir millət iki dövlətik.

Əgər Ələsgərlə Şenlik haradasa görüşüb deyişmiş və biri digərini bağlamış olsaydılar da, bunu bu qədər qərəzçiliklə dastan şəklinə salıb, kitabda oxuculara təqdim etmək məsləhət görül-məməli idi. Halbuki bu əhvalatların hamısı uydurmadı.

“Dastanı” söyləyən və onu yazıya alan, bəlkə də, ağıldan nöqsanlıdırlar. Bəs kitabı ərsəyə gətirən tərtibçiyə, redaktora kitabın çap olunması üçün rəy verənlərə nə deyəsən?! Azərbaycan Respublikası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurası belə bir üzdən iraq “dastan”ın çap edilməsinə niyə qərar verib?!

Görək Aşıq Ələsgərlə bağlı və kitabda özünə yer tapan o biri “dastan”ların vəziyyəti necədir.

Diqqəti cəlb edən “dastan”lardan biri “Aşıq Ələsgərin Qaraqoyunlu səfəri” adı ilə kitaba daxil edilmişdir. Orada qeyd edildiyinə görə, bu “dastan”ı “professor Qara Namazov Əmirxeyir kənd sakini Mikayıl Alı oğlundan (80 yaşlı) qələmə almışdır”. Başqa sözlə, dastanı söyləyən Mikayıl Alı oğludur.

“Dastan” ilk dəfə “Azərbaycan folkloru antologiyası, III, Göyçə folkloru” kitabında oxuculara təqdim olunmuşdur (7,481).

“Dastan”ın məzmunu qısa şəkildə belədir. Mikayıl Alı oğlu Toxlucadan Qaraqoyunluya gedərkən Meydan düzü deyilən yerdə yanında saz olan bir nəfər qoca kişinin daş üstündə oturub dincəldiyini görür. Qoca kişi Mikayılı bu yerlər - Meydan düzü, Şah dağı barədə məlumat verir. Miskin Abdalla Şah İsmayılın barəsində geniş söhbət açır. Şah Xətai havasının Mis-

kin Abdal tərəfindən yaradıldığını söyləyir, heç bir təklif olmadan sazı götürüb Miskin Abdalın “Dağlar” rədifli qoşmasını Mikayıla oxuyur. Sonra ermənilərin, rusların torpaqları tutmasından şikayətlənir, millətin başsız qaldığına heyifsilənir.

Aşıq birdən-birə üzünü Şah dağına tutub “Şah dağı” müxəmməsindən dörd bənd oxuyub sözü qurtarandan sonra dağlara tamaşa eləyə-eləyə qəlyan çəkir. Yenə birdən “qaşını çatıb”, təzədən sazı sinəsinə basır və “Dağlar” (“Bir ay yarım növbahardan keçəndə” misrası ilə başlanan) qoşmasını oxuyur (7,484-485). Elə buradaca qeyd edək ki, şeirdə dəyişiklik də nəzərə çarpır, bəzi misralar başqası ilə əvəz olunub. Məsələn, “Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər” əvəzinə, “Nejoldu köysündə yayılan ellər”, “Seyr etmir köysündə türfə gözəllər” əvəzinə, “Yığılmır üstünə türfə gözəllər”, “Dad verə dahanda kövsər şərabi” əvəzinə, “Dad vermir dahanda kövsər şərabi”, “Qısır Murğuz Şah dağına çatılı” əvəzinə, “Muroy, Murğuz, Şah dağına çatılı”, “Halıyam Eldarın var cümləsindən” əvəzinə, “Halıyam ellərin mən naləsindən”, “Gecə yatmır bir-birinin bəhsindən” əvəzinə, “Yatmırdılar bir-birinin bəhsindən” və s. şəklinə salınmışdır.

Bu şeiri qurtarandan sonra Mikayıl heç bir sual vermədən aşıq özünün şeir yaratmaq qabiliyyətindən danışır, Mikayıla izah verir:

“- Oğul, bavət sözü aşıq xəlvətə çəkilif deyir. Mərəkə arasında fikir dolaşır. Mən də elə oxuduqlarımı ovadan-ovaya gəndəndə, dincələndə fikrimi cəmləşdirif demişəm:” (7,485).

Bu uydurma Aşığın bədahətən şeir demək qabiliyyətinə kölgə salmaq məqsədini güdür.

Bu söhbətdən sonra Mikayıl aşığı ata mindirir yollarına davam edirlər. Yolda aşıq soruşub öyrənir ki, Mikayıl Əmirxeyir kəndindəndi. Oğlan Əmirxeyir kəndinin adını çəkəndə, bu kənddən olan Hacı Alı qızı Mələk Ələsgərin yadına düşür və onu oğlandan soruşur:

“Mikayıl söhbəti zarafata döndərif dedi:

– Aşıx, kənddə bir kişi tapammadınmı soruşasan?” (7,486).

Bu söz aşığın xətrinə deyir, atdan düşür, sazı sinəsinə basır “Dayanmaz” rədifli qoşmasını oxuyur.

Bundan sonra söhbət şirinləşir Mikayıl Mələk haqqında

məlumat verib deyir ki, Mələk mənim doğma mamamdı, mən Hacı Alının oğluyam, adım da Mikayıldı. Səni Mələyin yanına aparacam.

Bu söhbətdən sonra Ələsgər yenə atı minir, yollarına davam eləyirlər.

Yolüstü Pirqulunun yaylağına dönürlər. Ələsgər deyir ki, məni Pirqulunun qardaşı Ocaqqulu xeyir işə çağırır.

Pirqulu Ələsgərə hörmət eləyir, ayağının altında heyvan kəsir. Yemək vaxtı Ələsgər Pirquluya deyir ki, "Doxsanı ötmüşəm. Bozartmanı həll bişir, dişlərim laxlıyır".

Burada Ələsgər yenə dağlara tamaşa eləyir və o biri "Dağlar" ("Bahar fəsli, yaz ayları gələndə" misrası ilə başlanan) şeiri oxumağa başlayır. (Bu şeirdən iki bənd oxuyur) Sonra o biri yaylaqlara göz gəzdirir. "Yaylaq" gəraylısını söyləyir.

Mikayıl Ələsgəri kəndə - Mələyin yanına gətirir, Mələk kövrəlib ağlayır.

Axşam Asdanoglu Ocaqqulu gəlir, Ələsgərlə görüşürlər. Ələsgər onun "İsmaşını" aldığı deyir. "Ocaqqulu Ələsgəri böyük oğlu Alının kiçik toyuna ismarlamışdı" (7,490).

Ələsgər xeyir işi yola salandan sonra, axırda Mikayıl xahiş eləyir ki, "gərək Mələk mamama dediyin tərifnaməni oxuyasan".

Ələsgər "Mələk" rədifli müxəmməsini oxuyur.

Ələsgərə 7-8 iri heyvan verirlər.

Mikayıl Ələsgəri Ağkilsə kəndinə gətirib geri qayıdır. Bununla "dastan" bitir.

Bu "dastan"ı söyləyən Mikayıl Alı oğlu dastanın əvvəlindən axırına qədər orada iştirak edən surətdir. "Dastanın" ilk cümləsi onunla başlayır, sonuncu cümləsi onunla bitir. "Dastan"da cərəyan edən hadisələrin hamısı onun gözü qarşısında baş verir. O, buradakı hadisələrin şahididir. Odur ki, "dastan"ı söyləməyə başlarkən, o cümləni: "Qaraqoyunnu Mikayıl Alı oğlu yayın oğlan çağında tezdən Göyçə gölünün qırağında olan Toxluca kəndinnən atnan Qaraqoyunluya gedirmiş" (7,481) şəklində yox, "Mən yayın oğlan çağında tezdən Göyçə gölünün qırağında olan Toxluca kəndinnən atnan Qaraqoyunnuya gedirdim" şəklində başlamalı və dastan bitənə qədər "Mikayıl" əvəzinə "mən" sözü işlətməli idi. İkisi də eyni şəxs olan Mikayılın Mikayıl haq-

qında danışması ədəbiyyatımızda çox qəribə "yenilikdir".

"Dastanı" 1998-2000-ci ildə 80 yaşlı Mikayıl Alı oğlu yaş "doxsanı ötmüş" Ələsgərə bələdçilik edib onu toy şənliyinə aparması əsil möcüzədir. Bunun izahına fikir verəndə, aydın olur ki, 2000-ci ildə 80 yaşlı olan Mikayıl 1920-ci ilin təvəllüdüdür. Ələsgərin 90 yaş isə 1910-cu ilə düşür. Hələ anadan olmamışdan 10 il əvvəl "böyük oğlan" (7,487) olan Mikayılın Aşıq Ələsgəri Əmirxeyir kəndinə aparıb, Mələklə görüşdürməsi möcüzədir.

Aydınlaşdırılmalı bir məsələ də var. Bu, Mikayılla Mələyin qohumluq münasibətidir. Dastanda Aşıq Ələsgər Mikayıldan soruşur:

"- Ay oğul, orda Mələk adında bir gəlin var. Hacı Alı qızı deyəllər. O neyədi?" (7,486).

Buradan aydın olur ki, Mələk Hacı Alının qızıdır.

"Dastan"da yenə deyilir: "Mələk mənim doğma mamadı (Qaraqoyunluda atanın bəjisinə mama deyillər). Mən, sən soruşduğun Hacı Alının oğluyam, adım da Mikayıldı" (7,487).

Mələk Hacı Alının qızıdır, Mikayıl da oğludur. Deməli bunlar qardaş-bacıdırlar. Bəs niyə Mikayıl deyir ki, "Mələk mənim doğma mamamdı?"

Belə yerdə deyiblər "Di gəl, koru körpüdən keçirt".

Andır yalan da çox tərs şeydir. Nə qədər ört-basdır edəsən, yenə bir qulağı görünür.

Bu da belə. Yalan danışanda da gərək elə danışasan, elə uydurasan ki, inandırıcı ola.

Növbəti yalanda qeyd olunur: Mikayıl "Toxlucanın yalındakı Meydan düzünə çatanda görür ki, yoldan xeyli aralı çəmənlikdə daşın üstündə bir nəfər əyləşif dincəlir. Yaxınlaşif atdan düşür, salam verif, əleyk alır. Görür ki, bu, qəddi-qamətdi, göydəli, amma yaş ötmüş kişinin yanında saz da var" (7,481). Elə orada yenə qeyd olunur: "-Oğul, mən də elə Toxlucadan gəlirəm, yoruldu, qojalix da bir şey döy. Əyləş, dincəl" (7,481). Başqa bir yerdə oxuyuruq: "Aşıq "Ya Allah", deyif ayağa qalxdı. Balaca həyvəsini çiyinə atdı. Sazı ələ aldı" (7,486).

Bu sözlər yaş "doxsanı ötmüş" Aşıq Ələsgər haqqında deyilir. Unudulur ki, Aşıq Ələsgər məşhurlaşandan, onun şeyird-

ləri məclis aparmağa başlayandan sonra toylara dəvət ediləndə, şeyirdləri ilə birlikdə gedirmiş. Ahıl çağlarında toy sahibləri onu aparmaq üçün çox zaman fayton göndərərmişlər.

Bu "dastan"da isə piyada yola düşüb kəndbəkənd gözən, dincini almaq üçün çölün düzündə bir daşın üstündə öyləşməyə məcbur olan, duranda "Ya Allah" deyib, heybəsini çiyinə atan aşiq bir tikə çörəyə möhtac olan dilənçini xatırladır.

Oğlunun kiçik toyunu eləyən Ocaqqulu, Ələsgəri gətirmək üçün gərək atlı göndərəydi.

Belə uydurma, yalan, heç bir epizodu da inandırıcı olmayan üzdən iraq "dastan"lar nə Aşığa, nə onu söyləyəne, nə də yazıya alana hörmət gətirmir. Belələrinin üstündən çal-çarpaz qırmızı xətt çəkib kənara tullamaq lazımdır.

Oxucu başa düşür ki, bu "dastan"ın düzəldilməsində məqsəd - "Mələk" adlı müxəmməsin qəhrəmanı olan Mələyin Əmirxeyirli olmasını sübut etməkdir. Aşığın yaradıcılığı olduğu onun şeyirdləri tərəfindən israrla təsdiq edilməyən bu şeirin də Mələk adlı neçə-neçə qəhrəmanının səsi müxtəlif yerlərdən gəlir.

Uydurma dastan-rəvayətlər içərisində "Aşiq Ələsgərin Dəli Alının toyuna gəlməsi" də diqqəti cəlb etməkdədir.

"Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri" kitabının "Qeydlər və izahlar" bölməsində göstəriləyinə görə, bu "dastan-rəvayət" Aşiq Mahmud Məmmədovdan (67 yaşlı) yazıya alınmışdır. Amma kim tərəfindən yazıya alınması göstərilməmişdir. Çox güman ki, bu kitabın toplayıcısının xidmətidir.

Oxuculara məlumdur ki, uzun müddət (hələ Aşiq Ələsgərin sağlığından) aşıqlarımızın repertuarında möhkəm yer tutmuş "Aşiq Ələsgər və Dəli Alı" dastan-rəvayəti 1963-cü ildən oxucuların sərəncamına verilmiş, bundan sonra 1972, 1987, 1999, 2003 və 2004-cü illərdə çap olunan "Aşiq Ələsgər" adlı kitablarda təkrar-təkrar nəşr olunmuşdur. Birdən-birə belə bir "dastanı"ın görünməsi maraqlıdır.

Ortada bitgin və genişməzmunlu bir dastan ola-ola, bunun quraşdırılmasının səbəbi nədir? Bizə belə gəlir ki, "dastan" söyləyən aşiq işini yüngülləşdirmək üçün oradakı epizodları və şeirləri ixtisar etmiş "Aşiq Ələsgərlə Dəli Alı" dastanının belə bir variantını "yaratmışdır". Ona görə "varinatı" deyirik ki, burada-

kı epizodların bəzisi oxucunun diqqətini ilk dəfədir ki, cəlb edir.

"Aşiq Ələsgərlə Dəli Alı" dastan-rəvayətdən bizə məlumdur ki, Dəli Alı məktub göndərüb Ələsgəri toya dəvət eləyir. Burada isə göstərilir ki, Aşiq Ələsgər Bəşirin toyunu eləmək üçün qardaşı Məşədi Salahla məsləhətləşir. Məşədi Salah deyir ki, "Heyvanlar hələ ətini tutmuyuf: qoy əlində bir qədər pulun-paran olsun". Bunu eşidən Ələsgər deyir:

"- Düz deyirsən, onda günü səvax atdanım, bir Xaşbulaq yaylağına qalxım. Görüm Allah nə qismət eliyir" (6,478-479).

Buradan aydın görünür ki, Aşiq Ələsgər Bəşirin toyunu eləmək üçün pul qazanmaq məqsədilə Xaşbulaq yaylağına gətməli olur. Buna kim inanar! Toy eləmək üçün Ələsgərin pulunu yox idi!?

Bu "dastan"da yenə qeyd olunur ki, Qonur dağına yaxınlaşanda Dəli Alının dəstəsindən olan adamlar onun qavağını kəsir, Ələsgəri tanıyırlar, "Dəli Alı" qoşmasından sonra Aşığa çoxlu pul verirlər.

Dəli Alı deyir ki, "bajım oğlu Zeynalabdının on-on beş günə toyudu: on beşinci gün səni gözdüyürəm. Aşiq Ələsgər axşam olmamış evə qayıtdı" (6,482).

Bu yalanda da inandırıcılıq yoxdur. Ələsgərin səfərə tək gətməsi, məclis keçirib pul qazanması və "axşam olmamış" evə qayıtması təəccüb doğurur. Əgər desəydi ki, "Ələsgər gecə yarısı yola düşdü, atını çapa-çapa Xaşbulağa yollandı, Dəli Alıgildən pulu alan kimi atını çapa-çapa gecədən xeyli keçmiş Ağkilsəyə gəldi", ağılsızların aqlını kəsdirə bilərdi. Yoxsa, bu qədər uzun yolu "axşam olmamış" gedib-qayıtmaq heç bir ölçüyə sığmır.

Sonra orada deyilir:

"Xülasə, 15 gündən sonra Aşiq Ələsgər Aşiq Əsədnən Aşiq Nəcəfi də götürüb Xaşbulağa gəldi" (6, 482).

Dəli Alının keçirdiyi toyda Qandal Nağının iştirakı da düz deyil. Hamı bilir ki, onların münasibətləri yaxşı deyilmiş.

Bu "dastan"da Məşədi Yolçugilin aşıqlarla rəftarı kobud verilib. Aşıqları qısma-boğmaya salan vaxtı "Asdan da gəlif çıxdı. Gördü ki, aşıqların pullarını əllərindən alıf, özdərini də möhkəm qorxuduf. Asdan qəzəflənif dedi:

- A kişi, adam belə işi eliyər? Ayıfıdı.

Yolçu dedi:

– Sənin işin yoxdu? Sən də qardaşın Dəli Alı kimi qanırsan” (6,486).

Belə bir nəzakətsiz söhbət, Dəli Alı barədə təhqiramiz ifadə dastan söyləyənin səviyyəsini də göstərir.

Məşədi Yolçugilin tələbi ilə Aşıq “Kimi” rədifli müxəmməsi başlayır. 13 bənd olan bu şeirin 8 bəndini dinləyicilərə (oxuculara) təqdim edən dastançı bununla “dastanı” tamamlayır. Burada 8 bənd şeirdə də bir sıra təhriflər adamı narahat eləyir.

Elə birinci bənddəki:

“Hər yana kağız dağıldı
Süleyman fərmanı kimi”

misraları

“Dünyanı dövr eliyif
Dağların tərlandı kimi” (6,486).

misraları ilə əvəz olunmuşdur.

İkinci bənddə isə misraların yerlərinin dəyişdirilməsi, məzmununa xələl gətirmişdir.

Əslində, Aşıq ikinci bəndi bu misralarla qurtarır:

“Şəmkirdən düyü çəkildi,
Sarıyaldan gəldi yağı.
Hər yana qəflə işlədi,
Xotkar bəzircan kimi” (1,450).

Aşıq açıq şəkildə deyir ki, atla, ulaqla gedib Şəmkirdən düyü, Sarıyaldan yağ gətiriblər. Aşıq onları qəflə şəklində gedən xotkar bəzircanlarına bənzətmişdir.

Bu “dastan”da isə:

“Bir yanı Qanıx qavrı,
Bir yanı Qoşqarın dağı.
Hər yana qəflə işlədi,
Xodgar bəzircanı kimi” (6,486)

misralarından belə bir məzmun almaq olmur. Elə başa düşülür ki, “qəflə” Qanıq, Qavrı çayları ilə Qoşqar dağı arasında işləyirmiş.

Dördüncü bənd əslində bu misralarla başlayır:

“Cəfər ağa bir iyiddi,
Girəndə meydan içinə.

Yalavıyır şimşək kimi,
Bələnir al-qan içinə” (1,453).

Bu “dastanda” isə:

“Cəfər ağa bir iyiddi,
Girəndə meydan içinə.
Səyrəşir patronları,
Batıfdı al-qan içinə”(6,487).

Paltar, digər iri bir şey qana batar, qana bulanar. Patronun qana batması dastançının ifadəsində olan “yenilik”dir.

Oradakı 6-cı bənd belə verilib:

“İçlərində bir Seyid var,
Onnara rəhbər gimidi.
Sofulu Qara Musa,
Hünərdə Sərdar kimidi,
Qızıl Hajılı Allahverdi,
Maliki Əjdər kimidi,
Sağ olsun İsmayılı,
Nərəsi Heydər kimidi,
Xanbulaxda meydan açdı
Koroğlu meydanı kimi” (6,488).

Bizə bəlli olmur ki, Sərdar hansı iyiddir ki, “Sofulu Qara Musa” ona bənzədilmişdir. Nə üçün Aşığın

“O ki Məşədi Məhəmməddi,
Bir nər oğlu nər kimidi”

Misrası şeirdən çıxarılıb, əvəzinə bu misralar qoyulub?! İsmayılın “meydan açdığı” “Xanbulaq” haradadır?!

7-ci bəndə fikir verin:

“Alı məclisə gələndə,
Nəsrin ziyanın görmədim,
Beş yüz erkək qırıldı,
Toğlunun sanın bilmədim.
Nisyə qalan xələtlərin,
Doğru, yalanın bilmədim,
Erkək yanyana dösəndi
Minanın qurvanı kimi” (6,488).

“Dastançı” unutmuşdur ki, beşinci bəndi də “Alı məclisə gələndə” misrası ilə başlamışdı. İkinci misra “Nəsrin ziyanın gör-

mədim”də Aşıq nə demək istəmişdir?! Beş yüz erkək qırılması-
na kim inanar?! Xələtdən söhbət açarkən yenə erkəkdən söz sa-
lib onların “yanyana döşənməsi”ni xatırlamaq nə qədər düzgün-
dür?! Niyə “kəsildi” sözü “döşəndi” ilə əvəz olunmuşdur?

Aşığın dediyi bənd əslində belədir:

“Beş min manat nağd yığıldı,
Dalda qalanın bilmədim,
Yüz erkək-öyəc kəsildi,
Toğlunun sanın bilmədim.
Xərcindən bərxurd olmadım,
Nəfin, ziyanın bilmədim,
Nisyə qalan xələtlərin
Doğru, yalanın bilmədim.
Nağdından mətləbim verdi,
Kişi Kərəm kanı kimi” (1,454).

Əslində,

“Erkək yan-yana kəsildi,
Minanın qurbanı kimi” misraları şeirin
“Alı kimi iyid yoxdu,

Onu tək doğub anası” misraları ilə başlayan bəndin axırın-
dadır. Orada bənd belə tamamlanır:

“On beş gün şülən çəkildi,
İşlədi aşpazxanası.
Erkək yan-yana kəsildi,
Minnanın qurbanı kimi” (1,451).

Axırınıc bənddə dastançının yaradıcılığı yenə nəzərə çarpır.
Aşığın

“Biçərə Aşıq Ələsgər,
Gəldin, getdin, hər nə isə.
Haqq səni sərraf yaradıb,
Qiymət qoy yaxşıya, pisə” (1,454)

misrası dəyişdirilərək:

“Beçərə, fağır Ələsgər,
Gəldin, getdin hər nə isə.
Hax səni sərraf yaradıf,
Qanan yoxdu qədrin bilə” (6,488)

şəklinə salınmışdır.

Aşığın “Dəli Alı” rədifli qoşmasınının da təhrif edilməsi na-
rahatçılıq doğurur.

“Gün kimi aləmi tutbdu adı,
İyidlər sultanı, xanı Dəli Alı.
Pirim-Şahi-Mərdan verib muradı,
Artırıb şövkəti, şanı Dəli Alı” (1,443).

Dastan söyləyən bu bəndi aşağıdakı şəkildə təqdim eləmiş-
dir:

“Gün kimi aləmi tutufdu adın,
Dağların sultanı, xanı Dəli Alı.
Xaliqi həmyəzəl verib muradın,
Artırif şöhrəti, şanı Dəli Alı” (6,480).

O biri bəndlərin heç biri də nöqsansız deyildir. “Dərs alıbdı
o, Əliyyi-Əladan” əvəzinə, “Dərsini alıbdı ərşi-ələdan”, “Gə-
zən zəlzələdən, yaman bələdan” əvəzinə, “Olan zəlzələdən,
gözən bələdan”, “Sel kimi axıdır qanı Dəli Alı” əvəzinə, “Tək
qaytarır yüz düşmanı Dəli Alı”, “Sənin kimi mərd iyidin yo-
lunda” misrası əvəzinə isə, “Onun kimi mərd iyidin yolunda”
işlənilərək, Aşığın ifadələri dəyişdirilmişdir. “Dəyişdirilmiş-
dir” demək o qədər də doğru deyildir. Aşığın dediyini dastan
söyləyən yadında düzgün saxlaya bilməmişdir.

“Dastan”ın nəsr hissəsində olan qeyri-təbii epizodlar bir ya-
na, heç olmasa, şeirlər düzgün verilsəydi, dərd yarı idi.

Kitabın tərtibçisi, redaktoru və rəyçiləri belə bir yazının ki-
tabda yer tutması ilə necə razılaşıblar?!

Uydurma “dastan”lardan biri də “Aşıq Ələsgərlə Aşıq Nə-
sibin qabaqlaşması”dır.

Göyçənin Ağbulaq kəndindən olan Aşıq Mahmud Məmmə-
dovun dilindən yazıya alındığı qeyd olunan bu “dastan”ın heç
bir epizodu dastan tələbinə cavab vermir. “Dastan”ın adını eşi-
dən hər kəs ona ikrah hissi ilə baxır. “Qabaqlaşma” çox ağır,
sanballı sözdür. İki yenilməz ordu bir-biri ilə döyüşə girişəndə,
hələ məğlub olmamış iki pəhləvan güləşməli olanda, eləcə də
Aşıq Ələsgər kimi iki aşıq bir-biri ilə deyişmək istəyəndə bu
sözü işlətmək yerinə düşər. Çünki, tərəflərin hansının məğlub,
hansının qalib olacağını əvvəlcədən söyləmək çətindir.

Aşıq Nəsb xəyalən yaradılmış surət deyil. O, Ağbaba ma-

halının Güllübulaq kəndindəndir. İki gözdən şikəst olan bu aşığın şeir söyləmək qabiliyyəti də olmuşdur. Hamı kimi o da Aşiq Ələsgərə ehtiram göstərmişdir.

Dastanlarımızın bir qismi xəyalən yaradılmışdır. Amma orada cərəyan edən hadisələr ardıcıl olduğu kimi, həm də inandırıcıdır. Odur ki, xalq arasında rəğbətlə qarşılır. Amma xəyalən yaradılmış olan bu “dastan”da bunları görə bilmirik.

Hamımıza məlumdur ki, ustad aşıqlar həmişə bir-birinə hörmət göstərmişlər. Bu “dastan”da deyilir: “Aşix Nəsinin qorxusundan Ağbaba mahalına yad yerdən aşiq gələ bilməmiş. Ondan icazəsiz kim gəlsəydi sazı əlinnən alınardı” (6,532).

Qəribədir! Aydın olunur ki, yad aşığın əlindən sazı alan kimlərmiş: Aşiq Nəsinin onunla deyişib, bağlayıb almış, yoxsa onun tapşırığı ilə başqa dəliqanlılar aşığı görən kimi, hücum edib, sazı onun əlindən almışlar. Hər iki halda xalq, camaat buna necə baxmış?!

“Dastan”da göstərilir ki, Yusif bəy və Həsən bəy adlı iki qardaş oğlan və qızlarına toy edirlərmiş. Yusif bəy oğluna Həsən bəyin qızını almış. Bunlar məsləhətləşirlər ki, qız toyunu Aşiq Nəsinin, oğlan toyunu Aşiq Ələsgər eləsin. Aşiq Nəsinin toyu apardığı üçüncü (axırıncı) gün çox həvəslə çalıb-oxuduğu bir zamanda onu gəzdiren oğlandan soruşur:

“- Ay bala, hancarı mana sağ ol deyən yoxdu.

Oğlan dedi:

– Ay kişi, kim var ki? Dörd divara çalır oxuyursan.

– Ay bala, camahat neyə oldu?

– Nəyə olajax, a kişi? Oğlan evində toy başdanıf. Deyillər qəribə bir aşix gətiriflər. Camahat iki-bir, üç-bir tökülüf oraya getdi” (6,534-535).

Qardaşların məsləhətinə görə, üç gün qız evində, sonra isə üç gün oğlan evində toy olmalı idi. Ortaya sual çıxır: qız evində toy qurtarmamış, niyə o biri qardaş toyu başlamışdır?

İkinci sual: belə bir ad-san sahibi olan Aşiq Nəsinin apardığı toy məclisini camaatın tərk etməsi nə dərəcədə inandırıcıdır?!

Aşiq Nəsinin onu gəzdiren oğlanın vasitəsilə öyrənir ki, Yusif bəyin oğlunun toyunu aparan göyçəli Aşiq Ələsgərdir. Deyir:

“- Hə indi, a bala, məni oraya apar. Allah ya ona verər, ya

mana” (6,535).

Aşiq Nəsinin məclisə gələndə Aşiq Ələsgər deyir:

“- Aşix qardaş, xoş gəlirsən.

Nəsinin qəzəfli-qəzəfli dedi:

– Xoş gəlir gəlmədiyimi indi bilərsən” (6,535).

Ad-sanı bir mahalı tutan aşiq beləmi cavab verər?!

Usuf bəy Aşiq Nəsinin yasalayanda, o yenə deyir:

“- İndi onu mən yaz pencəri kimi sıxaram, suyu çıxar. Onda o da bilər ki, mən kiməm” (6,536).

Sonra Aşiq Nəsinin sazı sinəsinə basıb Aşiq Ələsgərə hər bə-zorba gəlməyə başlayır və Ələsgər ona cavab verməli olur. Həm fikir, həm də bədii cəhətdən çox zəif olan şeirlər də dastan düzəldənin uydurmalarıdır. Ələsgərin Nəsinin qarşı işlətdiyi söz və ifadələrə baxın:

“Fəhmi kora verib, zehni üstəlik,
Xaliqin zəlilə budu müjdəsi” (6,536).

“Toxunmaram sənə kimi zəlilə” (6,537).

“Pay yığmaq, ay yazıx sana yaraşır,
Çünki yoxdu gözlərinin gileşi” (537).

Ələsgər Nəsinin bağlayandan sonra “başı batmış” rədifli bir qoşma söyləyir. Onu təhqiramiz ifadələrlə məzəmmətləyir, şeirin son misrasında “Təntitmişdi məni kor başı batmış” deyərək, onun korluğunu qabarıq şəkildə söyləyir.

Buna kim inanar?! Hər hansı bir şəxsin fizioloji çatışmazlığını onun başına qaxmaq Aşiq Ələsgərə yaraşır mı?!

Bu “dastan”da Aşiq Ələsgərin öz şeirindən də istifadə olunmuşdur. Onun müstəzad tənisi nədənsə, təhrif edilmişdir. Şeirin əslində belə başlayır:

“Bismillahir rəhmanir rəhim, -deyib,
Girirəm meydana gəl eyləyək bəhs.
Sən toxundun, mən də sana toxunnam,
Şəriətdə halal qisasa-qisas,
Qoy ucalsın səs” (1,189).

“Dastan”da isə bənd bu şəkildə verilmişdir:

“Sazım götürüf gırrəm meydana,
Gəl eyləyək bəhs.
Əgər sən toxunsan, mən də toxunnam,
Şəriətdə halal qisas-qisas,
Qoy ucalsın səs” (6,538).

Şeirin ikinci bəndini isə belə veriblər:

“Çəkilib qamətin min ayə billəm,
Oxudum dərşimi min aya billəm.
Pirimdən dərş aldım min ayə billəm,
Bir sözüne min söz deyim dərbə-dəs,
Dur yerində pəs” (6,538).

Bu bənd əslində aşağıdakı kimidir:

“Bir xoş günü əvəz min aya billəm,
Boyun naqqaş çəkib minaya billəm.
Pirim dərşim verib, min aya billəm,
Bir sözüne min söz deyim dərbədəs,
Sən eylə həvəs” (1,189).

Aşıq Nəsibin şeiri üç bənd olduğu üçün Aşıq Ələsgərin bu beşbəndlik şeirinin iki bəndini ixtisar etməli olan “dastan” yaradıcıları tapşırma bəndini də öz istədikləri kimi dəyişdiriblər:

“Aşix görək bu meydanda bir qala,
Eşq atəşin bir ətəklə, bir qala.
Ələsgərdi Xeybər kimi bir qala,
Aləmə bəllidi bu nitqi həvəs,
Danışma əbəs” (6,538).

Əslində isə həmin bənd belədir:

“Aşiq görək bu meydanda bir qala,
Eşq ocağın bir ətəklə, bir qala.
Ələsgərdi Xeybər kimi bir qala,
Bacara bilməzsən, danışma əbəs,
Dur yerində pəs” (1,189).

Qoy, bəndləri oxucular müqayisə eləsinlər. “Dastan” düzəldənlər Aşığın belə bir şeirini ixtisar və təhrif etməklə öz qarşıdirdəkləri şeirlərin səviyyəsinə endiriblər.

Bəs, kitabı çapa hazırlayanlar, onun redaktoru, korrektorları bu nöqsanlarla necə razılaşıb?! Yoxsa, elə hesab ediblər ki, dastanda şeirləri istənilən şəkildə vermək olar?!

Dastan yaradan, onu söyləyən və yazıya alanların bəziləri hesab edirlər ki, sözləri yerli şivədə işlədəndə və onların çoxunu təhrif edəndə dastan olur. Burada da belə etmişlər.

Dastanlarda da məntiqi ardıcılıq gözlənilməli, bir fikir digərini təzkib etməməlidir.

Dinləyicilər Aşıq Nəsibin məclisini tərk edib Aşıq Ələsgərin məclisinə gedəndə, Nəsib onu gəzdirən adamı göndərir ki, get öyrən gör o aşiq kimdir? Həmin adam gedib ona belə xəbər gətirir:

“- Adı Ələsgərdi, özü də deyillər ki, Göyçə mahalındandı” (6,535).

Deməli, Aşıq Nəsibə tam aydın oldu ki, bu aşiq göyçəli Aşıq Ələsgərdi. Bundan əlavə deyişmədə Aşıq Ələsgər hər sözün tapşırmasında adını çəkir. Yenə də Nəsib bilməlidir ki, bu Aşıq Ələsgərdi. Aşıq Ələsgər onu bağlayanda, Aşıq Nəsib “Yusif bəyi yanına çağırıb dedi:

– Ayə, bu yoxsa adı dillərdə dastan olan göyçəli Aşix Ələsgərdi?” (6,541)

Çox təəssüf ki, belə nöqsanlı bir uydurma ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində oxuculara təqdim olunmuşdur.

Bu uydurmanın ilk variantına yazılı şəkildə “Aşix Ələsgərin Ağbaba səfəri” adı ilə Aşıq Hüseyn Saraclının “Şeirlər, söyləmələr” (Bakı, Yazıçı, 1992, səh.179) kitabında rast gəlik. Orada göstərilir ki, Güllübulaq kəndinin seyidləri ilə Ələsgər dost imiş. Ələsgər dostlarının evinə qonaq gedəndə, iki gözündən şikəst olan Aşıq Nəsib onu “yoxlamağa getmək” fikrinə düşür. Ona deyirlər: “Ə, Seyiddi, Seyidə dolaşma.

Dedi: atamın goru haqqı gedəjəm”.

Nəsib axşam xəlvətcə gəlib Aşıq Ələsgərin saz çalib-oxumasına qulaq asır. Görür ki, Aşıq Ələsgər yaxşı çala bilmir, səsi də yaxşı deyil. Sazını götürür, meydana girir.

Bu variantda Aşıq Ələsgərin müstəzad tənisi yoxdur. O biri şeirlər bəzi dəyişikliklərlə verilmişdir. “Başı batmış” rədifli qoşma burada da özünə yer tapmışdır.

Aşıq Nəsim məclisin sonunda Aşıq Ələsgərin əlindən öpür. Seyidlər Ələsgərə bir yəhərli-yüyenli at bağışlayıb Göyçəyə yola salırlar.

Bu “dastan” (uydurma) müxtəlif mətbuat səhifələrində dö-nə-döne çap olunsa da, məqbul sayıla bilməz.

“Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri” (Bakı-2001) kitabında “Aşıq Ələsgərlə Mir Məcid ağanın görüşü” adlı rəvayət də diqqəti cəlb edir.

Rəvayətdə göstərilir ki, bir gün payız vaxtı Kəvərdən Aşıq Ələsgərin yanına bir atlı gəlir. Ələsgərə xəbər verir ki, “Seyid uşaxlarının xeyir işi var, tedarük görülüb, səni gözdüyüllər, savah gərək yola düşəsən” (6,560).

Ələsgər Kəvərə gedir, Mir Məcid ağağilin bacıları oğlu Nəcəfin toyunu eləyir, Mir Məcidağa onu bir neçə gün də saxlayır.

“Mir Məcid ağa saz çalmırdı. Amma yaxşı təbi varıydı. Saz dinəndə özünü saxlaya bilməyif bədahətən şeirlər söylüyürdü” (5,561).

Ələsgər sazı çalmağa başlayır və xahiş edir ki, uşaqlar şeirləri yazsınlar.

Mir Məcid ağa Ələsgərə “Vardı” rədifli bir bağlama deyir, Ələsgər də ona cavab verir.

Burada bir anlaşılmazlıq var. Çox səmimi dost olan, Aşıq Ələsgəri toydan sonra da bir neçə gün evində saxlayan Mir Məcid ağa niyə Ələsgərə bağlama deyir?! Bəlkə, Ələsgər bağlamanın cavabını verə bilməyeydi. Onda o xətir-hörmət necə olardı?!

Bu sətirlərin müəllifi seyidlər ocağının bir çox nümayəndələrini şəxsən tanıyır. 1930-cu illərdə onlar hansı səbəbdənsə köçüb Ağkilsə və qonşuda olan Böyük Qaraqoyunlu kəndlərinə gəlmişdilər. Mir Kəbir (rəvayəti söyləyən) Zod kəndindəki orta məktəbdə oxuyurdu. O hər dərs günü piyada Ağkilsədən keçərək Zod kəndinə gedir, dərsdən sonra da eləcə Qaraqoyunluya qayıdırdı. Mən Mir Kəbirdən aşağı sinifdə oxuyurdum. Dərsə gedəndə olmasa da, dərsdən çıxanda çox zaman Ağkilsəyə qə-dər onunla yol yoldaşı olurdum. O mənim xətrimi çox istəyirdi.

Mir Hüseyin Ağkilsə kəndində məskunlaşmışdı. O, müəllim idi. Çox mehriban adam idi. Onun oğlu Mirəli məndən yaşca kiçik idi.

Yaxşı yadımda deyil, deyəsən, müharibədən əvvəl onlar Azərbaycana köçmüşdülər. Mir Kəbirin sorağını Gəncədən aldım. Mir Əlinin Gəncə Pedaqoji İnstitutunda müəllim işlədiyini də eşitdim.

Onların qohumu olan Mir İsmayıl uzun müddət Göyçədə (Goysu kənd məktəbində) müəllim işlədi. Onunla tez-tez görüşürdüm.

1980-cı illərdə onların yaxın qohumu olan Nəsreddin Məcidovla Bakıda rastlaşdıq. O, notariusda işləyirdi. Mənə çox səmimi münasibət göstərdi. Mən bir neçə dəfə onun yanında oldum. “Aşıq Ələsgər”in Türkiyə çapı ilə əlaqədar sənədləşdir-mə işində mənə kömək etdi:

İstər-istəməz bir sual çıxır: Ünsiyyətdə olduğum bu adamlar indiyə qədər niyə Mir Məcidin şairliyi onun yaradıcılığı barədə heç kəsə, eləcə də bizə bir söz deməmişlər? Rəvayətdə özünə yer tapan “Vardır” rədifli bağlama və eyni rədifdə Ələsgərin ona verdiyi cavab Aşıq Talıbın hafizəsindən yazıya alındıqdan və 80-ci illərdən mətbuatda oxuculara təqdim olunan-dan 20 il sonra ortaya çıxan bu rəvayət inandırıcı deyil.

Bütün Ələsgərsevərlərə bəllidir ki, Aşıq ona deyilən hər hansı bir sualın, eləcə də bağlamanın cavabını da bədahətən vermiş. Bu, haqq tərəfindən ona bəxş edilən qeyri-adi qabiliyyətlərdən biri imiş. Amma “rəvayət”də deyilir: “Ələsgərin xasiyyətiydi, çağrıldığı toyda, xeyir işdə nə oxuyaxdısa, məclisi neyə yola verəjəkdisə, əvvəlcədən bunnarı sahmanlı-yardı” (6,561).

Mir Məcid ağa barədə isə yazılır: “Mir Məcid ağa saz çalmırdı. Amma yaxşı təbi varıydı. Saz dinəndə özünü saxlaya bilməyif bədahətən gözəl şeirlər söylüyürdü” (6,561).

Burada qərəzçilik aydın görünür. Qərībədir ki, belə fikirdən sonra oxucu gözləyir ki, Ələsgər “əvvəlcədən sahmanladığı” bir şeiri oxuyacaq, Mir Məcid ağa da “özünü saxlaya bilməyif bədahətən” söylədiyi bir şeirlə ona cavab verəcəkdir. Amma biz bunun tərsini görürük. Mir Məcid ağa bağlama (bəlkə də, əvvəlcədən hazırlamış olduğu, sahmanladığı) deyir, Ələsgər ona bədahətən cavab verir. Bu “rəvayət” də bir çox “dastanlar” kimi uydurmadır, quraşdırmadır.

Burada, eləcə də “Aşıq Ələsgərin Şınıq səfəri” dastan-rəvayətində işlədilən “Vardır” rədifli bağlama, Aşıq Talibin deməsinə görə, Aşıq Ələsgərə yazılı şəkildə göndərilmiş, o da eyni rədifli şeirlə onu açmışdır.

Bu kitabda özünə yer tapan “dastanlar”dan biri də “Aşıq Ələsgərin Qarabağ səfəri”dir. Bunu da Aşıq Mahmud söyləmişdir. Bu dastan “Aşıq Ələsgər Qarabağlıların yaylağında” adlı dastan-rəvayətin eybəcər şəklə salınmış variantıdır. Qəribədir ki, bunun hər ikisi eyni kitabda verilmişdir (6,451 və 660).

Elə “dastanın” əvvəlində anlaşılmaz fikirlər dinləyicini (oxucunu) narahat edir. Orada oxuyuruq: “Ədil bəyin dostları Hacı Alı adında bir nəfəri göndərillər. Axund gəlir Xanqərvəndinə” (6,660). Az keçməmiş oxuyuruq: “Özünüz bilirsiniz gi, Hacı Alı axund elm dəryasıdır” (6,661).

Belə çıxır ki, axundun da, axundu gətirmək üçün göndərilən adamın da adları “Hacı Alı” imiş.

“Dastan”ın qısa məzmunu belədir:

“Qarabağın Xanqərvənd kəndinin camaatı kəndin ağsaqqalı olan Ədil bəyin yanına gəlib deyirlər ki, kəndimizin axundu yoxdu, savadlı bir axund tap. Ədil bəy Ərdəbildə dostu olan Hacı Alı axunda məktub göndərir, o gəlir. Amma onun qorxusundan toylarına aşıq çağıra bilmirlər. Toy eləmək istəyənlər məsləhətləşirlər ki, el yaylağa çıxan kimi (hələ axund oraya (yaylağa) gəlməmiş) toy eləsinlər. Məşədi Qaramı Ələsgərin dalınca göndərirlər. Ələsgər getmək istəmir. Çünki məhərrəmliyin qırxı hələ çıxmamışdı. Sonradan Ələsgər getməyə razılıq verir. Ələsgər ata minmək istəyəndə, atdan düşür və Nəfslə Mərifətin deyişməsi olan “Eyləməynən” rədifli şeirini deyir.

Söhbətin bu hissəsi “Aşıq Ələsgər qarabağlıların yaylağında” adlı dastan-rəvayətdəkinin, demək olar ki, təkrarıdır.

Sonra göstərilir ki, toy zamanı çuğul Hacı Alı axunda xəbər verir ki, toyun aşığı göyçəli Aşıq Ələsgərdir. Hacı Alı axund toya gəlir. Ələsgəri burada görəndə, daha da qəzəblənir və deyir: “Səni mən göydə gəzirdim, yerdə əlimə keçmişən” (6,664).

Axundu qəzəbləndirən əsas məsələ Ələsgərin mollaları həcv etməsi idi:

Ələsgər sazı götürüb “Eylər” rədifli qoşmasını oxuyur. Son-

ra “İbtida əlifdən dərsim almışam” rədifli şeirini oxuyur. Molla yumşalaraq deyir: “Nə ola saz çalmayan, səni bir ilə axund kimi tanıdaram”.

Ələsgər sonra “Yüküm” divanisini oxuyur. Daha sonra “Bəli”, - deyib, yol-ərkana gəlmişəm” şeirini söyləyir. Sonra “Ayə mən-dədi” təcnisini, “Danışaq”, qoşmalarını oxuyur. Molla məclisdən çıxıb getmək, havasını dəyişmək istəyəndə Ələsgər deyir ki, bu sözümlü də eşit, sonra gedərsən. “Sığışmaz” rədifli herbə-zorbasını oxuyur. Söz tamam olanda, yazılır: “Axund arxasına baxa-baxa qaşmağa başladı” (6,671). Bundan sonra Ələsgər məclisi davam elətdirir və “Bu gün” müxəmməsi ilə məclisi tamamlayır.

Dastan düzəldənlər elə bilirlər ki, sözün yeri gəldi-gəlmədi, şeirləri orada işlətməklə dastan olur. Dastanlarda da gərgin dramatik məqamlar olur və dinləyici hadisələrin sonunun nə ilə nəticələncəyini səbirsizliklə izləyir. Bu dastanda isə belə bir şey yoxdur.

Hər hansı birisi söhbətdə məğlub olanda, məclisdən küsüb gedəndə, yavaş addımlarla yeriir. Ərdəbildən gətirilmiş, hamının hörmət elədiyi, ağır təbiətli bu axundun məclisdən çıxarkən “arxasına baxa-baxa qaçması” gülünc doğurur.

“Dastanda” haisələrin məntiqi ardıcılığı yoxdur. Axund ki-tablari gətirtirir və Ələsgərə deyir ki, “İndi sana bu kitablardan sual verəcəm”. Amma axund sual verməmiş Ələsgər “Yüküm” adlı divanisini söyləməyə başlayır.

“Dastan” yaradanlar dastanın nəsr hissəsində nə kimi inandırıcı olmayan epizodlar uydursalar buna bir təhər dözmək olur: dörd odur ki, ustadların şeirlərini təhrif edələr. Təəssüf ki, bu “dastan”da da Aşığın şeirləri dastançının zövqünə uyğun şəkildə təhrif olunmuşdur.

Aşığın bu “dastan”da işlədilən səkkiz şeirindən elə biri yoxdur ki, təhrifə məruz qalmamış olsun.

“Eylər” rədifli şeirinə fikir verək. Aşıq:

“Can” deməklə candan can əysik olmaz.

Məhəbbət artırır, mehriban eylər” (1,77) - demişdir.

“Dastan”da isə ikinci misra belədir:

“Məhəbbət artırır, könül xoş eylər” (6,665).

Aşıq:

“Nakəs adam danışdıqda saz olar,
Kərəmdən kəm, səxavətdən az olar”, - demişdir.

“Dastan”da misraların yeri dəyişdirilmişdir (6,665).

Başqa bir şeirində Aşıq demişdir:

“İbtida əlifdən dərsim almışam
Ələst aləmində demişəm “bəli” (1,45).

“Dastan”da birinci misra belədir:

“İbtida əlifdən dərsim olanda” (6,665).

Bu şeirin başqa bir bəndində Aşıq demişdir:

Əlidən dərs aldım, eylədim əzbər,
Ərşin sütunudu, yerlərə ləngər.
Fatimeyi-Zəhra şafeyi-məhşər,
Onu seçdim gözəllərin gözəli.

“Dastan”da ikinci və üçüncü misralar belədir:

“Yerlərin sütunu, göylərə ləngər,
Fatimeyi Zəhradı şəfayı mənşər” (6,665).

Şeirin o biri bəndlərində də dəyişdirmələr çoxdur.

Aşığın məşhur “Yüküm” rədifli divanisi belə başlanır:

“Ələstidə “bəli” gedim,
Əcəb xoşhaldı yüküm,
Beş gözəlin aşıqiyəm,
Vəsfı-camaldı yüküm,
Həm dərinə, həm dayazdı,
Həm acıdı, həm şirin,
Zəhmətdə zəhri-hələhil,
Ləzzətdə baldı yüküm” (1,204).

“Dastan”da isə üçüncü misra:

“Bir gözəlin aşıqiyəm” yazılmışdır.

Yeddinci misra:

“Zəhmətdə zəhri zəlal” (6,666) şəklində verilmişdir.

Başqa bir şeirini Aşıq bu misralarla başlamışdır:

“Bəli”, - deyib, yol-ərkana gəlmişəm,
Nəqş olub sinəmdə eşqin kitabı” (1,49).

“Dastan”da isə ikinci misra belədir:

“Nəş olub sinəmdə eşqin kitabı” (6,667).

Bu şeirin başqa bir bəndində Aşıq demişdir:

“Xaliqindən utan, məndən utanma,
Şəcərətil mövtü heç səhl sanma”.

“Dastan”da isə belədir:

“Gəl xalqından utan, mənən utanma,
Səgərəl motunu heç səhl sanma” (6,668).

Aşığın “Ayə məndədi” təcnisinin ikinci bəndi belədir:

“Bir sazım var, yox pərdəsi, nə simi,
Onu çalıb, kim tərpedər nə simi?!

Firdovsi, Füzuli, Hafız, Nəsimi

Onlar da yazdığı, ayə, məndədi” (1,159).

“Dastan”da isə deyilir:

“Yox sazımın nə pərdəsi, nə simi,
De kim çalır, nə tərpedir o simi.

Füzuli, Firdovsi, Hafız, Nəsimi,

Onnarın yazdığı aya, məndədi” (6,669).

Bu bənddə bizi narahat edən əsas nöqsan ikinci misradır. Görünür, dastan “düzəldən”, onu söyləyən, kitabı nəşrə hazırlayan və redaktorlar təcnisnin xüsusiyyətini bilmirlər.

Aşığın “Danışaq” qoşması belə başlanır:

“Hikmət məclisində əyləşən alim,

Gəl, səninlə yol-ərkandan danışaq.

Ələst aləmindən, qalu-bələdan

Nuri-Əhməd yaranandan danışaq” (1,272).

“Dastan” söyləyən isə onu bu şəkilə salmışdır:

“Sənnən xəvər alım, ay duran alim,

Gəl ikimiz bu qurannan danışax.

Ələstü əlada, qövlü bələda,

İnsan ruhu yaranandan danışax” (6,670).

Şeirin o biri bəndini aşıq belə demişdir:

“Əgər haqq aşığısan, “meydana gəl”, -de,
Arıfsənsə, bu sözlərə “gözəl”, - de.
Farsiyyət bilirsən, şeri-qəzəl de,
Ərəbxansan, gəl Qurandan danışaq”.

“Dastanı” söyləyən isə onu bu şəkllə salmışdır:

“Arıfsənsə bu sözdərə gözəl ol,
İstiyirsən sən növbəti əzəl ol.
Bilirsənsə farsiyatı qəzəl ol,
Ərəbxansan gəl qurannan danışax” (6,670).

Buradakı dəyişikliyin nədən ibarət olduğunu izah eləməyə ehtiyac yoxdur. Gör nə qədər acınacaqlıdır ki, el arasında tanınan bu aşiq Dədə Ələsgərin şeirini bu şəkildə dinləyicilərə (oxuculara) təqdim eləyir!

Bu “dastan”da Aşığın şeirlərinin təhrifləri həddindən çoxdur. Onların hamısını göstərmək burada mümkün deyildir. Qısaca olaraq onu deyə bilərik ki, Aşığın buradakı səkkiz şeirinin bəndlərinin heç biri təhriflərdən xali deyildir. Bunların bəzisi bilərəkdən edilmişdir. “Sığışmaz” rədifli qoşmanın son bəndinə diqqət edin. Aşiq demişdir:

“Ələsgərə satma bu ərki nazı,
Heç kim olmaz belə işdən irazi.
Tökərem hörməti, götürəm sazı,
Şişər başın, bu mahala sığışmaz” (1,298).

“Dastan”da isə üçüncü misra bu şəkllə salınmışdır: “Çağır köməyinə min axund, qazı” (6,671).

Bu dəyişikliyi etməklə “dastan” söyləyən dinləyicini inandırmaq istəmişdir ki, Ələsgər şeiri axundla qarşılaşdığı zaman demişdir.

Bəzən şeirlərdə elə dəyişiklik eləmişlər ki, onu nadan adamlar da qəbula qoymaz.

Aşığın “Bu gün” rədifli müxəmməsinin son bəndi belədir: “Ələsgərəm, mən deyirdim,

Pərvanə əfsana yanır.
Eşqdən bir od düşüb,
Cismimə, mərdana yanır.
Deyirəm, danışiram,

Dönürəm hər yana, yanır,
Ürəyim bir Kərəmə,
Bir Şeyx Sənana yanır,
Qəlbimdə yas tuturam
Məcnuna, Fərhada bu gün” (1,210).

“Dastan”da isə oxuyuruq:

“Ələsgərəm, mən deyirəm,
Pərvana əfsana yanır,
Eşqdən bir od düşüb,
Cismim o mərdana yanır.
Bir xəyalım Kərəmə,
Biri Şeyx Sənana yanır.
Qəlbimdə yas tuturam,
Məcnuna, fərhada bu gün” (6,671-672).

Bəndin iki misrası unudulub. Bu belə. O biri misralardakı təhriflər də göz qabağındadır. Qəribədir, görəsən Aşığın neçə xəyalı varmış ki, biri Kərəmə, biri Şeyx Sənana yanarmış?! Xəyalın yanmağı anlaşılmır. Ürək yanar, qəlb yanar.

“Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri” kitabında çap olunmuş “dastanlar”dan biri də “Aşiq Ələsgərin İrəvan səfəri”dir. Bu “dastan”ı da Aşiq Mahmud Məmmədov söyləmişdir.

Təəssüf ki, bu “dastan” da sayaqlamalardan ibarətdir.

“Dastan” söyləyən söhbətinə Aşiq Ələsgərin “Mənəm” rədifli qoşmasını ustadnamə kimi verir. Buna etirazımız yoxdur. Amma oradakı təhriflərlə heç cür razılaşımaq olmaz. Bu barədə sonra deyəcəyik.

Əhvalatda göstərilir ki, Aşiq Ələsgərin şeyirdi Qara Nağı (dastan söyləyən “Qara” ləqəbini vermişdir) Göyçə kəndlərinin birində toy şənliyi keçirən zaman bir aşiq onun Aşiq Ələsgərə üç il şeyirdik elədiyini öyrənir və deyir ki, ondan ayrıl, səni İrəvan tərəflərdə çox sevirlər, get, çox pul qazanarsan. “Sən Ələsgərə ömürlük qulmu olmalısən” (6,674).

Nağının deməsinə görə, bu üç ildə Aşiq Ələsgər ona pul verməmişdir. Onu hələ on il də şeyird saxlamaq fikrindədir.

Toyu tək eləyən Nağı (Ələsgər orada yoxmuş) Aşiq Ələsgərin yanına gəlir və deyir: “bu günnən ustad çörəyini mana

halal elə” (6,675). Aşıq Ələsgər ciddi soruşanda, mətləbini açıq şəkildə deyir: “İstiyirəm deyəm daha mən artıx aşığ kimi çalmağı da, oxumağı da bajaranam. Mümkünsə mənə icazə ver-ginən gedim” (6,675).

Aşıq Ələsgər Nağını danlayır, hələ aşıq kimi yetişmədiyini deyir. Bilir ki, Nağı gedəcəkdir. Odur ki, ona tapşırır ki, heç yerdə demə ki, mən Aşıq Ələsgərə qulluq eləmişəm.

Nağı sazını götürüb İrəvan mahalına yollanır.

Buradaca, yeri gəlmişkən, deyək ki, Nağı nə üçün “aşıq” adını almamış toyda söhbət eləyib məclis keçirmiş. Aşıq Ələsgər belələrinin ondan ayrı məclis aparmasına icazə vermirmiş?!

Aşıq Ələsgərin bu üç ildə Nağıya “pul verməməsi” Aşığın hörmətini aşağı salan insafsızcasına bir uydurmadır.

Sonra göstərilir ki, Nağı İrəvan şəhərinə gəlir bir draxdına (?)girir çay-çörək yeyir. Burada Nağıdan adını və haralı olduğunu soruşanda Göyçə mahalından olduğunu, adının “Nağı”, ustadının da Aşıq Ələsgər olduğunu deyir.

Məmməd bəy adlı birisinin xahişi ilə Nağı çalib-oxuyandan sonra, xeyir işləri olduğunu deyir onu evlərinə aparır. Nağı məclisi yaxşı idarə eləyir. Məmməd bəy deyir ki, mənim qo-humlarımin xeyir işlərinin hamısını sən yola verəcəksən.

Nağı bir ay ərzində hər gün toyda-nişanda olur, çoxlu pul qazanır.

Bu mahalda Aşıq Əsədulla ilə Aşıq Cəfərqulu adlı iki aşıq varmış. Görürlər ki, bunları xeyir işə çağıran yoxdur. Səbəbini öyrənirlər ki, hamı Məmməd bəyin hesabına Nağını toya aparır. Bunlar qərara alırlar ki, Nağı ilə deyişsinlər. Nağı Uluxanlı kəndində toyda olanda bunlar da gəlir. Nağıya bir “müəmma” deyib onu bağlayırlar, sazını alırlar. Əsədulla Məmməd bəyin xatirinə sazı qaytarıb Nağıya verir və tapşırır ki, bir də bu mahala hərlənmə.

Məmməd bəy Nağıya tapşırır: “İndi ki, belə oldu, bilmirəm bu toy qurtaranadək Aşıq Ələsgəri harda olur-olsun tapıf gətirərsən” (6,677).

“Nağı İrəvandan Aşıq Ələsgər üçün bir cüt çəkməlik dəri, mahud çuxalıq, Anaxanım üçün güllü xaradan bir dizlik alıf üz

qoydu Ələsgərin evinə” (6,677).

Nağının aldığı bu şeylər rüşvət kimi görünür. Bununla o Ələsgərlə barışmaq və istədiyinə nail olmaq fikrindədir.

Ələsgərin bu “hədiyyəni” qəbul etməsi də çox şit çıxır.

Xülasə, Nağı Göyçəyə gəlir. Aşıq Ələsgəri evdə tapmır. Öyrənir ki, Ələsgər Gəncədədir. Gəncəyə gəlir. “Daş mehmanxananın” sahibindən öyrənir ki, filan yerdə məclisdədir. Oraya gəlir, bir kişiye minnət eləyir ki, onu Ələsgərlə barışdır-sın. Aşıq Ələsgər Nağının günahından keçir. Nağı başına gələ-ni danışır, sonra isə düzünü boynuna alır və Məmməd bəyin tapşırığını da Ələsgərə deyir. Bu söhbətin arasında Ələsgərə çəkməlik dəri və çuxalıq mahud aldığı da bildirilir.

Aşıq Ələsgər Nağı ilə getməli olur. Amma şərt kəsir ki, “Sən olursan usta, mən oluram şeyird” (6,679).

Sonra çəkməçinin yanına gəlirlər. Usta bunları aldatmaq istəyir. O günü qalır, səhəri ustanın yanına gələndə dağarcıqdan tikdiyi çəkməni göstərəndə Ələsgər sazı mehmanxanadan Nağıya gətirtdirir və “Hayıfın” rədifli şeirini söyləyir.

Şeirin təhrifi barədə sonra deyəcəyik. Maraqlıdır. Görəsən, Nağı dərini niyə Ələsgərin evində qoymayıb, Gəncəyə gətirib. Bilirmiş ki, ayaqqabalırı çox köhnədir.

“Xülasə, bunnar gəlif İrəvana çatdılar. Məclis hələ də da-vam eliyirdi. Əsədullaynan Cəfərqulu məclisdə şövqnən çalır-çağırırdılar” (6,681).

Burada bir sual meydana çıxır; Aşıq Əsədullagil Nağını məclisdən qovandan sonra transportun çətin olduğu bir zaman-da Nağı İrəvandan Göyçəyə gəlir, sonra Gəncəyə gedir, sabahı günü çəkmə sifariş edirlər, onun səhəri günü çəkməni alıb İrəvana yola düşürlər və gəlib görürlər ki, Əsədullagil hələ də çalib-oxuyurlar. Görəsən, bu toy neçə gün çəkib?

“Dastan” uyduranlara yalan danışmağı irad tutmaq fikrində deyilik. Yalanı danışanda da görək elə danışasan ki, eşidənin ağı kəsə.

“Dastan”da deyilir ki, Məmməd bəyin bacısı Müşgünaz xanım Ələsgərin aşıq olmaq fikrinə düşdüyünə gülür. Ələsgər özünü elə göstərir ki, guya samovar görməyib.

Məclisə girmək istəyəndə Müşgünaz Ələsgərin getməsinə

razı olmur. Məsləhət görür ki, nənnidəki uşağı ağlayandan kiritdin. Ələsgər razılaşmır, bunlardan qabaq yola düşür. Məclisə girəndə Məmməd bəy Ələsgəri tanımır. Məmməd bəy soruşanda, Nağı deyir ki, dayımdı. İsrafil ağa da məclisdə imiş. Ələsgər işarə edir ki, üstünü vurma.

Əsədulla soruşanda, Ələsgər deyir ki, adım Solaxaydı. Ustadım da bacım oğlu Nağıdı.

Aşıqlar deyişməli olurlar. Cəfərqulu Tufarqanlı Abbasın “Ay nədən oldu” şeirini oxuyur, Ələsgər cavab verir. sonra Ələsgərin “Oldu” bağlamasını deyir. Ələsgər yenə cavab verir.

Əsədulla meydana çıxır. “Düşərsən” rədifli hərbə-zorba deyir. Ələsgər buna da cavab verir.

Məclisdəkilərin tələbi ilə bu dəfə Ələsgər qabağa düşür “Bizdən salam olsun arif olana, haqq nə gündə xəlq eylədi dünyanı” beyti ilə başlanan bağlamasını oxuyur, Əsədulla cavab verə bilmir. Sonda aydın olur ki, bu aşıq Ələsgərdir. Aşıq Əsədullagil Ələsgərdən üzr istəyirlər və yığılmış dövrən pulunu ona verirlər.

Bu da Ələsgərə bir ləkədir.

Müşgünaz xanım da Ələsgəri tanıyanda xəcalət çəkir, qardaşı Məmməd bəyə deyir ki, Ələsgər məni el içində biabır edəcək. Məmməd bəy deyir ki, “Aşiq Ələsgərə ağır nəmər verif, sənin adına tərif dedirdəjəm” (6,689) və Ələsgərə deyir: “Bizdən nəmərini al, bajımız Müşgünaza bir tərif deginən.

Ələsgər gülə-gülə dedi:

– Tərif başqa cür olajaydı. Sizin sözümdən sonra gərək yaxşı üzünə çöyürsən” (6,689).

“Aşıq Ələsgərin İrəvan səfəri” “dastan”ında işlədilən şeirlərdə nöqsan və təhriflər də oxucuları narahat edir. Dastandan əvvəl verilən ustadnamədə “Sənətim məsiyyət yoxdu savabı” əvəzinə, “Sənətin məsihəti yoxdu savabı”, “Tabə oldum nəfəsə” əvəzinə, “Tab oldum nəfəsə”, “Dünyanın cifəsi” əvəzinə, “Dünyanın civesi” getmişdir (6,673).

Aşıq Cəfərqulu ilə Ələsgərin deyişməsi zamanı oxuduqları şeirlərdə də ciddi təhriflər var. Cəfərqulu Abbas Tufarqanlının “Ay nədən oldu” rədifli şeirini oxuyur, Ələsgər də ona cavab verir.

Abbasın şeirindəki təhriflər də ciddidir. İkinci bənddə bi-

rinci beyt:

“Başına döndüyüm şahın becanı

Şahın dövrənində yol budu, tanı” (6,684) şəklindədir. “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”ndə isə ikinci misra “Şahın tövləsinə yol budu tanı” (2,438) kimi oxuculara təqdim olunmuşdur. Bu beytin inandırıcı variantı belədir:

“Başına döndüyüm, gözəl şah hanı?!

Şahın dövlətindən yol budur, tanı” (1,390).

Şeir son bəndi belə verilib:

“Gözəl şahım mənə qılsın bir saya,
Rəhmin gəlsin mən tək bu binəvaya.

Abbas deyər sirr qaldım xudaya,

Pərim bir bəşərdi, ay nədən oldu?” (6,684).

Ustad aşıqlar isə bu bəndi belə oxuyurdular:

Gözəl şah üstümə sala bir saya,

Rəhm eləyə mənim kimi gədaya.

Abbas təcüb eylər sirri-Xudaya,

Pəri ki, bəşərdi, ay nədən oldu?! (1,390)

Ələsgərin ona verdiyi cavabda da təhriflər var.

İkinci bənd bu şəkildə getmişdir:

“Neçə qəndil, neçə sütun vuruldu?

Sən kimsən, mən kiməm, kimnən soruldu?

Elmi müəmması harda duruldu?

Ustadlar ustası ay nədən oldu” (6,684).

Bu bənd əslində belədir:

Yeddi qat göy nə növünən quruldu?

Neçə qəndil, neçə sütun vuruldu?

“Sən kimsən?”, “mən kiməm?”, kimdən soruldu?

Ustadlar ustası ay nədən oldu? (1,390)

Şeir tapşırmasında olan “Yazıq Ələsgərəm” sözünü “Aşıq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”ndə “Bir qoca aşığam” (2,439), bu “dastan”da isə “Solaxay aşığam” sözləri ilə əvəz etmişlər. Aşığın şeiri beş bənddir. Abbasın sözü üç bənd olduğuna görə Ələsgərin “Nədən loh yarandı, nədəndi qələm” və “Mansırın

toxmağı, İsrafil suru” mis—raları ilə başlanan iki bəndi ixtisar eləmişlər. “Aşiq Ələsgərin Şınıq səfəri”ndə isə bu şeir bütöv şəkildə verilmişdir (1,390-391).

“Aşiq Ələsgərin İrəvan səfəri”ni “Aşiq Ələsgər”in 1963-cü il çapındakı “Aşiq Ələsgərin Naxçıvan səfəri”ndən əxz edən Aşiq Mahmudun bu “dastan”a əlavəsinin biri də Ələsgərin “Bizdən salam olsun arif olana, haqq nə gündə xəlq eylədi dünyanı” beyti ilə başlanan bağlamasıdır.

Təəssüfləndirici haldır ki, yazı-pozu bilən Aşiq Mahmud şeiri Ələsgərin indiyə qədər dönə-dönə nəşr olunan kitablarından düz öyrənməyib və məclislərdə onu dinləyənlərə aşağıdakı şəkildə oxuyub.

“Sizdən xəbər alım kamil ustadlar,
Hax nə gündə yaradıfdı dünyanı?
De göynən yer nə bəsiylə quruldu?
Nə üstündə bəndə saldı Əsmanı?” (6,688)

Bu bənd əslində belədir:

“Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xəlq eylədi dünyanı?
Yer ilə göy nə saatda bəhs etdi,
Yer nə üstə bəndə saldı asmanı?” (1,270)

İkinci bənd “dastan”da:

“Əsman nə istədi bari Xudadan?
Xudam nə hökm etdi ərşi-əldana?
O kimiydi, nə gətirdi haradan?
O kimiydi, gördü Məçidi-ləqsanı?” (6,688)

Bu bənd isə aşağıdakı kimidir:
“Asman nə istədi bari Xudadan?
Xuda nə əmr etdi ərşi-ələdan?
Kim idi, gəldi, kimi apardı haradan?
Nə surətdə gördü Məscid-Əqsanı?” (1,270)

“Dastan”da bəndin biri də bu şəkildədir:
“Tez versən sözlərimin isbatın,
Hardadı məkanı abı-həyatın?”

Neçədi məqamı mələkəlmövtun,
Nə törü insandan o alır canı?” (6,688)

Bu bənd isə belədir:

“Tez versən bu sözlərin isbatın,
Nədəndi bənası Abı-həyatın?
Hardadı məqamı Mələk-əl-mövtun?
Nə tövr ilə alır insandan canı?” (1,270)

Aşığın şeirlərinin belə təhrif edildiyini görəndə, fikrimə gəlir ki, nə yaxşı ki, biz Aşığın şeirlərini toplayanda və onların nə münasibətdə deyildiyini qələmə alanda, onun oğlu Aşiq Talıb sağ idi. Yoxsa biz, ya da başqa bir toplayıcı Ələsgərin əsərlərini Aşiq Mahmud kimi “ustad” aşıqlardan yazıya alacaqdı və kitablarda belə nöqsan və təhriflərlə sabitləşəcəkdi.

“Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri” kitabında Aşiq Ələsgərlə əlaqədar çap olunan “dastan”lardan biri də Aşiq Mahmudun toplanmışdır.

Bu “dastan” “Aşiq Ələsgər Kəlbəcərin Qılışlı kəndində” adlandırılmışdır.

“Dastan”da göstərilir ki, Ələsgər ömrünün çoxunu Kəlbəcər məhəlinə keçirmişdir. Onun ən yaxın dostu Qılışlı kəndindən olan Xanlar kişi idi.

Elə burada, yeri gəlmişkən, deyək ki, Xanlar qılışlı kəndindən yox, Ağdaş kəndindən imiş. Bu barədə “Aşiq Ələsgər” kitablarının 1988, 1999, 2003, 2004-cü il nəşrlərində, eləcə də Ankarada nəşr olunan “Göyçəli Aşiq Ələsgər (1987)” kitabında da qeyd var.

“Dastanda” deyilir: “Bu dəfə Aşiq Ələsgərin vacib işi olduğuna görə dedi:

– Heç Qılışlı kəndinə burulmuyum, kəndin yuxarisından atımı sürüf gedim” (6,691).

Sual olunur: Aşiq Ələsgər haraya gedirmiş ki, Qılışlı kəndinə burulmaq istəməyib, atını kəndin yuxarisından sürüb getmək fikrinə düşüb?

Sualın cavabı yoxdur.

Orada deyilir ki, uşaqlar Ələsgəri görüb, Xanlar kişiye xə-

bər verirlər, o gəlib Ələsgəri evinə aparır. Ələsgərin mindiyi at onun xoşuna gəlmir, səhər Ələsgərə yaxşı bir at verməyi qərara alır.

Xanlar kişi qonaqlıq təşkil edir və qonaqlara deyir ki, “Bir siyahı tutax, ona (Aşıq Ələsgərə - İ.Ə.) baxşeyişdər verək. Bax, mən öz atımı ona bağışlayıram”. İsa, İbrahim, Mikayıl, Bayramalı da söz verirlər ki, “biz də iki yaxşı öküz alarıx, əkin-biçinini onnan eliyər” (6,692).

Gecə keçir. Xannar kişi səhər gedir, söz verən adamları tapa bilmir. Özü bir cüt öküz boyunduruxluyur və atı da çardağın altına bağlayır.

Ələsgər yola düşmək istəyəndə görür ki, at başqa atdır, öküzləri də görəndə başa düşür ki, bunları Xannar verir. Qəbul eləmək istəməyəndə, Xanlar yalvarır və Ələsgəri razılaşdırır.

Ələsgər atını minir, öküzləri də qabağına qatıb yola düzəlir. Kəndin kənarına çatanda görür ki, axşamkı adamların bəziləri buradadır. Yol çəkirlər. Bayraməli kişi gizlənir ki, Ələsgər onu görməsin.

Adamlar Ələsgərin haradan gəldiyini soruşanda, o Xanlar kişigildən gəldiyini söyləyir.

Buradakılar Ələsgərin saz çalıb oxumasını istəyir, Ələsgər razı olur və “Aparır” rədifli müxəmməsini oxuyur.

Ələsgər atını minib yola düzəlir. Bir qədər getmiş, at da, öküz də qaçır. Qaraçuxalı olan bəxtini bir ağacın altında görür və “Qoca baxtım” qoşmasını söyləyir. Əhvalat burada bitir.

Burada başlanmış hadisənin davamı yoxdur. Oxucuya (dənləyiciyə) məlum olmur ki, Aşıq Ələsgər haraya və nə məqsədlə gedirmiş? Xanlargildə qonaq olandan sonra dünən yarımçıq qalan yoluna niyə davam eləmir? Axı Ələsgərin Xanlargilə dönmək fikri də yox idi. Belə görünür ki, Xanlar ona at və öküz bağışlayanda hər şey onun yadından çıxır, sevincək Göyçəyə yola düşür. Bu, heç Aşıq Ələsgərə xas olan xüsusiyyətdirmi?!

Əhvalatda iki şeirdən istifadə olunub. Onlar da nöqsanlarla “zəngindir”.

Buradakı şeirlərin deyilmə səbəbi “Qoca baxtım” dastanında ətraflı şəkildə verilmişdir. Orada “Qoca baxtım” şeirindən sonra uzun əhvalat nağıllanır. Burada isə şeir bitən kimi, “das-

tan” da bitir. Oxucu (dinləyici) intizarda qalır ki, görəsən, Aşıq bu şeiri deyəndən sonra bəxti ona köməyə gəlirmi?

Bu necə dastandır, bu necə rəvayətdir! Adi danışmaq zamanı da belə çiy söhbət eləməzlər. Aşıqlarımız şənlik məclislərində də bu cür söhbət eləyirlərsə, “bəxtəvər” Ələsgərin başına. Söhbəti maraqlı düzəldə bilməsələr də, heç olmasa ustadın şeirlərini düzgün oxusalar, dərd yarı olardı. Burada istifadə olunan iki şeirdəki vəziyyəti nəzərdən keçirək.

“Dastan”da işlədilən şeirin biri “Aparır” rədifli müxəmməsidir. Şeir əslində 7 bənddən ibarətdir. Burada bəndin ikisi ixtisar edilib. Bu ixtisarla da iş bitməmişdir. Qalan 5 bənd də əslindən çox fərqlənir.

Şeirin rədifi “Aparır”dır. Burada isə “Aparar” kimi işlədilmişdir. Şeirin birinci bəndi aşağıdakı kimi verilib:

“Mərd iyidin məclisinnən,
Aşiq gələr at aparar.
Tər tökər zəhmət çəkər,
Apar hər busad aparar.
Mərdlərə canım sadağa,
Zəhməti bəzzat aparar.
Aşığın nəmərin verməz,
Demə biysufat aparar” (6,694).

“Qoca baxtım” dastan-rəvayətində isə bu bənd belədir:

“Mərd iyidin məclisindən
Aşiq gəlir, at aparır.
Tər tökür, zəhmət çəkir,
Açır hər busat, aparır.
Bu dünyanın şöhrətini,
Demə biisbat aparır,
Mərdlərə canım sadağa,
Zəhləmi bədzat aparır” (1,470).

Aşıq Mahmud şeirin bir bəndini belə oxumuşdur:

“Qılıxlı qardaşdarım,
Dedi, bir dana vermədi.
Çərx dolandı, yığval yatdı,

Döndü zamana vermədi.
İsa, İbrahim, Mikayıl,
Mərdi-mərdana vermədi.
Sarıdaşlı Bayram vermədi,
Aşığa bir dana verməz,
Yüz tümənin tat aparar” (6,694).

Bu bənd isə “Qoca baxtım” dastan-rəvayətində belədir:

“Qılışlı qardaşlıqlarım,
Dedi bir dana, vermədi,
Çarx dolandı, iqbal yatdı,
Döndü zamana, vermədi.
İsmayıl ilə İrvaham,
Mərdü mərdana vermədi.
Sarıdaşlı Bayramalı,
Qaçdı pünhana, vermədi.
Aşığın danasın vermir,
Yüz manatın tat aparır” (1,471).

“Aşıq Ələsgər Kəlbəcərin Qılışlı kəndində” adlı əhvalatın nəsr hissəsi elə, nəzm hissəsi də belə!

Afərin bunu məclislərdə ifa edənə!

1999-cu ildə mətbuatda oxuculara təqdim edilən “dastan”-lardan biri də “Aşıq Ələsgər dastanı”dır. “Dastan”ı söyləyən Aşıq Hüseyn Cavan, yazıya alanı isə folklorçu professor Mürsəl Həkimovdur.

Əslən Cənubi Azərbaycandan olan Aşıq Hüseyn Aşıq Ələsgərə, onun müqəddəs ocağına böyük ehtiram göstərmişdir. O, Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu Aşıq Musanın qayğısı sayəsində saz sənətini incəliklərinə qədər mənimsəmiş, püxtələşmiş və hər iki Azərbaycanda ustad aşıq kimi şöhrətlənmişdir.

Aşıq Hüseynin yaradıcılığı zəngin olmuşdur. Aşıq şeirinin bütün növlərində qələmini sınayan qüdrətli sənətkar dastan yaratmağa da meyl göstərmişdir.

Bu “dastan” Aşıq Hüseynin Aşıq Ələsgərə olan sonsuz məhəbbəti ilə yaradılmışdır.

“Dastan”ı iki hissəyə ayırmaq olar: biri Ələsgərlə Səhnəbanı arasında olan məhəbbət və onun uğursuz nəticəsi, digəri isə

Səhnəbanıdan əli üzülən Ələsgərin Anaxanımla ailə həyatı qurması.

Birinci məsələ “Aşıq Ələsgər” kitabının 1963-cü il nəşrinə “Ələsgərlə Səhnəbanı”, ikinci məsələ isə “Aşıq Ələsgər”in 1999-cu il nəşrinə “Aşıq Ələsgər Yansağda” adlı dastan-rəvayətində real həyat hadisələri əsasında öz həllini tapmışdır.

“Aşıq Ələsgər dastanı”na bu dastan-rəvayətlərinin variantı kimi baxmaq olar. Bu “dastan”da olan epizodların heç biri reallıqlara söykənmir, hamısı Aşıq Hüseynin xəyalının məhsuludur. Bunların bir çoxunda məsələlər düzgün qoyulmadığına görə, həllini də düzgün tapmamışdır.

“Dastan”ı yazıya alan Mürsəl Həkimov folklor materialları toplamaq prinsipini gözləyərək, dastanda olan uyğunsuluqları redaktə etmək istəməmiş, aşığın söylədiyi kimi çap etdirmişdir.

Odur ki, oxucuları qane etməyən bir sıra məsələlər diqqəti cəlb edir.

Yaxşı olardı ki, 1963-cü ildən bu dastan-rəvayətin oxuculara təqdim edildiyi nəzərə alınaydı və yeni uyğunsuz variant nəşr olunmayaydı.

Nədir bu uyğunsuzluqlar?

Hamıya bəllidir ki, ustadnamələr dastandan əvvəl söylənir. Amma burada Xəstə Qasımdan, Valehdən və Məhəmməddən verilən 3 ustadnamə Alməmməd kişi ilə onun arvadı Pərizadın söhbətinin arasına düşüb.

Alməmməd kişinin saz götürüb Qul Abbasdan arvadına söz oxuması da yersizdir.

Ələsgərin Kərbəlayı Qurbanın evində olarkən “divardan sazı götürüb” “Köynəyinə” və “İncimərəm” rədifli şeirlərini oxuması da inandırıcı deyil. Kərbəlayı Qurban aşıq ha deyildi, evində də saz ola!

Bayram günü Zöhrə Səhnəbanıgildə saz götürüb “Artıqdı” müxəmməsini oxuması, eləcə də şeirin o biri bəndlərini Gül-sənəm və Gülpəri adlı qızların oxuması da inandırıcı deyil.

Pullu Məhərrəm Ələsgəri qovmaq istəyəndə, Ələsgərin ona hərbə-zorba gəlməsi və “Sığışmaz” şeirini söyləməsi, eləcə də Səhnəbanını ağlar görəndə “Həmayıl eylə” təcnisini oxuması da oxucunu qane etmir.

Çox qəribədir ki, “dastanda” Ələsgərdən daha artıq Pullu Məhərrəmin oğlu Mustafanın Səhnəbanıya aşiq olduğu öz əksini tapmışdır. Orada qeyd olunur:

“Loğmanlar, cindarlar nə qədər dava-dərman elədilərsə dərdinə bir [çarə] hasil olmadı. Yerlər qulaqlı olar demişlər. Pullu Məhərrəm çətdirdilər ki, oğlunun dərdi əmisi qızı Səhnəbanının dərdidi” (16, 77).

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, Pullu Məhərrəm Ələsgəri Kərbəlayı Qurbanın evindən qovdurub, Səhnəbanını öz oğlu Mustafaya almaqda haqlı imiş.

“Dastan”ın ikinci hissəsi kimi görünən Ələsgərlə Anaxanımın ailə qurması məsələsində də oxucunu (dinləyicini) narahat edən, razılaşmadığı məqamlar var.

Aşiq Ələsgərin Anaxanımı sevməsi xəbərini guya bir qarıdan öyrənirlər. Qarının kim olması bilinmir, onun ünvanı yoxdur. Oxucunun fikrinə gələ bilər ki, yoxsa bu qarı falçı imiş.

Ələsgəri evləndirmək üçün Məşədi Nadir, Aşiq Alişan, Məmmədsöyün, Aşiq Musa, Aşiq Məhərrəm və Molla oğlu Əlinin Cavanşir mahalına Əhmədin qızı Anaxanıma elçi gəlmələri, eləcə də bu məclisdə Aşiq Alının saz götürüb, Ələsgərin “Dayanmaz” qoşmasını oxuması da qəribə görünür.

Yeri gəlmişkən onu deyək ki, Anaxanımın atasının adı Əhməd yox, Nəbi imiş.

Ələsgərin toyunda Aşiq Alı onun “xoş gəldin” şeirini oxumağa başlaması, o biri bəndlərini Məmmədsöyün, Aşiq Məhərrəm və Aşiq Alişanın oxumaları, toyun 7 gün, 7 gecə çək-məsi, Aşiq Alının Ələsgərin “Gözələ” müxəmməsini duvaq-qapma kimi oxumağa başlaması, yenə o biri bəndlərini Aşiq Musa, Məmmədsöyün, Aşiq Məhərrəm və Aşiq Alişanın oxumaları da inandırıcı uydurma deyil.

“Aşiq Ələsgər Yanşaqda” adlı dastan-rəvayətdə qeyd olunduğu kimi, Ələsgərə belə təm-təraqlı toy olmamışdır.

Ələsgər ocağı ilə əlaqədar yaranmış olan dastan-rəvayətlərdən danışarkən, Aşiq Ələsgərin qardaşı oğlu Novrəs İman da yada düşür. Göyçənin Ağkilsə kəndində dünyaya göz açan İman 27 il yaşadı. Amma onda olan fitri istedad, şairlik qabiliyyəti, davranışı ona ümumxalq məhəbbəti qazandırdı. Mü-

əmmalı şəkildə qeyb olan İman bu gün də onu tanıyanların qəlbini göynətməkdədir. Gənc şair-aşığa məhəbbət əlaməti olaraq onun haqqında yarı gerçək, yarı uydurma söz-söhbətlər aşıqlarımızın, eləcə də saz-söz xiridarları olan bir çox qocaların dilində dolaşmaqdadır. Bəzən İmanın hər hansı bir şeirinin deyilmə səbəbini şeirlə birlikdə aşıqlarımız məclislərdə söyləyəndə bir dastan təsiri bağışlayır.

Deyilənlərə görə, İman özü dastan yaradıbmış. Guya o “Viranə” adlı bir şəhərə səfərə çıxmış, Ruma getmiş, burada Qey-sər adlı bir aşıqla deyişmişdir.

Əhvalatı aşıqlarımızın heç biri bilmir. Amma “deyişmə” zamanı Qeysərin “oxuduğu” və İmanın ona cavab olan şeirləri əlimizdə var. Bu şeirlər belə bir dastanın yaradılmış olduğunu təsdiqləyir.

İmanla əlaqədar söylənilən bir dastan-rəvayət mövcuddur. Aşıqlar bunu “Novrəs İmanın Tiflis səfəri” adlandırırlar. Amma bu əhvalatı hər aşiq başqasından fərqli epizodlarla danışır.

Deyilənlərə görə, bir məclisdə Aşiq Əsəd İmanın xoşuna gəlməyən bir söz işlətməmiş, bundan qəzəblənən İman onunla deyişmək qərarına gəlmişdir. Əsədin Tiflisə getdiyini öyrəndə, o da oraya yollanmış Tiflisdə çayxanaya girib sazını divardan asılmış bir sazın yanında asmışdır. Saz sahibi olan Aşiq Sadıq gələndə, İmanın sazını görmüş və onunla deyişmək qərarına gəlmişdir. Özünü “Hafız” adı ilə təqdim edən İman Sadığın Xəstə Qasımdan oxuduğu bağlamaları açmışdır. Sonradan İmanı tanıyan Aşiq Sadıq İmanı xətir-hörmətlə yola salmışdır.

Bu barədə Aşiq Sadıqdan soruşanda, o belə bir əhvalatın olmadığını qətiyyətlə söyləyirdi.

İmanda belə bir xüsusiyyət varmış ki, onun yanında qıfıl-bənd (balama) oxunanda, onun cavabını verməsə, rahat ola bilmirmiş. Özündən əvvəlki ustad aşıqların o vaxta qədər açılmamış olan bağlamalarını açmağa həvəs göstərən İman Xəstə Qasımın da bağlamalarını açmış, aşıqlar da bu bağlamaların deyişmə zamanı açıldığını göstərən “Novrəs İmanın Tiflis səfəri” adlı bir dastan-rəvayət uydurmuşlar. Müxtəlif variantda olan bu “dastan” ilk dəfə olaraq “Göyçə dastanları və aşiq rə-

vayətləri” kitabında oxuculara təqdim olunmuşdur. Bunun söyləyənini də Aşiq Mahmud Məmmədovudur.

“Dastan” söyləyən dastanı İmanın “Əzəl” rədifli bir divanisini ustadnamə kimi oxumaqla başlayır. Sonra qeyd edir: “İman bu divanisini doqquz yaşında deyif” (6,605).

Belə bir mürəkkəb dini məsələlərlə bağlı olan şeiri doqquz yaşında uşaq deyə biləmi?!

“Dastançı” fikrini “əsaslandırmaq” üçün göstərir ki, molla uşaqlara çərəkəni öyrədən zaman “Həmin bu divanini bədahtən o məqamda deyilif” (6,605).

Orada göstərilir ki, “Molla məktəbini qurtarandan sonra o zaman savadlı adamları bir illik kursa göndəridilər” (6,606).

“O zaman” dedikdə hansı illər nəzərdə tutulduğu məlum olmur, bilinmir ki, sovet hakimiyyəti illəridir, yoxsa İmanın məktəbi qurtardığı 1912-13-cü illər? Çar hakimiyyəti illərində adamları bir illik kursa göndərmirdilər. Yəqin ki, sovet hakimiyyəti illərindən söhbət gedir.

Sonra qeyd olunur ki, kursda oxumaq üçün Göyçədən İmanı, Kəlbəcərdən isə Əhmədi və Navə adında bir qızı Gümrü şəhərinə göndəririlər. İman qıza vurulur və Əhmədin vasitəsi ilə fikrini ona bildirir. Navə razılıq verir.

Məktəbi qurtarıb gələndə Qurban vəfat eləyibmiş, onun arvadının kəbinini İmana kəsirlər.

Qurban 1915-ci ildə vəfat eləmişdir. Bu zaman hansı kursdan danışmaq olar?!

İman saralıb-solmağa başlayır. Kənddə bir toy məclisi zamanı İmanın dərini soruşanda, sazı götürür “Əvəzində” rədifli qoşması ilə dərini bildirir.

Ağsaqqallar məsləhət görürlər ki, İman sazını götürüb bir müddət buradan uzaqlaşsın.

Görəsən bu məsləhəti hansı ağıllı ağsaqqal veribmiş?!

İman Kəlbəcərə gəlir, Əhmədlə görüşür. Əhməd görür ki, bir ayağı yalındır, hiss edir ki, İmanın başına hava gəlib.

İman sazını götürür və “Gəl” rədifli qoşmasını oxuyur, Əhməd də ona cavab verir.

Sən demə, Navə xanımın toyu imiş. Əhmədi də, İmanı da toya dəvət edirlər. İmandan xahiş edirlər ki, sazını götür, oxu!

İman oxuyanda görür ki, Navə xanım ağlayır, bu zaman “Ağ-lama” qoşmasını deyir”.

Sonra qeyd olunur: “İman sözünü qurtaran kimi məclisi tərk eliyif üz tutdu Tovuzda Aşix Əsədin yanına” (6,610). İman Tovuzda gələndə Ələsgərin dostu Kərbəlayı Zenini görür, tanışlıq verir. Zeni Bozalqanlı Aşiq Hüseyni də evinə dəvət edir. Bunlar bir-birilərini gördüklərinə çox şad olurlar. Aşiq Hüseyn “Yad elə məni” təcnisini oxuyur.

İman bunlardan icazə alıb Əsədlə görüşə getmək istəyir. Deyirlər ki, Əsəd Tiflisə gedib. İman Tiflisə yollanır, gəlib Şeytanbazarına çıxır. Seyidəli kişinin çayxanasına dönür. Çayçı onun sazını alıb başqa bir sazın üstündən asır. Saz sahibi Aşiq Sadiq gələndə, bundan qəzəblənir və qonağın kim olduğunu soruşanda, İman deyir:

“- Adım İmandı, özüm də Göyçədənəm, Aşix Ələsgərin qardaşı oğluyam. İmanın ağzından söz qurtarmamış Aşix Sadıx əlinin dalından qabağındakı stola elə vurdu ki, xörəyin noxudları yerlə-yeksan oldu” (6,612).

Sadiq Aşiq Ələsgərin adını eşidəndə İmana hörmət eləməli idi. Dastançının noxudu “yerlə-yeksan” eləməyi ilə razılaşmaq olmaz.

“İman görür ki, burda Sulduz tərəfdən adamlar var.

Ürəyində dedi:

– Gəl özünü Sulduzlu kimi qələmə ver” (6,612).

İman sözünü dəyişir, sulduzlu olduğunu, adının isə “İman” yox, “Hafiz” olduğunu söyləyir.

Yeri gəlmişkən, deyək ki, İman heç vaxt sözünü dəyişən adam olmamışdır.

Sadiq deyişmək istəyəndə İman şərt kəsir ki, özümüzdən deyəcəyik. Buna baxmayaraq, Aşiq Sadiq Xəstə Qasım haqqında bir az məlumat verir və onun indiyə qədər açılmamış bağlamasını (“Xəbər ver”) İmana deyir, İman da cavab verir.

Bundan sonra Aşiq Sadiq Xəstə Qasımın “Mənim” adlı divanisini deyir, İman yenə cavab verir.

Qoçu İsmayılın təklifi və təkidi ilə bu dəfə İman sözə başlamalı olur. “Var” rədifli bağlama divanısını oxuyur, Sadıq cavab verə bilmir. Sonra “Bu dərindi, bu” rədifli bağlamasını deyir, bu şeir də cavabsız qalır.

Bundan sonra Aşıq Sadıq təşvişə düşür və üzünü İmana tutub deyir:

“- Səni and verirəm Allaha. Sən Hafiz deyilsən. Kimsən, adın nədi, gizlətmə, düzünü de” (6,621).

Aşıq Sadığın bu sualı yersizdi. Bir az əvvəl İman özünü nişan vermiş və Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu olduğunu demişdi.

Bu dəfə İman “Mənəm, mən” qoşması ilə özünü nişan verir.

Aşıq Sadıq üzr istəyir, İman və Qoçu İsmayılı başının dəstəsi ilə qonaq çağırır.

İmanla Sadıq evə gələndə Sadıq arvadının qulağına pıçıldayır ki, “- Bir plov hazırı, o verdiyim amanatdan da onun plovuna qarışdır” (6,622).

Plov süfrəyə gələndə, İman yemək istəmir və deyir ki, ikimiz bir qabda yeməliyik. Aşıq Sadıq təkid edəndə, İman deyir ki, ürəyimə bir neçə xanə söz gəlir, onu deyim, sonra yeyərik. İman sazı götürür və “Demək olmaz” rədifli şeirini söyləyir.

Bu zaman İsmayıl başının dəstəsi ilə gəlir. Görür ki, xörək qabaqda, İman oxuyur. Başa düşür ki, burada bir iş var. Xörəkdən bir qaşığı götürüb pişiyin qabağına atır. Pişik xörəyi yeyən kimi ölür.

Bundan sonra İsmayıl İmanı öz evlərinə aparır, səhər tezdən onu Qazağa yola salır. İman mayın 1-də Qazağa gəlir və “Qazağa” rədifli şeirini deyir.

“Dastançı” göstərir ki, bundan sonra İmanı heç yerdə görənlər olmadı. Əmisi oğlanları Aşıq Talib, Aşıq Nəcəf, qardaşı Aşıq Musa nə qədər axtardılar, onu tapa bilmədilər. Bundan təsirlənən Nəcəf “Gedibdi” rədifli qoşmasını söyləyir.

Burada “dastan” bitir.

Dastan düzəldənin söylədiyi əhvalatın qısa məzmunu bundan ibarətdir.

İndi “dastançı”nın uydurmalarının bezi məqamlarına fikir verək.

Dastan-rəvayət “Novrəs İmanın Tiflis səfəri” adlanır. Hadisələr bu səfərin səbəbi, məramı üzərində qurulmalı idi. Amma bu məsələ unudulmuş, mətləbə dəxli olmayan epizodlara çox yer verilmişdir.

“Dastan”da xeyli yer tutan Navə xanımın bağlı olan əhvalatın, Əhmədlə İmanın deyişməsinin mətləbə nə dəxli var?! Qardaşı arvadının İmana kəbin edilməsi məsələsi də çox şit görünür.

Bozalqanlı Aşıq Hüseyinlə görüşmənin, Aşıq Hüseyinin tənisi oxumsının da yeri deyildi.

İmanın xörəyinə zəhər qatdırılması Aşıq Sadığa yaraşmayan, inandırıcı olmayan bir işdir. Bununla dastan düzəldənlər Sadığın xalq arasında olan şöhrət və hörmətinə ağır zərbə vurur, ona qarşı nifrət yaradırlar ki, bu da qəbuledilməzdir. Həm də zəhəri o zaman qatdırırlar ki, Sadıq İmanı artıq tanımış, Aşıq Ələsgərin qardaşı oğlu olduğunu bilmişdir. Bu hadisə həm də Aşıq Ələsgərin hörmətini aşağı salır.

“Novrəs İmanın Tiflis səfəri” adlandırılan bu “dastan”ın əvvəlində görürük ki, İman qarşısına bir məqsəd qoymuşdur. O istəyir ki, Tovuzda getsin, Aşıq Ələsgərin şeyirdi olan Aşıq Əsədlə bir müddət məclislər keçirsin, “elnən - mahalnan tanış” olsun.

Amma o səfərinin məqsədini unudur, Aşıq Sadıqla deyişəndən sonra Qazağa gəlir. Əsədlə görüşmək yaddan çıxır.

Dastan yaradanlar, xüsusən də onu məclislərdə söyləyənlər gerek demək istədiyi fikri elə işlətsinlər ki, oxucu (dinləyici) ona ağız büzməsin. Təəssüf ki, bu “dastan”da inandırıcı olmayan, hətta gülüş doğuran sözlərə və ifadələrə tez-tez rast gəlirik. Məsələn, o zaman (?) Gümrü şəhərində bir illik kursda oxumaq üçün Navə adlı bir qızın Kəlbəcərdən göndərilməsinə kim inanar?!

“Dastan”da göstərilir ki, İman Navə xanımın toyunda iştirak eləyir, onun ağladığını görəndə “Ağlama” rədifli qoşmasını söyləyir. Sonra qeyd olunur: “İman sözünü (yəni “Ağlama” rədifli qoşmasını) qurtaran kimi məclisi tərk eliyif üz tutdu Tovuzda Aşix Əsədin yanına” (6,610).

Buradan tam aydın başa düşülür ki, İman “Ağlama” rədifli

qoşmasının axırıncı bəndini deyəndən sonra, bəlkə də sazi köynəyinə qoymamış, məclisdəki adamlarla "sağollaş"mamış, gecənin qaranlığında Kəlbəcərdən Tovuzə yola düşmüşdür.

Əgər deyilsəydi ki, "məclis qurtaran kimi", ya da "toydan bir gün sonra" ağıl kəsən fikir olardı.

"Dastan"da göstərilir: öz evlərini tərkdəndən sonra "İman düşünür ki, əvvəlcə gedim Kəlbəcərdə bir Əhməd müəllimnən görüşüm, Navədən də bir hal-əhval olum. İman bir balaca hirs-dənəndə, əhvalı pozulanda havalanır, özünü, sözünü bilmirdi. İndi də çox təsirləndiyinnən ayaqqavısının birini geyməyi yad-dan çıxarmışdı.

O, elə beləcə gəlir Əhməd müəllimlə. Əhməd müəllim görür ki, İmanın ayağının biri yalındı. Kövrəlif deyir:

– İman, kaş öləydim, sən bu gününü görmüyəydin.

İman gülüf deyir:

– Qardaş, hansı günümü görmək istiyirsən?

Əhməd müəllim deyir:

– Qardaş, ayağın yalındı. Onu deyirəm" (6,607).

Bu epizoddakı uydurmalar nə qədər gülüncdür?! Əgər deyilsəydi ki, "İman tələsik atını minib Kəlbəcəre yola düşdü", onda onun ayağının biri yalın olduğuna inanmaq olardı. Göyçədən Kəlbəcəre daşlı-qayalı, kol-kos basmış yolla ayağının biri yalın olan adamın getməsi "möcüzədir".

Başqa aşıqlar belə, ya da buna oxşar bir hadisə söyləmişlər. İman haqqında "dastan"da deyilən bu quraşdırmalar nakam aşığın ipləmə dəli kimi qələmə vermək cəhdindən başqa bir şey deyildir.

İmanın həyatından bizə məlumdur ki, o son vaxtlar tez-tez əsəbiləşirmiş. Şura hakimiyyəti illərində olan haqsızlıqlar onun əhvalını pozurmuş. Yazdığı şeirləri çox zaman cırıb tökülmüş. Buna görə onun başına hava gəldiyini söyləyənlər də tapılırmış. İmanın itgin getməsini də onun havalanması ilə izah edirdilər. Əslində isə İman havalanmamışdı.

Zəmanəsinin eybəcərlikləri ilə razılaşmayan haqq aşığın gələcəyi görürdü. Xalqın nə kimi əzablara düçar olacağını bilirdi.

"Dastan" qərribə, anlaşılmaz ifadə və sözlərdən də xali deyildir. Bir yerdə oxuyuruq: "İman belə baxdı ki, mən qərrib adamam" (6,612).

"Aşix Sadix dedi:

– Görürsünüz bunun yekə-yekə danışmağını. Belələrinin mən sazını əlindən alif təpəsinə vuranda deyillər Aşix Sadix gələn aşixlərdən bizi xanı tamah qoyur" (6,613).

"Sadix İmana dedi:

– Aya, a bala, nə şərt? Mən deyim sənə sən də cavab ver. Aşix Sadix gəl döyül özgənin bağına gəl uzatmıyax" (6,613).

Yazıq, rəhmətlik Məşədi İbad belə yerdə deyir: Mən "Tarixi-Nadiri" yarıya qədər oxumuşam:..".

"Dastan"ın nəsr hissəsindəki nöqsanları yalnız bu dediklərimiz deyil.

Görək nəzm hissəsi necədir?

Deyəsən, "dastan"ı söyləyən aşix şeirləri janr xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqləndirən bilmir.

Aşix Sadıqla deyişmə zamanı İman ona deyir: "İndi sənə bir təcnis deyəyəm. Bir il vaxt qoyajam. Aça bilsən, bir də əlimə saz almıyajam" (6,620).

Görək, İmanın dediyi "təcnis" necədir?

"Bu gün səfər etdim, bir xanə gördüm,

Beş qapısı bağlı, bu dərinə, bu,

Beş qapısı bağlı, beşi açıxdı.

Beşi cavaf verir bu dərinə, bu"

İkinci bənddə deyilir:

"Beş ləldən bazarı, beşdi xirdarı,

Beş tərəfdən axır beş çeşmə çarı,

Beş tərəfdən çəkiliş bürcü hasarı,

Beşini aradım: bu dərinə, bu" (6,620).

Şeirdə olan təhriflər hələ bir yana," qoy oxucular desin, bu şeir təcnisdirmi?

Belə bir "dastan" nə onu söyləyəne, nə İmana, nə Sadığa, nə də Ələsgərə hörmət gətirmir. Bu "dastan"ın əvəzinə aşix, İmandan bir neçə şeiri düzgün oxusaydı, dinləyicilər onu daha yaxşı qəbul edərdi. Təəssüf ki, "dastan"da işlədilən şeirlərdə də ciddi nöqsan, hətta açıq-açıq təhriflər var.

"Dastan" İmanın "Əzəl" rədifli divanisi ilə başlanır. "Dastan" söyləyən bu şeiri ustadnamə kimi vermişdir.

Şeir belə başlanır:

“Əqdəm olan bu dünyada,
Təkdi bir Allah əzəl.
Öz nurunnan xəlq eylədi,
Ol həbibullah əzəl.
Şiri davər ismi oldu,
Bir vəliyullah əzəl,
Ərşə, Gürşə bais oldu,
Onnarın nuru qələmi,
Əşhədən la lailahə illəllah,
Yazdı illəllah əzəl” (6,604).

Bu bəndi başqa aşığılar aşağıdakı kimi oxuyurlar:

“Bu dünyadan əqdəm olan,
Təkdi bir Allah əzəl,
Öz nurundan xəlq olunub,
Ol Rəsulullah əzəl,
Şiri davər ismi oldu.
Bir vəliyullah əzəl,
Ərşə, kürsə bais oldu,
Onların nuru. Qələm.
“Əşədənnə la ilahə,-
- yazdı, - illəllah” əzəl” (8,132).

Əlbəttə, sonrakı bənd ağlabatandır. Dini təsəvvürə görə, dünyanı Allah yaratmışdır. Deməli, o dünyadan “əqdəm”dir. Allah özünün, Məhəmmədin, Əlinin nuru hörmətinə ərşi, kürşü yaratmış, qələm isə “Əşədən la ilahə illəllah” sözlərini ilk dəfə yazmışdır. “Dastançı”nın işlətdiyi bənddə sözlərin yerli-yerində işlədilməmsi bu fikri əldə etməyə imkan vermir.

İmanın “Var” rədifli bağlama divansində də ciddi təhriflər var. Orada oxuyuruq:

“Bir şəhərdə altı dərviş,
Onun pak əsası var,
Daş gətirib, kərpic verən,
On nəfər bənnası var.
Bir şəhərdə səkkiz min,
Səkkiz yüz səksən səkkiz sərveri,

İki yüz min quldur,
Haqdan nişanası var” (6,619).

Bağlamanın özü təhriflərlə təqdim olunanda bağlamamı açmalı olan aşığı onu necə aç bilər?!

Sual düz qoyulmayanda, düzgün cavab almaq mümkün deyil. Burada da deyilən rəqəmlər düz deyil.

Şeirini son dörd misrası əslində belədir:

“Bir şəhərdə qırx səkkiz min,
Səkkiz yüz səksən səkkiz sərveri,
Yeddi min iki yüz quldu,
Haqdan nişanası var” (8,173).

Bağlamanın bəndinin biri isə “dastan”da belə verilmişdir:

“Yüz iyirmi dörd min şamı çırax,
Hökm eylər yüz səksənə.
İki mələk rəzən içində,
Ona baxar, gah sənə,
Min mələk müqərrədi,
Dilin açar əhsənə.
Beş-beş ötər yirimbeşə,
Beşin çox mənası var” (6,619).

Bu bəndi ustad aşığılar aşağıdakı kimi oxuyurlar:

“On dörd min qırx şam-çıraq,
Hökm edər min səksənə.
İki nəfər rəzm içində,
Ona baxar, gah sənə,
Bir hakimi müqərrədi,
Dilin açar əhsənə,
Beş beş yetər iyirmi beşə,
Beşin çox mənası var” (8,174).

“Dastan” söyləyən şeirini iki bəndini unutmuş, son bəndinin iki misrasını belə demişdir:

“Tifil ikən dörd əhlidi,
Sinədə qəm dəryası var” (6,620).

Əslində isə aşığı “Sinədə qəm dəryası var” yox, “Canda qəm dəryası var”, - demişdir.

“Dastan” söyləyənün unuduğu bəndin məzmunu əvvəlkinin məzmunu ilə bağlıdır. Əvvəlki, birinci bəndin sonunda deyilmişdi: “Yeddi min iki yüz quldu, haqdan nişanası var”. Bundan sonra gələn ikinci bənddə “qullar” haqqında deyilir:

“O qulların altı dəstə,
Var qabaqda ləşgəri.
Hər birisi yeddi mindən,
İki yüzdü səfləri,
Min səkkiz yüz pəhləvanı,
Əvvəl bağlar səngəri.
Yeddi min səf, iki yüz çəm,
Açılan aynası var” (8,174).

Şeirün ixtisar edilmiş üçüncü bəndi isə belədir:

“Altı min yüz iyirmi ər,
Min səkkiz yüz dəstəsi.
Min səkkiz yüz doqquz yüzə,
Odu fəvcün bəstəsi,
On iki min iki yüz qırx,
Qoşunun şikəstəsi.
Altı min yüz iyirminin,
Min səkkiz yüz xası var” (8,174).

Bu iki bəndin ixtisar edilməsinin səbəbi nədir?!

Hamıya məlumdur ki, bəzi dastanlarımızı aşığılar bir gecədə söyləyib qurtara bilmirdi. Orada olan şeirlər sazın müşayiəti ilə oxunur və hər bir bənd dilcavabı da deyilirdi. Vaxtilə kitabə düşən dastanlarımızda da ixtisarlar yoxdur. Dastanın meydanı geniş olduğu kimi, onun söylənməsi üçün vaxt da genişdir. Televiziya studiyası deyil ki, vaxtın məhdudluğu üzündən şeirləri ixtisar edəsən. Belə görünür ki, ixtisar kimi görünən bu iki bəndi dastan söyləyən unutmışdır, ya da heç əvvəldən öyrənməmişdir. Bu isə tanınmış aşığa heç yaraşmır.

“Dastan”da aşığın “Demək olmaz” rədifli şeirindəki təhriflər də narahatlıq yaradır. Onların hamısından danışmaq çox vaxt aparar. Şeirün son bəndində misraların yerinin dəyişdirilməsi məzmunə xələl gətirir. Onu oxucuların nəzərinə çatdırmağı lazım bilir.

“İman qürbət eldə canan ovsanar,
Ləhzədə cəsədi od tutub yanır,
Hərcayı sözlərdən hər vaxt utanır,
Hər gün də alışıb yan demək olmaz” (6,623).
Bu bəndi başqa ustad aşığılar belə bilirlər:
“İman yad ellərdə candan usanı,
Hərcayı sözlərdən hər dəm utanı,
Hər gündə cəsədi bir qədər yanı,
“Ləhzədə alışıb yan”, - demək olmaz” (8,35).

İmanın bu şeirindən də “Düz çıxar həmişə mərdin ilqarı” misrası ilə başlanan bənd “dastan”da yoxdur.

“Dastan”da işlədilən “Qazağa” rədifli qoşmadan isə bir neçə bənd ixtisar edilib, bəzi bəndlərdə misraların yerləri dəyişdirilib. Daha dəqiq desək, bu bəndin misrası o biri bəndə köçürülüb. Beləliklə, şeir tanınmaz hala düşübdür.

Bu barədə təfəslatı ilə söhbət açmaq, nöqsanların hamısını göstərmək imkanı burada yoxdur.

“Mənəm, mən” rədifli beşbəndlik şeirün iki bəndi burada ixtisar edilib, üç bəndi də çox qüsurludur.

“Dastan”da birinci bəndin 3-cü misrası “Kür gələn mətahi, ruzi əzəldən” şəklində verilib. Əslində “Taleyi kür gələn ruzi-əzəldən”dir.

“Dastan”da şeirün tapşırması aşağıdakı kimi deyilib:

“Dilimin əzbəri şahı heydərim,
Zəmini sütunum, ərşi-dirəyim,
Dil açıb söyləsin vəsfi dəftərim,
Novrəs İman bil aşkara, mənəm-mən” (6,621).

Bu bənd isə əslində belədir:
“O şiri-davərin, nami-heydərin,
Zəminin sütunu, ərşə ləngərin,
Dil açıb söyləyən vəsfi-dəftərin,
Novrəs İman aşkara mənəm, mən” (8,76).

“Dastan”dakı bənddən belə aydın, qiymətli məzmun əldə olunmur. “Dastan”a salınmayan bəndin birində deyilir:

“Hələta” dilimin bir əzbəridi,
Məni dolandıran haqq əsəridi,

Mövlam bu dünyanın tək sərvəridi,
Bel bağlayan o sərada mənəm, mən” (8,76).

İman, həqiqətən də belə idi. Əvvəlki bənddəki qüsurlar və belə bir bəndin ixtisarı İmanın mənliliyinin müəyyən olunmasına həddindən artıq əngəl törətmişdir.

Novrəs İmanın Əhmədlə qarşı-qarşıya yazılmış olanı “Gəl” rədifli şeiri də nöqsanlardan xali deyildir.

İmanın şeirinin tapşırmasının iki misrası belə verilmişdir:

“Ahu tək ağlaram, ya dağ-daş ağlar,
Eynimdən tökülən canı yaş ağlar” (6,608).

Bu beytin başqa bir varinatı aşağıdakı şəkildədir:

“Ahu tək mələrəm mən, dağ-daş ağlar,
Didəmdən tökülən qanlı yaş ağlar” (8,188).

İkinci variant daha inandırıcıdır. Ahu ağlamaz, mələyər. “Ya dağ-daş ağlar” da düzgün ifadə deyil. “Canlı yaş” da deyilmir. Bəlkə də, bu mətbəə xətasıdır.

Əhmədin şeirində bir misra belə getmişdir:

“Düşməmiş cisminə çor cəzası gəl” (6,608).

Əslində: “Almamış cismimi sin sədəsı gəl” misrasında mənə tam aydındır. Şair öz ağasına yalvarır ki, sin (qəbir) sədəsı cismimə yetişməmiş harayıma gəl.

Aşiq Sadıqla deyişmə kimi verilmiş şeirlərdə təhriflər, yanlışlıqlar həddindən çoxdur.

Dastançı “əhvalatı daha maraqlı” etmək məqsədilə “dastan”a əlavə etdiyi epizodlar, “dastan”ı maraqlı etmir, oxucunu (dinləyicini) yorur.

Bu “dastan”da mətləbə o qədər də dəxli olmayan İmanın Əhməd və Navə xanımla kursda olmaları, İmanın Navə xanımın toyunda iştirakı, İmanın ailədən narazılığı, İmanın Qazaxda olması, Tovuzda Aşiq Hüseynlə görüşü və digər bir çox epizodlar “dastan”a yamaqdır. “Dastan”çı bunları o səbəbə bu “dastana” əlavə eləyib ki, “Əvəzində”, “Ağlama”, “Gəl”, “Qazağa” və sair rədifli şeirlərin deyilmə səbəbini dinləyicilərə bildirsin.

“Dastan”da bu qədər nöqsanlar hələ bir yana, orada Aşiq Sadıqın şəxsiyyətinin təhqir edilməsini heç cür qəbul etmək olaz.

Hamiya məlumdur ki, Aşiq Sadıq Tiflisdə, eləcə də Gürcüs-

tanın türklər yaşayan mahallarında tanınan, öz ifaçılıq qabiliyyəti ilə çoxlarına nümunə olan, Azərbaycan aşiq sənətinin incəliklərinə dərin-dərinə yiyələnmiş ustad aşiq kimi xalq arasında böyük nüfuz qazanmışdı. “Dastan” düzəldən isə onun haqqında elə söz və ifadə, elə təhqiramiz fikir söyləyir ki, eşi-dən Aşiq Sadığa yox, fikir söyləyəne qarşı qəzəblənir.

“Dastan”da bir epizodda deyilir ki, Sadıq İmanın xörəyinə zəhər qatdırır ki, onu məhv eləsin. Əlbəttə, belə bir uydurmanı heç kəs qəbul eləməz. Belə bir iş görmək Aşiq Sadıqın şəninə yaraşmır. O, mərd kişi idi. Mərddə isə belə xüsusiyyət, belə xəyanət olmaz.

Qoçu İsmayıl xörəyə zəhər qatıldığını biləndə üzünü Sadığa tutub deyir: “- Mən səni gəvərtməliydim. Amma əlindəki saz müqəddəsdir. Səni ona bağışlayıram” (6,623).

Gəbərdilən nə olar? İsmayıl Aşiq Sadığı nəyə oxşadır?! Bu təhqiri kim qəbul edər?!

Elin şöhrətli sənətkarının üzünə qarşı belə ədəbdən kənar söz işlətmək olarmı?! Təəssüf ki, belə ifadəni elin digər bir saz sənətkarı işlətməmişdir.

“Novrəs İmanın Tiflis səfəri” adlı bu “dastan”ın haqqında çox danışmaq olar. Biz isə burada nöqtə qoymağı lazım bildik.

Ələsgər ocağı ilə bağlı yaranan dastan-rəvayətlərdən söhbət açarkən onun kiçik qardaşı Şair Məhəmmədin barəsində bir qədər ətraflı danışmalı olacağıq.

Şair Məhəmməd də qardaşı Aşiq Ələsgər kimi, yazı-pozu bilməyib. Onun yaradıcılığından əlimizdə olan şeirlər hafizələrdən qələmə alınmışdır.

Şair Məhəmməd müdrik və çox hazırcavab idi. O, 1937-ci ilin yayında vəfat etdi. Biz onu yaxşı xatırlayırıq.

Dünyaya gəldiyim vaxtdan (1925) ta 1942-43-cü ilə qədər günlərimin çoxu əsil xalq şairi olan Məhəmmədin oğlanları Allahverdi, Həsən və Hüseynlə birgə keçib.

Məhəmmədin də şeirləri vaxtında yazıya alınmadığına görə onun çoxu itib batmışdır. Əlimizdə onun dörd dastanı var. “Məhəmmədin Qars səfəri” (bəzən bunu “Məhəmməd və Sərv Xuraman xanımları” adlandırırlar) dastanını hələ onun sağlığında aşıqlarımız məclislərdə söyləyirdilər. Bu, deməyə

əsas verir ki, dastanı Məhəmməd özü yaratmışdır. Məhəmmədin yaradıcılığının ən yaxşı bilicisi olan Aşıq Nəcəf “Məhəmmədin çuxa əhvalatı” adlı dastanlarını da çox maraqlı söyləyirdi. Onları da yazıya almışdıq. “Məhəmmədin Cələbyan səfəri” adlı dastanından əlimizdə bir neçə şeir mövcuddur.

Bu dastanlardan indiyə qədər yalnız biri, “Məhəmmədin Qars səfəri” 1980-cı ildə “Azərbaycan xalq dastanları” (toplayıb tərtib edən Əhliman Axundov) 2001-ci ildə isə “Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri” kitabında çap olunub.

“Azərbaycan xalq dastanları” kitabında bu dastan öz adı ilə deyil “Məhəmməd və gürcü qızı” adı ilə oxuculara təqdim olunmuşdur. Burada şairin o biri dastanları da qarışdırılmış, şeirlər təhrif edilmiş və ilk variantdan tanınmaz dərəcədə fərqli bir “dastan” əmələ gətirmişdir.

Əhliman Axundov da Məhəmmədin bu dastanlarını Aşıq Nəcəfdən toplamışdır. Bizim yaxşı yadıımızdadır: 1946-cı ilin yayında Ə.Axundov və Məmmədhüseyn Təhmasib Göyçəyə, Ələsgər ocağına gəlmişdilər. Onlar 15 gün ocağın nümayəndələri ilə söhbət apardılar, şeir topladılar.

Təəssüf ki, nə Aşıq Nəcəf, nə də Ə.Axundov “dastan”ın çap olunduğunu görmədilər.

“Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri” kitabında dastan öz adı ilə çap ediləlidir.

“Dastan”ı söyləyən Aşıq Mahmud da onu Aşıq Nəcəfdən öyrənmiş və istədiyi şəkildə salmışdır. Beləliklə, dastan iki variantda işıq üzün görmüşdür.

Bizim Aşıq Nəcəfdən topladığımız variantla bunların arasında çox böyük fərqlər nəzərə çarpır. Deməli, üç variant mövcuddur.

Bizim yazıya aldığımız, çap olunmamış variantda deyilir ki, Çoban Məhəmməd dağda qoyun otaran vaxtı fəhlə toplayanlar onu görürlər. Məhəmməd fəhlə getməyə razılıq verir və qoyunları kəndə gətirib sahiblərinə paylayır.

Məhəmmədi çox zirək görən məmurlar ona bildirirlər ki, Ağkilsədən 8, Zərzibildən 12 adam fəhlə aparacaqlar. Məhəmməd onlara kömək edir, adamları öz razılıqları ilə toplayırlar. Məhəmmədi də bu 20 nəfərə böyük seçib fəhlə aparırlar.

Fəhlələr Qars şəhərinin yaxınlığında olan dağdan yol çəkməli olurlar. Bir gün fəhlələrin azuqəsi qurtaranda Məhəmməd Qars şəhərinə gedir ki, ərzaq alıb gətirsin. Şəhərdə böyük bir yığıncaq görünür. Halı olur ki, Dağıstandan bir qız aşığı gəlib, yığıncaq onundur. Nə qədər boylanırsa, qızı görə bilmir, əlini dizinə vurub heyfislənir. Bunu belə gören Almurad bəy onun qolundan tutub məclisə aparır və qız aşığı ilə qarşı-qarşıya əyləşdirir.

Sərv Xuraman xanım bundan qəzəblənir, deyişirlər, Məhəmməd onu bağlayır və Göyçəyə gətirir.

Dastanın ən qısa məzmunu belədir. Görək, bu əhvalat “Məhəmməd və gürcü qızı” adlı “dastan”da necə verilib.

Burada göstərilir ki, pristav, örənnik Tiflis tərəfdə dəmir yolunda işləməyə fəhlə yığdırlar. Məhəmməd qoyunu arxaca gətirəndə onu da yaxalayırlar. Qoyun sahibləri gəlib qoyunlarını aparırlar. Sonra Məhəmmədi də atın qabağına qatıb Zərzibil kəndinə aparırlar. 50 adam toplayıb yola düşürlər. Üç gün Bayaziddə qaldıqdan sonra Kənəkirə gəlirlər. Məhəmmədi onbaşı qoyurlar. O, doqquz ay işləyəndən sonra Tiflisə gətirib azad edirlər.

Məhəmməd Şeytanbazarda yığıncaq görünür, bir oğlandan öyrənir ki, Səlbə Xuraman adlı bir gürcü qızı car çəkdirib ki, kim məni bağlasa, ona ərə gedəcəyəm.

Məhəmmədin xahişi ilə oğlan onu qız olan evə aparır. Qız bunu görəndə, acıqlanır deyir ki, bu çobanı niyə gətiribsiniz, qoyun getsin. Sonra Məhəmməddən soruşub öyrənir ki, o göyçəlidir. Başqa bir söz olmadan sazı sinəsinə basıb “Danış” qoşmasını söyləyir. Məhəmməd də ona cavab verir. Məhəmmədin sözündən qəzəblənən xanım dar ağacı qurdurur. Məhəmməd dar ağacının tanımır.

Sonra Məhəmməd qabağa düşüb “Düşmüşəm” qoşmasını söyləyir, xanım cavab verir.

Ağabəy adlı bir adam Məhəmmədə ürək-dirək verir. xanım “Dedim” rədifli qoşmasını söyləyir, Məhəmməd bunu da cavabsız qoymur.

Bundan sonra Məhəmməd “Bizim yerdə” rədifli qoşmasını söyləyir. Xanım cavab verir.

Məhəmməd başa düşür ki, xanım yayınmaq istəyir.

Sonra “Yara yetirər”, “Gözlərin” (“Gözlərim”) qoşmaları söylə-

nilir. Xanım “Var” rədifli bağlamayı deyir, Məhəmməd cavab verir.

Sonra camaatın təklifi ilə Məhəmməd başlayır. “Nə irəng idi?” bağlaması cavabsız qalır. Xanım şertə əməl edəcəyini bildirir və Məhəmməddən bir gözəlləmə deməsini xahiş edir. O da “Deyər sana” şeirini söyləyir.

Bundan sonra Tovət Məhəmmədi evinə aparır, ona yeddi gün, yeddi gecə toy eləyir.

Əslində bu toyla “dastan” bitməlidir. Amma dastan düzəldən Məhəmmədin “Yalanbol səfəri” dastanından bəzi epizodları təhrif edilmiş şəkildə buraya əlavə edərək “dastan”ı uzatmışdır.

Orada deyilir ki, Məhəmməd Səlbi Xuraman xanımı da götürüb İrəvana yola düşəndə Keşiş Çuppan bir neçə adam götürüb, bir gədikdə gizləyir ki, Məhəmmədi öldürsün.

Məhəmmədgil gədiyin ayağına çatanda, onları qar-çovğun tutur. Bir qarının evinə dönürlər. Qarı onları içəri buraxmır, kösövü götürüb, onlara hücum edir. Məhəmmədin ayağı bürəyir, yun darağının üstünə yığılır. Bu zaman “Tuş gətdi” şeirini söyləyir. Şeir qarını bərk acıqlandırır. O, qızını da götürüb başqa evdə qonaq olan Məhəmmədə və Səlbi Xuraman xanıma hücum eləmək istəyəndə Məhəmməd “Bu qız, bu qız” rədifli qoşmasını söyləyir. Gecə burada qalıb səhər yola düşürlər, gəlib Keşiş Çubbangil gizləndiyi yerə çatırlar. Çubban onları dayandırır “Bir sual eylədi keşiş Çubbanı” misrası ilə başlayan qoşmanı söyləyir, Məhəmməd də ona cavab verir. Məhəmməd onun bağlamasını da cavabsız qoymur. Sonra Məhəmməd ona bağlama deyir, Çubban cavab verə bilmir. Məhəmmədgil dağ yolları ilə Göyçəyə istiqamət götürürlər. Məhəmməd dağlara baxıb “Görəndə” qoşmasını söyləyir.

Bir qədər gedəndən sonra yolu azırlar. Məhəmməd bir yaralı maral görür və orada “Gördüm” qoşmasını deyir.

Məhəmmədgil bir qədər gedəndən sonra bir çobana rast gəlirlər. Çoban Göyçənin yolunu onlara göstərir. Məhəmmədgil gecəgündüz yol gəlib Göyçəyə çatırlar. Onlara burada da toy eləyirlər.

Görəsən, o gözəl dastanı belə bir şəkllə salanın məqsədi nə imiş?! Niyə cərəyan edən hadisələrin yerini dəyişiblər. Qarsda “olan” əhvalat Tiflisə köçürülüb. Niyə dağstanlı qızı (bəl-kə də azərbaycanlı imiş) gürcü qızı ilə əvəz olunub. Səlbi Xu-

raman adında gürcü qızı olarmı?

“Məhəmmədin Yalanbol səfəri” dastanının qəhrəmanlarından olan Molla Çuppan buraya gətirilib, Keşiş Çubban kimi göstərilib.

Hadisələri Qarsdan Tiflisə köçürmək üçün Məhəmmədin şeirlərində də dəyişdirmələr ediblər. Səlbi Xuraman xanımla dəyişmədə xanımın dilindən belə bir bənd verilib:

Sən müsəlmənsən, mən tərsə,

Elə vəsiyyətin varsa,

Boynunu vurdurram tərsə,

Səsin mahala düşməsin (9,119).

Şeirin birinci misrası əslində “Biyara gəlibsən Qarsa”dır.

Səlbi Xuraman xanım “Dedin” rədifli qoşmasında deyir:

“Səlbi deyər əslim xandı,

Sakinətim Gürcüstandı” (9,120).

“Bizim yerdə” rədifli qoşmada isə:

“Bir basəfa yerdə mülkü Gürcüstan” (9,121)

deyərək, özünün Gürcüstanlı olduğunu nişan verir. Şairin şeirində “Dağstan”la “Gürcüstanı” əvəz edən “dastançı” unutmuşdur ki, Səlbi Xuraman xanım bu şeirini:

“Yesir göndərəm o Dağstana,

Çox çəkərsən ahu-zar bizim yerdə”

–misraları ilə tamamlamışdır, özünün Gürcüstanlı yox, Dağstanlı olduğunu söyləmişdir.

Bunlar göstərir ki, “dastan” düzəldən şeirləri bilərəkdən məqsədyönlü şəkildə təhrif eləmişdir.

“Dastan”ın nəsr hissəsindəki dəyişikliyə dözmək olar, amma şairin şeirinə belə əl qatmaq, şeirin məzmun və bədii dəyərinin zərərinə onu dəyişdirmək, bilərəkdən təhrif etmək oxucuları (dinləyiciləri) hövsələdən çıxarır.

“Danış” rədifli qoşmanın son bəndində Məhəmməd deyir:

Məhəmməd deyər aşkara,

Müştaqam qoynunda nara.

Dilimnən çəksələr dara,

Səntək Xuramandan danış” (9.118)

Son iki misra əslində belədir:

Dilim, çəksələr də dara,
Sərvi Xuramandan danış.

“Dedin”, “Dedim” rədifli deyişmədə iki bənd unudulub. Bəlkə də, qəsdən ixtisar edilib. Səlbi Xuramanın oxuduğu birinci bəndin müqabilində Məhəmməd sözünün ikinci bəndini oxuyur. Şeir in ixtisara düşən bəndi belədir:

“Küllü-nəfsin zai qətil
Möt” haqqı insana, dedim.
Can alansan, al canımı,
Sən bat nabaq qana, - dedim”.

Səlbi Xuraman xanımın dilindən deyilmiş şeirin ixtisar edilmiş bəndi isə belədir:

“Bakım yox sultandan, xandan
Baratım var Dağıstandan.”
Məlum ki, bezibsən candan,
Ya sözü əfsana dedin”.

Məhəmmədin şeirinin son bəndində belə bir misra var: “Şairdi nəslimiz hamı”. Kitabda isə “şairdi” sözü “aşıqdi” sözü ilə əvəz edilmiş, məzmunu tamam başqa şəkli düşmüşdür.

Dastanda cərrahiyyə əməliyyatı aparana bəzən şairin şeirlərinə özlərindən əlavələr etməkdən də çəkinməmişlər. Məhəmməd “Yara yetirər” təcnisini oxumağa başlayır. Birinci bəndi deyəndən sonra Səlbi Xuraman xanım ona cavab olaraq belə oxuyur:

Hər adamda namus, ya da ar olmaz
Yar həsrəti çəkməyəndən yar olmaz.
Xan qızından Göyçəliyə yar olmaz,
Zəbanın sirrini nara yetirər” (9.122)

Bu nə cür deyişmədir?! Bu bəndlə Səlbi Xuraman xanım sözünü tamamlayır. Məhəmməd isə təcnisin axırıncı bəndini oxuyur. Əgər bunu deyişmə hesab eləsək, Səlbi Xuraman xanımın oxuduğu şeirin nə hacabeyti, nə də tapşırması var, nə də Məhəmmədin şeirinin ikinci bəndi.

Daha dəqiq desək, deyişmə kimi verilən üç bəndin birini Sərvi Xuraman xanım, ikisini isə Məhəmməd söyləmiş olur. Deyişmədə olan belə bərbad vəziyyəti kim qəbul edər?!

Səlbi Xuraman xanım Məhəmmədə bağlama deyir, Məhəmməd də onu açır. Növbə Məhəmmədə gələndə, o, “Nə İrəng idi?”

bağlamasını bütöv yox yalnız bir bənd deyir. Belə də deyişmə olar?! Bağlama bütövlüklə deyildəndən sonra ona cavab verilməyə, qarşıdakı məğlub hesab edilər. Şairin məşhur “Bu qız, bu qız” rədifli qoşmasında bilərəkdən edilən dəyişikliklər şeiri tanınmaz şəkildə salmışdır. Bu şeir ayrı-ayrı kitablarda bir neçə dəfə çap olunub. Bundan toplayıcının da xəbəri vardı. Şeir in ilk bəndi belədir:

“Buraxsanız, məni çəkəcək dara
Əlamən əlindən bax bu qız, bu qız?
Qonumu, qonşunu gətirib zara,
Cümləsi deyirlər: “A bu qız, bu qız!”
“Dastan”da isə belədir:
“Buraxsanız məni çəkərək dara,
Cəllad olubdu bax, bu qarı, bu qız.
Qonuyu, qonşuyu gətirib zara,
Cümləsi deyər, ax bu qarı, bu qız”. (9.126)

O biri bəndlərin dördüncü misralarında da “bu qarı, bu qız” rədif kimi işlədilmişdir.

Rədifdə təkrar olunan “bu qız” sözünün birinin “bu qarı” ilə əvəz edilməsində toplayıcının məqsədi ondan ibarət olmuşdur ki, dastanın nəsr hissəsində uydurduğu qarı ilə qız həərəsi əlinə bir kösöy götürüb Məhəmməd olan öyə getdilər” (9.126) fikri ilə düz gəlsin.

“Məhəmmədin Yalanbol səfəri” dastanında isə qarının Məhəmmədə hücumu bir epizodda, qızın hücumu isə başqa bir epizoddadır. Orada şeir bu misralarla bitir:

Çıxsanız aradan, versəniz fürsət,
Doğrayacaq məni qax bu qız, bu qız.
Bu “dastan”da isə belə getmişdir:

“Çıxsanız aradan, versəniz möhnət,
Məni doğrayar qax, bu qarı, bu qız”. (9.127)

“Dastan”da Məhəmmədin Keşiş Cubbanla deyişməsi kimi göstərilən şeirlərdə də təhriflər narahatçılıq doğurur. Bəzən bir bəndin əvəzinə tamam başqa bir bənd uydurulubdur. Şeirlərin ixtisar edilməsi dastan qanun-qaydaları ilə uyğun gəlmir. Dinləyici ona məlum olan bir şeirin bəndlərindən birini dastan söyləyən aşıqdan eşitməyəndə, başını bulayıb, ona ciddi etirazını bildirir. Oxucu da elə.

Şeirlərin təhrif edilməsi barədə çox danışmaq olar. Burada isə onların hamısı haqqında söhbət açmaq imkanımız məhduddur. Yaxşısı budur ki, şairin əldə edilmiş şeir və dastanları ayrıca kitab halında çap edilsin və narahatçılıq aradan götürülsün.

“Dastan”da bəzən məntiqə sığmayan fikir və ifadələrə də rast gəlirik. “Dastan”da göstərilir ki, Məhəmməd Tiflisdə Şeytanbazarıda yığıncaq görür. Halı ola bilmir ki, bu nə yığıncaqdır. Adamları yara-yara çıxan bir oğlandan öyrənir ki, Səlbi Xuraman adlı bir gürcü qızı deyir ki, kim məni bağlasa, ona ərə gedəcəyəm. (9.116)

Buradan heç kəsə məlum olmur ki, gürcü qızı nə işin sahibidir. Onun aşiq olmasına heç bir işarə yoxdur. Amma Məhəmmədin sözündən başa düşülür ki, gürcü qızı aşiqdir. Məhəmməd deyir ki, aşiq olmasam da, aşılıqdan başım çıxır. Sən məni onun yanına apar, sonrası ilə işin olmasın.

Buradan görünür ki, bu söhbət meydanda gedir. Amma “dastan”da qeyd olunur ki, “Oğlan Məhəmmədi qız olan öyə apardı”. Qız Məhəmmədlə deyişməyə başlayır. Məhəmməd çomağı döşünə basıb cavab verir. Belə görünür ki, Məhəmməd qoyunları sahibinə verəndən sonra çomağı yerə qoymamış, fəhləliyə gələn də özü də gətirmiş, doqquz ay yanında saxlamış, Tiflisdə gəzəndə də əlində tutmuş, məclisə də çomaqla daxil olmuşdur. Buna kim inanır?!

“Dastan”da göstərilir ki, Məhəmmədin sözündən qəzəblənən Xanım dar ağacı qurdurur. Əvvəlcədən qurdura bilməzdimi?!

Tavat adlı birisi Məhəmmədə deyir: “İşinizdə olun, xanım car çəkdirib camaatı yığdırsın. Camaatın qarşısında verdiyi vədə əməl etməli” (9.122)

Meydanda, evdə adam əlindən tərpenmək olmurdu. Xanımın təzədən “car çəkdirib” camaatı yığdırmaq təşəbbüsü nə qədər yersizdir!!!

“Dastan”da göstərilir ki, “Keşiş Culban bir neçə adam götürdü, kəsə yolnan gəlib bir gədikdə gizləndi”. (9.126) Sonra qeyd edilir ki, Məhəmmədgili bir qarı evə qoymadı, onlar qonşu evin birində gecələdilər. Səhər gəlib Keşiş Cubbangil gizlənen yerə çatdılar.

Deməli, Cubbangil bir sutqa gədikdə onları gözləyibləmiş. Dastanın ayrı-ayrı epizodlarındakı hadisələrdə məntiqi ardı-

cılıq yoxdur. “Dastan”ın əvvəllərində gördük ki, Səlbi Xuraman xanım böyük ixtiyar sahibidir. O, qəzəblənəndə adamların boynunu vurdura, dardan asdıra bilir. Sonrakı hadisələr əvvəlkilərlə uyğun gəlir. Məhəmməd onu bağlayandan sonra “yeddi gün, yeddi gecə” toyu olan bu xanımın İrəvana piyada yola salınması təəcüb doğurur. Yolda onları boran tutur, bir qarını onları təhqir edir, evə qoymur, onları döymək fikrinə düşürlər. Bu ağlıkəsən uydurmadırımı?!

Keşiş Cubbandan yaxa qurtarandan sonra bir çobandan Göyçənin yolunu soruşurlar. “Çoban yolu göstərdi. Məhəmmədlə Səlbi Xuraman gündüzü gecəyə qatıb yol getdilər, ta ki, Göyçəyə gəlib çatdılar” (9.130)

Deməli, Məhəmmədlə Səlbi Xuraman xanım dağlarla həm gündüz, həm də gecə piyada yol gedirlərmiş. Əhsən belə dastatçıya!

Məhəmmədin “Yalanbol səfəri” dastanındakı bəzi epizodları götürüb təhrif edilmiş şəkildə bu “dastan”a əlavə etdikləri kimi, orada işlədilər şeirlərin də nə münasibətlə deyilməsini təhrif etmişlər. “Yalanbol səfəri” dastanından bizə məlumdur ki, qarı ocaqdan odlu kösövü götürüb, Məhəmmədə hücum edəndə, onun (qarının) ayağı büdrəyir, yun darağının üstünə yıxılır və ağır yaralanır. Burada “Məhəmməd və gürcü qızı” “dastan”ında isə göstərilir; “Məhəmmədin ayağı büdrədi, yun darağının üstünə yıxıldı. Səlbi Xuraman yüyürüb onu tutdu”. (9.126)

Bu epizodla bağlı söylənilən “Tuş gətirdi” rədifli şeirin son beytində deyilir:

Kösövü götdü ki, qıra belini,
Cənab Əli Zülfüqarı tuş gətirdi.

Burada işlənən “Zülfüqar” yun darağınca işarədir. “Kösövü götürən” isə qarıdır. “Qıra belimi” deyərkən aydındır ki, Məhəmməd öz belini nəzərdə tutur. Beytin məzmunu tam aydındır: Kösövü götürən qarı Məhəmmədin belini qırmaq istəyəndə, Cənab Əli Zülfüqarı (yun darağını) ona tuş gətirmişdir.

Əlbəttə, dastanlarımızdakı şeirlərdə yol verilən təhriflər və bu kimi qusurlarla barışmaq olmaz.

Bu “dastan” oxuculara təqdim ediləndən 20 il sonra onun ikinci variantı çap edilmişdir. Aşiq Mahmud Məmmədovun

söylədiyi “Çovan Məhəmmədin Qars səfəri” adlandırılan bu “dastan”da isə deyilir ki, Qars səfəri ilə başqa şəhərlər arasında yol çəkirlərmiş. Şəhərin böyüyü Almurad bəy Göyçəli Səməd ağadan 100 adam fəhlə istəyir. Məsləhət görürlər ki, Çovan Məhəmmədi onların ağsaqqalı kimi göndərsinlər. Almurad Ələsgərə deyir, Ələsgər Məhəmmədi razı salır. Məhəmmədgil Qarsa gəlir, işə başlayırlar. Adamların azuqəsi gurtaranda şəhərə çıxır. Camaatın bir meydana axışdığını görəndə öyrənir ki, Səlbi Xuraman adlı Dağıstanlı bir qız aşığı gəlib. Qars vilayətində olan aşıqları, şairləri bağlayıb. “İndi axırıncı gündü ki, meydana aşix və şair istiyir” (6,589).

Məhəmməd məclisə getmək fikrini bildirir. Almurad bəy onu aparmaq istəməyəndə, Məhəmməd sazdan-sözdən başı çıxdığını söyləyir. Almurad bəy onu faytona əyləşdirib məclisə aparır. Məhəmməd görür ki, dar ağacının yanında əllərində saz olan bir neçə aşiq boynubüküklü durubdur.

Səlbi Xuraman xanım əlində saz meydana girir, Almurad bəydən onun qarşısına çıxmaq üçün aşiq, şair istəyir. Almurad bəy Məhəmmədi meydana çağırır.

Məhəmmədin boy-buxunu, yaraşığı Səlmi Xuramanın xoşuna gəlir. Qılınc oynadan zaman həlak olmuş nişanlısı - əmi-si oğluna oxşadır və ona vurulur.

Deyişmədən əvvəl şərt kəsirlər: Səlmi Xuraman bağlasa, Məhəmmədi dar ağacından asdıra bilər, boynunu vurdura bilər, bağışlaya bilər. Məhəmməd onu bağlasa, xanımın ixtiyarı ondadı, onu özünə yar edə bilər.

“Danış” gəraylısı ilə deyişmə başlanır. Sonra “Düşmüşəm”, “Düşməsin” rədifli deyişmələri olur.

Məhəmmədin iş yoldaşları Məhəmmədin gəlmədiyini görüb narahat olurlar. Şəhərə gəlib Məhəmmədin deyişdiyini görürlər, ona tez-tez “Çox sağ ol, Covan Məhəmməd” deyirlər.

Sonra “Gözdərim” qoşmasının cavabında Məhəmməd “Gözlərin” şeirini deyişmə kimi söyləyir.

Sonra “Dedin”, “Dedim” şeirləri ilə deyişirlər. Sonra “Bizim yerdə” qoşmaları oxunur.

Səlmi Xuraman xanım “Var” rədifli bağlamayı oxuyur, Məhəmməd də ona cavab verir.

Məhəmmədə növbə çatanda, o “Nədi” rədifli bir bağlama deyir. Səlmi Xuraman açma bilmir. Məhəmmədin iş yoldaşları bağçalardan çoxlu gül-çiçək gətirib Səlmi Xuramana verirlər. Məhəmməd şövqə gəlib “Yara yetirər” təcnisini oxuyur.

Almurad bəy toy eləyib Covan Məhəmmədlə Səlmi Xuraman xanımı bir-birinə qovuşdurur.

Bu variantın qısa məzmunu bundan ibarətdir.

Göründüyü kimi, burada “dastan” yığcamdı. Hadisələr də Tiflisdə deyil, Qars şəhərində cərəyan edir. Keşiş Çubban əhvalatı da yoxdur. Bu mənada əvvəlcə haqqında danışdığımız variantdan bu variant daha münasibdir. Amma Aşiq Nəcəfin söylədiyi variantdan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Bu “dastan”da şairin şeirlərinin nöqsanlı getməsi narahatlıq yaradır. Nəsr hissəsində bir-birindən fərqli epizodlar ola bilər və vardır. Dastan söyləyənin artırılıb-əyisilmələri də o qədər qəbahət deyil. Bu təbii hal kimi qəbul oluna bilər. Şeir təhriki isə ciddi nöqsandır. Dastanı yazıya alan gərək bu məsuliyyəti hiss etsin. Əgər şeirin düzgün mətni onun əlində varsa, aşığın yadında düzgün qalmayan şeirləri redaktə eləsin. Təəssüf ki, bu “dastan”da buna əməl olunmayıb. Şeir aşığın dilindən necə eşidilərsə, eləcə də “dastan”a düşüb, nəticədə şeirdə olan gözəl məzmun pozulub, şeirin bədii dəyərinə ciddi xələl gəlib və şairin sənətkarlığı heçə endirilib.

Biz bu qəbildən olan şeirlərin hamısı barədə söhbət açmaq istəmirik. Buna imkan da yoxdur. Məsələn olaraq bir neçəsinə oxucuların diqqətini cəlb etmək istəyirik.

“Dastan”da istifadə olunan ilk şeirdə Məhəmmədin Səlmi Xuramana verdiyi cavabı bu bəndlə başlayır:

“Xanım, soruşma Quranı,
Məməni pürkamaldan danış.
Qoynundu ləlin mədanı,
Simi zənəxdannan danış” (6,592).

Əslində bu bəndin ikinci misrası “Sinən gövhər kandan danış”, dördüncü misrası isə “Simüzər əfşandan danış”dır. Nə qədər nadan adam olsa, o da məmənin “pürkamal” olması fikri ilə razılaşmaz.

Bu deyişmənin sonunda Məhəmməd sözünü belə tamamlayır:

“Məhəmməd deyər aşkara,
Könlüm qoyma intizara.
Dilimnən çəksələr dara,
Səlmi Xuramannan danış” (6,593).

Əslində isə 2-ci və 3-cü misralar belədir:

“Müştaqam qoynunda nara,
Dilim, çəksələr də dara”.

“Düşmüşəm”, “Düşməsin” rədifli şeirlərində Məhəmmədin üç bənd oxuması, Səlmi Xuraman xanımın ona iki bəndlə cavab verməsi də deyişmənin xüsusiyyətinin pozulmasına səbəb olmuşdur. Əslində onların hər biri üç bənd oxumuşdur. Buradakı əsas qüsurlar ondan ibarətdir ki, Məhəmmədin dilindən söylənən şeirin son bəndi unudulmuş, Səlmi Xuraman xanımın dilindən söylənən bənd Məhəmmədin oxuduğu şeirin tapşırması kimi təqdim olunmuşdur. Bəla burasındadır ki, bəndin özü də tanınmaz dərəcədə təhrif edilmişdir.

“Məhəmməd ərz eylər fərman,
Bulunmaz dərdinə dərman.
Bu meydandan can qurtarsan,
Bir daha qala düşməzsən” (6,595).

Bu bənd əslində belədir:
“Adımdı Sərv Xuraman,
Əlimdən çəkirlər aman.
Əgər burdan qurtarsan can,
Özgə bir qala düşməsin”.

Məhəmmədin oxuduğu şeirin tapşırması isə belədir:

“Məhəmməd ərz eylər dildə,
Bülbülün meyli vari güldə.
Bir kəsim yox qürbət eldə,
Nə qalmağala düşmüşəm”.

“Gözlərim”, “Gözlərin” rədifli deyişmələrdə də qüsurlar başlanmazdır. Səlmi Xuraman xanımın dilindən verilən şeirdə belə bir beyt var:

“Alacam canını, mənəm cəlladın,
Qoymaram məqsədə yetə gözlərim” (6,596).

İkinci misra əslində “Vaxtdır ki, qolların çata gözlərim”dir. Şeirin qafiyələri də bunu təsdiq edir.

Bu şeirin sonunda Məhəmmədin oxuduğu bənd bu misralarla bitmişdir:

“Bir gəliş gələrəm sana indicə,
Bata əqli-huşun, çaşa gözlərin” (6,596).

Şeirin qafiyələri (ata, sata, xata, yata, qata, çata) göstərir ki, ikinci misrada işlədilmiş olan “bata” ilə “çaşa” sözlərinin yerləri dəyişik düşmüşdür. “Dedin”, “Dedim” deyişmələrində Məhəmməd Səlmi Xuraman xanıma aşağıdakı beytlə cavab verməyə başlayır:

“Yaranmışa ölüm həxdı,
Möhtahdı insana dedim” (6,597).

Buradan aydın bir fikir hasil olmur. Əslində bu beyt belədir:

“Küllü-nəfsin zai qətil,
Möt” haqdı insana dedim”.

Səlmi Xuraman bir bənddə deyir:

“Pakım yox sultannan, xannan,
Baratım var asimannan” (6,597).

Bu beyt isə belədir:

“Bakım yox paşadan, xandan,
Baratım var Alosmannan”.

“Bizim yerdə” rədifli qoşmalarda da nöqsanlar oxucunu (dinləyicini) narahat edir.

Aşıq Nəcəfin söylədiyi variantda əvvəlcə Sərv Xuraman deyir, Məhəmməd ona cavab verir. Bu “dastan”da isə Məhəmməd qabağa düşmüşdür. Səlmi Xuraman xanım ona verdiyi cavabda deyilir:

“Əfsana danışma, ay əcəm oğlu,
Olmaz hər adama kar bizim yerdə.
Əfsana danışan keçər sərindən,
Namus bizim yerdə, ar bizim yerdə” (6,598).

Bu bəndin 3-4-cü misraları belədir:

“Hərcayı danışan keçər sərindən,
Cəllad bizim yerdə, dar bizim yerdə”.

Əlbəttə, bu variant inandırıcıdır.

Məhəmməd oxuduğu bir bənddə deyilir:

“Hamı dağılan uca Göyçə dağıdı,
Dörd tərəfi sanki cənnət bağıdı,
Laçın, tülək, tərən, sar yığnağıdı,
Könlün nə istəsə var bizim yerdə” (6,598).

Aşıq Nəcəfin söylədiyi variantda:

“Dağların ucası Murov dağıdı,
Yazda, yayda onun yaxşı çağıdı.
Görsən, deyərsən ki, Cənnət bağıdı,
Könlün nə istəsə, var bizim yerdə”.

Hamıya məlumdur ki, Göyçədə “Göyçə” adlı dağ yoxdur. “Laçın, tülək, tərən, sar yığnağıdı” misrası da yersizdir, uyğun gəlmir. Laçın, tərən, sar, quş adlarıdır. “Tülək” isə məlum olmur ki, nədir. Yəqin ki, korrektorlar vergülü düz qoymayıblar. Onu “tülək”dən yox, “tərən” sözündən sonra qoymaq lazım idi.

Səlmi Xuraman xanımın oxuduğu bir bənddə beytin biri belə getmişdir:

“Badi-səba yeli mülkü Dağıstan,
O yerdən bac almaz nə sultan, nə xan” (6,598).

Birinci misra başa düşülmür, necə yenə, Dağıstan Badi-səba yelidir?! Əslində isə bu misra “Bir basəfa yeridir mülki-Dağıstan”dır. Yəni, Dağıstan səfəli yerdir.

Deyişmə şəklində verilmiş bağlamalarda da nöqsanlar az deyildir.

Məhəmməd Səlmi Xuraman xanımın bağlamasını açandan sonra, Məhəmməd bağlama deməli olur. “Dastan”da Məhəmməd dediyi bağlama bizə tanış deyil və bir çox qüsurları var. Üç bəndlik olan şeir belədir:

“Sənnən xəbər alım, ay Səlmi xanım,
Əvvəl de Quranın ayəsi nədi?
Neçə əyləncəsi, neçə dadı var?
Cəsədin içinin mayəsi nədi?”

O kimiydi, hardan aldı ağvanı?
O kimiydi gözdi Turun dağımı?

O kimiydi gördü cənnət bağına,
Meyvəsi nə rəngdir, payəsi nədi?”

Məhəmmədə hax verifdi baratın,
O kimiydi tutuf ölkənin qatın?

De, harda qurdurur öz imarətin?

Torpağı nə rəngdi, qayəsi nədi?” (6,601).

Cəsərlə demək olar ki, bu şeir Məhəmmədin deyil. Axı, burada şeirlik yoxdur. Gülünc ifadələr, yersiz sözlər, məzmunu anlaşılmayan misralar oxucuda (dinləyicidə) şeir sahibinə qarşı ikrah hissi yaradır. Dastana qoymaq üçün Məhəmmədin bağlamasını yox idi?! Bu cəfəngiyyat haradan gəlib buraya düşüb?! Aşıq Nəcəfin söylədiyi variantda Məhəmməd özünün “Nə irəng idi” rədifli qıfıləndi ilə Sərv Xuraman xanımı bağlamışdır. Bizə elə gəlir ki, Aşıq Mahmüdün bundan xəbəri vardı. Görsən, onu çıxarıb, bu “bağlama” nı dastana salmaqda məqsəd nə imiş?!

“Dastan”da Məhəmmədin “Yara yetirər” təcnisindən də istifadə edilmişdir. 30-cu illərdən ta 1972-ci ilə qədər mətbuatda Ələsgərin yaradıcılığı kimi oxuculara təqdim olunan bu təcnis belə başlanır:

“Elə qəfil atdın gözü mütəganın,
Demədinmi mənə yara yetirər?!
Gözəl sevən qoyar yolunda canın,
Ya ölər, ya əlin yara yetirər”.

Oxuculara da, kitabı tərtib edənlərə də yaxşı məlum olan bu bənd aşağıdakı şəkllə salınmışdır:

“Elə qəfil atdın göz mütəganımı,
Demədinmi mana yara yetirər.
Yar sevənlər canın qoyar yolunda,
Ya ölər, ya əlin yara yetirər” (6,601).

Şairin dediyi misralarda bir axıcılıq, bir rəvanlıq var. Birinci misra ilə üçüncü misranın sonundakı sözlər (“mütəganın”, “canın”) həmqafiyədir ki, bu da ifadəyə xüsusi gözəllik verir. Misralarda sözlərin dəyişdirilməsi onları bu gözəllikdən məhrum etməmişdir.

Aşıq Nəcəfin variantı əlimizdə olsa da, hələ çap edilməyib. Məqsədimiz bu yaxın 2-3 ildə şair Məhəmmədin şeirlərini toplamağa, yaratmış olduğu dastanları cəmləşdirmək, onları geniş bir müqəddimə ilə kitab şəklində oxuculara təqdim etməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşıq Ələsgər. Əsərləri, dastan-rəvayətlər, xatirələr (toplayıb tərtib edən, ön sözün və qeydlərin müəllifi İslam Ələsgər. "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, Bakı-1999).
2. Aşıq Ələsgər. Tərtib edənlər Ə.Axundov, M.H.Təhmasib. "Elm" nəşriyyatı, Bakı,1963.
3. Kitabı-Dədə Qorqud. Azərnəşr, bədii ədəbiyyat şöbəsi. Bakı-1939.
4. Əli Qurban Dastançı. Qəhrəmanlıq mücəssəməsi (Dəli Alı dastanı). Bakı. "İsmayıl" Nəşriyyat-Poliqrafiya Müəssisəsi, 2003.
5. İslam Ələsgər. Haqq aşığı Ələsgər. "Maarif" nəşriyyatı, Bakı-1999.
6. Göyçə dastanları və aşiq rəvayətləri. Toplayıb tərtib edən Hüseyn İsmayılov. "Səda" nəşriyyatı. Bakı-2001.
7. Azərbaycan folkloru antologiyası. III Göyçə folkloru. Toplayanı, tərtib edən və ön sözün müəllifi Hüseyn İsmayılov, "Səda" nəşriyyatı, Bakı-2000.
8. Novrəs İman. Seçilmiş əsərləri. Toplayıb tərtib edən İslam Ələsgər. "Səda" nəşriyyatı, Bakı-2004.
9. Azərbaycan xalq dastanları. Toplayanı və tərtib edən Əhliman Axundov, "Yazıçı", Bakı-1980.
10. İslam Ələsgər. Aşıq Ələsgər və XIX əsr Göyçə aşıqları (namizədlik dissertasiyası), 1973, BDU kitabxanası.
11. Aşıq Alı. Toplayanı Hüseyn Hüseynzadə, Azərnəşr, 1975.
12. Ustad aşıqlar. Tərtib edən: P.Əfəndiyev, N.Məmmədova, M.Həkimov, "Gənclik" nəşriyyatı, 1983.
13. M.H.Təhmasib. "Ələsgərin dastan yaradıcılığı" ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1971, 21 avqust).
14. İslam Ələsgər. Aşığın yuxusu ("Ədəbiyyat" qəzeti, 1992, 5 iyun).
15. Ə.Qarabağlı. Türk qadını folklorunda ("Ədəbiyyat qəzetəsi", 1935, 11 iyun).
16. Mürsəl Həkimov. Azərbaycan dastanları, əfsanə, əsatir və nağıl deyimləri. "Maarif" nəşriyyatı, Bakı-1999.

M Ü N D Ə R İ C A T

<i>Bir neçə söz</i>	3
I FƏSİL	
Müqəddəs ocaq.....	6
II FƏSİL	
Real həyat hadisələri əsasında yaradılmış dastan-rəvayətlər.....	22
III FƏSİL	
Xəyalən yaradılmış "dastanlar".....	99
ƏDƏBİYYAT	186

İslam Ələsgər.
Ələsgər ocağı ilə bağlı yaradılmış
dastan-rəvayətlər haqqında,
Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2007.

Nəşriyyat direktoru:
prof. Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdılar:
Ruhəngiz Əlihüseynova

Korrektor:
Tahir Orucov

Kompüter tərtibçisi
və texniki redaktoru:
Ramin Abdullayev

Kağız formatı: 60/84 16/1
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 11,75 ç/v
Tirajı: 300

Kitab "Nurlan" nəşriyyatında
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Arf-261598